

COURSE GUIDE

**NATIONAL OPEN UNIVERSITY
DEPARTMENT OF LANGUAGES
FACULTY OF ARTS**

Programme: B.A HAUSA

COURSE CODE & TITLE:

HAU 108: HAUSA AND MEDIA

Course Writer: Professor Hafizu Miko Yakasai

Course Editor: Professor Salisu Ahmed Yakasai

HAU 108: HAUSA A KAFOFIN WATSA LABARAI

Gabatarwa (Introduction)

Wannan kwas na HAU 108, yana da muhimmanci wajen koyo da nazarin Hausa a matsayin fage na ilimi, musamman darasin da ya shafi Hausa a kafofin watsa labarai. Darasin ya kawo cikakken bayanin yadda ake yin amfani da Hausa a kafofin watsa labarai na cikin gida da na waje. Har ila yau, darasin ya tavo amfani da Hausa a matsayin harshen sadarwa a kafofin watsa labarai na gida da na waje. Wannan ya haxa da batutuwan da suka danganci fassara, musamman daga harshen Ingilishi zuwa Hausa. Darasin ya fito da bayanai kan amfani da Hausa a kafofin sadarwa daki-daki.

An gabatar da darasin bisa tsari na rukuni kuma kowane rukuni ya qunshi kashe-kashe na batutuwa daban-daban da suka danganci Hausa a kafofin watsa labarai. A cikin darasin an zo da cikakken bayani kan zubi da tsarin kwas xin ta yadda xalibi zai naqalce shi ba tare da fuskantar wata wahala ba. A qarshen kowane kashi an zo da tambayoyin auna fahimta kan batutuwan da aka gabatar qarqashin kowane kashi. Fasalin tambayoyin da xalibi zai gani domin nazari kafin jarrabawa a qarshen karatu nuni suke yi kan abubuwan da aka koya wa xalibi a wannan kashi. Haka kuma an samar da dama ga xalibi yadda zai iya tuntuvar malami domin qarín haske a duk lokacin da wani abu ya shige duhu.

Manufar Kwas (Course Aim)

Domin kyautata karatu da nazari kowane kashi yana da tasa manufa bayan babbar manufar kwas xin ta gaba xaya da aka zo da ita a farkon darasi. Ke nan abin da xalibi zai yi domin sauqaqa karatunsu shi ne ya karanci kowace manufa da take

haxe da kowane kashi na darasi domin gane ciki da wajen darasin, ba tare da an samu matsala ba.

Idan xalibi ya kula da kyau, manyan darussan da suke tattare da wannan kwas suna da yawa, sai dai za a iya taqaita su kamar haka:

- Harshe da kafofin sadarwa
- Bunqasar harshen Hausa
- Hausa a kafar watsa labarai ta rediyo
- Shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo
- Kurakuren Hausa a gidajen rediyo
- Fassara daga Ingilishi zuwa Hausa a gidajen rediyo

Yadda Za A Nazarci Kwas (Working through the Course)

Domin ganin an fahimci wannan darasi da kyau an tsara darasin ta yadda xalibi zai iya jan ragamar karatun ba tare da tutsu mai yawa ba. An dai rarraba kwas xin zuwa rukuni 3 da yake qunshe da kashe-kashe masu biye da juna, kuma kowane kashi an gabatar da shi yadda xalibi zai ga dangantakarsa da xan'uwansa da ke biye. Saboda haka fahimtar darasin zai biyo karatun ta-natsu da xalibi zai yi wa darasin, ya kuma auna fahimtar xalibi ta yin amfani da tambayoyin da aka zo da su a qarshen darasi. Da yake kuma akwai aikin jinga da malami zai dinga bayarwa bayan kowane kashi na kwas, xalibi zai samu damar ganin fasalin yadda jarabawa za ta kasance in an gama darasin baki xaya ba tare da ya dogara da malami ba a wannan lokaci. Ana fatan a kammala kwas xin cikin mako 15, wato kowane kashi a cikin mako guda.

Daga qarshe xalibi ya sani cewa idan yana nazarin kwas xin, malaman da zai riqa tuntuva ba koyaushe za su kasance tare ba, saboda haka sai xalibi ya tsara jadawalin karatunsa ya dace da kowane kashi, ya kuma dinga kai ziyara da leqa

abubuwan da malami ya bayyana masa domin qarin nazari don faxaxa sani da qarin haske.

Me ya kamata xalibi ya mayar da hankali a kai a lokacin gabatar da wannan darasi?

Xalibi ya tabbata ya fahimci abubuwa kamar haka:

1. Wannan kwas ko darasi yana da rukuni 3 da kashi 14.
2. Kowane rukuni yana da kashi 4 ko 5.
3. Kowane kashi yana da vangaren auna fahimta.
4. Kowane darasi ko kashi yana da jingar da za a yi.
5. Kowane darasi ko kashi yana tafe da manazarta da wasu ayyukan don qara nazari.

Kashe-Kashe na Darasi / Kwas (Study Units)

A wannan kwas akwai rukuni 3 da kuma kashi 14, kowane kashi yana a matsayin mako guda ne na darasi, ke nan za a kamala shi cikin mako 15. Ana kuma fatan a amsa tambayoyin auna fahimta a qarshen kowane kashi, daga qarshe kuma a amsa tambayoyi na jinga don ganin ko darasin ya zaunu da kyau.

Domin kyautata karatun kwas xin an haxa da jerin littattafan da aka duba da wasu ayyukan da za a iya cewa suna da muhimmanci ga wannan kwas xin, za su qara haske fiye da qima. Neman waxannan littattafai da wasu irin sa a laburare zai inganta nazari da fahimtar kwas yadda ya kamata. Ke nan a shiga gonar xakin karatu a gida ko inda ake ajiye littattafai a kusa ko nesa zai inganta nazarin wannan kwas.

A kula da liqau da ake sa wa a cikin kowane kashin darasi, za su taimaka wajen qara haske na nazarin kwas xin baki xaya, sai dai a tabbata liqau xin suna aiki yadda ya kamata, kada a bari sai lokacin da ake buqatar su, a laluba a ga ko suna aiki ko ba su aiki, wato dai a gwada komai kafin qarshen kwas xin.

Auna Fahimta (Assignment)

Shi wannan kwas na tsarin da ba ruwanka da malaminka ne, ko na tafi-da-gidanka, shi ya sa ake jarraba fahimtar karatu ta hanyoyi UKU, hanya ta farko ita ce ta auna fahimta a qarshen kowane kashin darasi, sannan kowane kashi a qarshe ya zo da jinga da za a ba wa xalibi. Sai daga qarshe a yi jarrabawar qarshen zangon karatu, wanda zai nuna an zo qarshen darasin.

Auna fahimtar da ake yi a qarshen kowane kashi za ta kasance qaramar jarrabawa ce, za ta zo da maki 30 daga cikin 100. Ke nan, ana buqatar xalibi ya amsa tambayoyi uku inda za a zavi 2 su kasance su ke xauke da maki 30, maki 15 ga kowace tambaya. Sauran maki 70 za su zo ne a jarrabawar qarshen kwas.

Jarrabawa dai kamar kullum za a gabatar da ita ne daga gida, ita ma ba a cikin cikin aji ba, kuma za ta kasance ta Intanet ne, ke nan ilimin na'ura mai qwaqwalwa abu ne mai muhimmanci ga xalibi.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Jingar aji tamkar gwajin jarrabawa ne ga xalibi, saboda haka amsa jingar da ke qarshen kowane kashin darasi zai ba wa xalibi damar fahimtar yadda jarrabawar qarshe za ta kasance. Yana da kyau xalibi ya mayar da hankali domin amsa irin samfurin waxannan tambayoyi, domin za su sauqaqa amsa tambayoyin jarrabawa a qarshen darasin baki xaya.

Jarrabawar Qarshen Darasi (Final Examination and Grading)

Ita dai jarabawa ita ce hanyar da ake gane ko xalibi ya gane darasi ko kuma ya samu naqasu a wani vangare, saboda haka tana xauke da kaso mafi tsoka na 70

cikin 100. Ba wani dabo a cikin wannan fasali domin ana xauko samfurin jarrabawar ne daga tambayoyin da aka dinga turawa na auna fahimta da kuma jinga. Ke nan mayar da hankali wajen amsa waxannan tambayoyi a lokacin darasi zai rage zafin tambayoyin qarshen darasi.

Ga fuskar yadda darasin zai kasance:

RUKUNI NA 1

KASHI NA 1

3.1 Ma'anar Harshe

3.1.1 Muhimmancin Harshe Ga Rayuwar Al'umma

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 2

3.1 Hausa Da Hausawa

3.1.1 Hausa

3.1.1.1 Qasar Hausa

3.1.1.2 Hausawa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 3

3.1 Bunqasar Harshen Hausa

3.1.1 Hulxa Da Qasashen Larabawa

3.1.1.1 Bunqasar Hausa Cikin Ajami

3.1.2 Zuwan Turawa Qasar Hausa

3.1.2.1 Bunqasar Hausa Cikin Rubutun Boko

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 4

3.1 Yaxuwar Harshen Hausa

3.1.1 Dalilan Yaxuwar Harshen Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 5

3.1 Harshe Da Kafofin Watsa Labarai

3.1.1 Rediyo

3.1.2 Talabijin

3.1.3 Jarida

3.2 Muhimmancin Kafofin Sadarwa Ga Rayuwar Al'umma

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

RUKUNI NA 2

KASHI NA 1

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo I

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 2

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo II

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 3

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo III

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 4

3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo I

3.1.1 Daidaitacciyar Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 5

3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo II

3.1.1 Shirye-Shiryen Hausa Na Wasu Gidajen Rediyon Qasashen Waje

3.1.1.1 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon BBC

3.1.1.2 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon Deutsche Welle

3.1.1.3 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon Faransa RFI

3.1.1.4 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyo Muryar Amurka

3.2 Shirye-Shirye Hausa Na Bai-Xaya A Gidajen Rediyon Qasashen Waje

3.3 Muhimmancin Amfani Da DH A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

RUKUNI NA 3

KASHI NA 1

3.1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo I

3.1.1 Tsarin Sauti

3.1.2 Ginin Kalma

3.1.3 Ginin Jimla

3.1.4 Ma'ana

3.1.5 Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 2

3.1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo II

3.1.1 Tsarin Sauti

3.1.2 Ginin Kalma

3.1.3 Ginin Jimla

3.1.4 Ma'ana

3.1.5 Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 3

3.1 Ma'anar Fassara da Muhimmancinta

3.2 Wasu Batutuwan Dubawa Dangane Da Fassara

3.3 Fassara A Gidajen Rediyo Na Nijeriya

3.4 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Na Nijeriya

3.4.1 Kurakuren Fassara Na Tsarin Sauti

3.4.2 Kurakuren Fassara Na Ginin Kalma

3.4.3 Kurakuren Fassara Na Ginin Jimla

3.4.5 Kurakuren Fassara Na Al'ada

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

KASHI NA 4

3.1 Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

3.2 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

3.2.1 Kurakuren Fassara Na Ginin Jimla

3.2.2 Kurakuren Fassara Na Ma'ana

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

HAU 108: HAUSA A KAFOFIN WATSA LABARAI

ABUBUWAN DA SUKE CIKI

RUKUNI NA 1

- Kashi Na 1 Ma'anar Harshe
- Kashi Na 2 Hausa Da Hausawa
- Kashi Na 3 Bunqasar Harshen Hausa
- Kashi Na 4 Yaxuwar Harshen Hausa
- Kashi Na 5 Harshe Da Kafofin Watsa Labarai

RUKUNI NA 2

- Kashi Na 1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo I
- Kashi Na 2 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo II
- Kashi Na 3 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta III
- Kashi Na 4 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo I
- Kashi Na 5 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo II

RUKUNI NA 3

- Kashi Na 1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo I
- Kashi Na 2 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo II
- Kashi Na 3 Fassara A Gidajen Rediyo 1
- Kashi Na 4 Fassara A Gidajen Rediyo II

RUKUNI NA 1

Kashi Na 1 Ma'anar Harshe

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Ma'anar Harshe
- 3.1.1 Muhimmancin Harshe Ga Rayuwar Al'umma
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi bayanin ma'anar harshe. Harshe wani muhimmin abu ne da ake yin amfani da shi wajen isar da saƙo daga wani zuwa wani, ko daga wasu zuwa wasu. Rayuwar xan'adam gaba xaya an gina ta ne a kan isar da saƙo da kuma karwar saƙo. Shi saƙo a tsari na halittar xan'adam yana zuwa a tsari na furuci. Wato, xan'adam yana furta magana don ya isar da wani saƙo. Wannan hanyar halittacciya ce, wato kowane xan'adam a kowace al'umma yana yin amfani da harshensa na uwa ko na farko ya isar da saƙo ta hanyar furuci. Harshe shi ne ya ba wa xan'adam damar rattaba tunaninsa, ko wani saƙo a kan takarda ko waninta don isar da shi wajen gina rayuwarsa da kyautata zamantakewa. Ya kamata ka sani cewa kowace al'umma ta duniya tana da harshen da take yin amfani da shi wajen isar da saƙo da fahimtar juna. Saboda haka yana da matuƙar muhimmanci ka fahimci abin da ake nufi da 'harshe'. Ta hanyar amfani da harshe ne xan'adam yake iya adana tunaninsa ba tare da ya face ba. Harshe kacokan shi ne tubalin ginin al'umma. Idan babu harshe to haƙiqa babu al'umma. Harshe yana da matuƙar amfani ga rayuwar xan'adam, domin duk wani ci-gaba da xan'adam ya samu to ya samu ne a dalilin isar da saƙo ko sadarwa ta hanyar amfani da harshe. Yanzu sai ka biyo ni domin ka ji ma'anar harshe.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Abin da ake nufi da harshe.
- Dangantakar harshe da al'umma.
- Muhimmancin harshe ga rayuwar al'umma.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Harshe

Da farko ya kamata ka san cewa idan na ce 'harshe' ina nufin harshen da xan'adam yake yin amfani da shi wajen sadarwa. Wannan shi yake nuni da cewa harshe shi ne tubalin ginin al'umma. Duk wata al'umma ta duniya tana da harshen da jama'arta suke yin amfani da shi wajen fahimtar juna a tsakaninsu. Babu wata al'umma da za a kira ta da sunan al'umma sannan a ce kuma ba ta da harshen kanta. Shi ya sa ya kamata ka qara sanin cewa akwai dangantaka ta jini da tsoka tsakanin harshe da al'umma. Al'umma ba ta wanzuwa sai da harshe. Ka ga akwai al'ummar Hausawa harshen da al'ummar suke yin amfani da shi ana kiran sa Hausa. Saboda haka harshen Hausa halittaccen harshe ne ba jama'a ne suka zauna suka qirquire shi ba. Halittattun harsuna na duniya da ake danganta su da wata al'umma su ne kamar haka: Ingilishi da Jamusanci da Faransanci da Yarabanci da Igbanci da Fulatanci da Angasanci da Larabci da Suwahilanci da makamantansu. To me ake nufi da harshe? Masana da dama sun yi qoqarin bayyana ma'anar harshe. Ga bayanin da Zarruq da Wasu suka bayar kamar haka:

Zarruq da Wasu (1986: 1) sun bayyana harshe da cewa "Harshe magana ke nan wadda ake ji a fahimta. Harshe shi ne abin da ya bambanta xan'adam da sauran dabbobi. Harshe a wurin xan'adam linzami ne na tunani. Sauran dabbobi sai dai su yi kuka, ko gurnani, ko haushi, ko haniniya, don su nuna fushinsu ko murnarsu, ko wuyarsu. Ko daxinsu. Hatta aku, da yake iya kwaikwayon maganar xan'adam, yana yi ne ba tare da tunani ba". Ka ga a nan za ka fahimci cewa mutum kaxai ne yake iya riya abu a zuciyarsa, ko ya gani da idanunsa ko ya ji da kunnuwansa, sannan ya furta da bakinsa. Wannan ne dalilin da ya sa Chomsky (1972) yake cewa ana yin nazarin harshe domin cewa shi harshe shi ne madubin tunanin xan'adam.

Daga ma'anar harshe da na kawo maka ka fahimci cewa harshe dai muryoyi ne da ake jerantawa bisa kyakkyawan tsari mai xauke da ma'ana. Fitar da muryoyi masu xauke da wata ma'ana ko saqo ya kevanta ga harshen xa'adam. Domin mutum ne kaxai yake gwada fasaharsa da nishaxinsa ta hanyar amfani da harshe. Harshe kacokan baiwa ce da Allah ya ba wa xan'adam. Da harshe mutum yake sadarwa da yin mu'amala a tsarin zamantakewa. Harshe kamar yadda ka ji ba kara zube yake ba, su sautukan da ake yin amfani da su a tsari suke zuwa kuma wannan tsarin shi

ya haifar da ilimin kimiyyar harshe. Ilimin Kimiyyar Harshe kuwa fanni ne na ilimi da ake yin nazarin harshe a kimiyyance (wato bisa tsari ba kara zube ba). Harshen xan'adam yana da tsari ko qa'ida, daga cikin qa'idodjin nazarin harshe akwai yadda ake yin furucin baqage da wasula da yadda harshe yake harhaxa ko tsara sautukansa wajen samar da ma'ana da qa'idojin da harshe yake bi wajen samar da kalmomi da yadda harshe yake harhaxa kalmominsa wajen samar da jimloli masu xauke da ma'ana da kuma yadda ma'ana take yin tasiri a tsarin muryoyin harshe.

Duk wata hanya da ake yin amfani da ita don sadarwa, ba za a kira ta da sunan harshe ba. Domin harshe ya keanta ga xan'adam a tsari na zaman tare. Babban aikin da harshe yake yi shi ne na isar da saqo ko sadarwa ta yau da kullum. Dangane da abubuwan da ka ji game da harshe zai yi kyau kuma ka ji muhimmancinsa ga rayuwar al'umma. Yanzu sai ka biyo ni don ka ji muhimmancin harshe ga rayuwa.

3.1.1 Muhimmancin Harshe Ga Rayuwar Al'umma

Kamar yadda ka ji a baya harshe shi ne ginshiqin samuwar al'umma, domin idan aka ce wannan al'umma ce to lallai za ka ga tana da harshen da take sadarwa da shi. Wannan shi yake kara fito maka da dangantakar harshe da al'umma. Wannan dangantakar ta nuna cewa harshe yana taka muhimmiyar rawa wajen inganta rayuwar al'umma. To tunda haka ne mene amfanin harshe ga rayuwar al'umma? Sai ka biyo ni don jin amsar wannan tambaya.

Zarruq da Wasu (1986: 1-2) sun bayyana muhimmancin harshe da cewa "Harshe shi ne maqunshin ilimi da tarbiyya. Ra'ayoyin al'umma da hikimominsu da tarihinsu da abubuwan sonsu da na qinsu duka da harshe ake faxar su da adana na adanawa, har a bar wa na baya abin gado. Ta haka a'umma take renon 'ya'yanta bisa kyawawan al'adunta da hanyoyinta na rayuwa". Saboda haka, ka ga harshe shi ne taskar ilimin al'umma da tarihinta kuma shi ne tafarkin koyar da ilimin da zai kawo ci-gaba a zamantakewar al'umma da bunqasarta.

Bugu da qari, da harshe ne ake koyar da duk wasu fannoni na ilimi kamar ilimin kimiyya da fasaha da aikin injiniya da na likita da na lauya da tattalin arziqi da kimiyyar harshe da tarihi da kimiyyar siyasa da fasahar qere-qere da makamantansu. Harshe ne yake kawo duk wata wayewa da ci-gaban rayuwar al'umma. Harshe shi ne ya haifar da rubutu har aka iya rubuta abin da ake furtawa ana adanawa da kuma koyarwa. Ka ga harshe shi kansa fage ne na ilimi. Domin mutum yakan koyi harshen wasu don ya ji daxin yin mu'amala da su, ko kuma don ya fahimci ilimin da yake qunshu a cikin wannan harshe. Haka kuma mutum yakan koyi harshensa na uwa domin ya san ilimin da yake tattare a cikinsa. Misali, don ya san ilimin nahawunsa da tasarifinsa da tsarin sautinsa da makamantansu. A nan

abin da nake son nuna maka shi ne harshe shi ne maqunshin ilimi amma ba shi ne ilimin ba. Ka ga ai idan mutum ya zauna a wata qasa ya yi shekaru yana mu'amala da mutanen qasar zai iya jin harshen al'ummar, amma ka ga dole sai ya koyi ilimin kimiyya da fasaha da nahawu da adabi da wannan harshe. Ka ga wannan yana nuna maka cewa mutum zai iya koyon harshensa na uwa a matsayin wani fage na ilimi.

Da harshe ne ake iya fahimtar fasahohin da suka danganci al'umma. Akan gane waqa da maganganun azanci da suka keventa ga al'umma ta hanyar yadda suke yin amfani da harshensu. Adabi a matsayinsa na madubin rayuwar al'umma harshe shi ne magwajinsa.

Waxannan batutuwa da na bayyana maka su ne wasu daga cikin muhimmancin harshe. A duncule, za mu iya cewa harshe shi ne sadarwa gaba xaya, idan babu harshe a matsayin hanyar sadarwa to da al'umma ba ta kasance ba.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayanin ma'anar harshe da muhimmancinsa wajen inganta sadarwa. Dangane da muhimmancinsa na yi maka bayanin yadda harshe ya kasance madubin tunanin dan'adam da fifita xa'adam a kan sauran halittu. Harshe shi ne kaxai da yake tabbatar da wanzuwar al'umma.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci cewa:

- Harshe shi ne ruhun al'umma. Wato harshe shi ne tubalin gina al'umma.
- Kowace al'umma tana irin nata harshen da take yin amfani da shi wajen sadarwa ko isar da saqo.
- Harshe ya keventa ga xan'adam. Duk xan'adam yana yin magana da wani harshe. Misali, Bahaushe yana yin amfani da harshen Hausa.
- Harshe dai muryoyi ne da xan'adam yake furtawa bisa tsari masu xauke da ma'ana. Wannan tsarin shi ya haifar da fannin ilimi da ake kira 'Kimiyyar Harshe'.
- Harshe an gina shi ne a kan tsari ta fuskar furucin baqaque da wasula da yadda ake tsara su da gina kalmomi da gina jimloli da kuma samar da ma'ana.
- Harshe yana da muhimmanci wajen raya al'umma.

Auna Fahimta

1. Me ya sa ake danganta harshe da al'umma?
2. Kawo cikakken bayani kan ma'anar harshe.
3. Me ya sa harshe ya kasance fagen ilimi?

6.0 Jingar Aiki

1. Me ya bambanta harshen xan'adam da sadarwa ta dabbobi?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Bagari, Dauda Muhammad. Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida, 1986.

Chomsky, Noam. Language and Mind (enlarged edition). New York: Harcourt Brace Jovanovich. 1972.

Galadanci, Muhammad Kabir Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja:

Longman, 1976.

Jinju, Muhammadu Hambali. Rayayyen Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1980.

Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.

Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing and Publishing Company, 2009.

Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilimin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa

Media

Services Limited, 2012.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idoin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 2 Hausa Da Hausawa

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Hausa Da Hausawa
 - 3.1.1 Hausa
 - 3.1.1.1 Qasar Hausa
 - 3.1.1.2 Hausawa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A kashin da ya gabata ka fahimci cewa akwai alaqa mai qarfi tsakanin harshe da kuma al'umma. Ka gane cewa harshe shi ne tubalin ginin al'umma. Wato, idan babu harshe ba za a samu al'umma ba. Abin da nake son na nuna maka shi ne harshe da masu magana da shi tamkar jini ne da tsoka. Shi ya sa a wannan kashi zan yi maka bayani kan Hausa da Hausawa. Ka ga Hausa dai shi ne harshen, Hausawa kuma su ne mutanen da suke yin amfani da Hausa. Wato Hausa a matsayin harshe yana taimakawa wajen raya al'ummar Hausa ko Hausawa. Wannan kashi zai kawo maka bayani kan Hausa a matsayin harshe da kuma Hausawa masu magana da harshen Hausa. Wannan kashi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Me ake nufi da Hausa?
- A ina qasar Hausa take?
- Su wane ne Hausawa?

Saboda haka a wannan kashi za ka fahimci amsoshin da suka gina waxannan tambayoyi da kuma wasu bayanana da suke da alaqa su.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Abin da ake nufi da Hausa da qasar Hausa.
- Yanayin harshen Hausa da Qasar Hausa.
- Hausawa da makwabtansu.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hausa Da Hausawa

A nan ina so na bayyana maka cewa duk wani bayani a kan harshen Hausa a kafofin watsa labarai ba zai cika ba, har sai ka fahimci wasu batutuwa dangane da Hausa da kuma Hausawa.

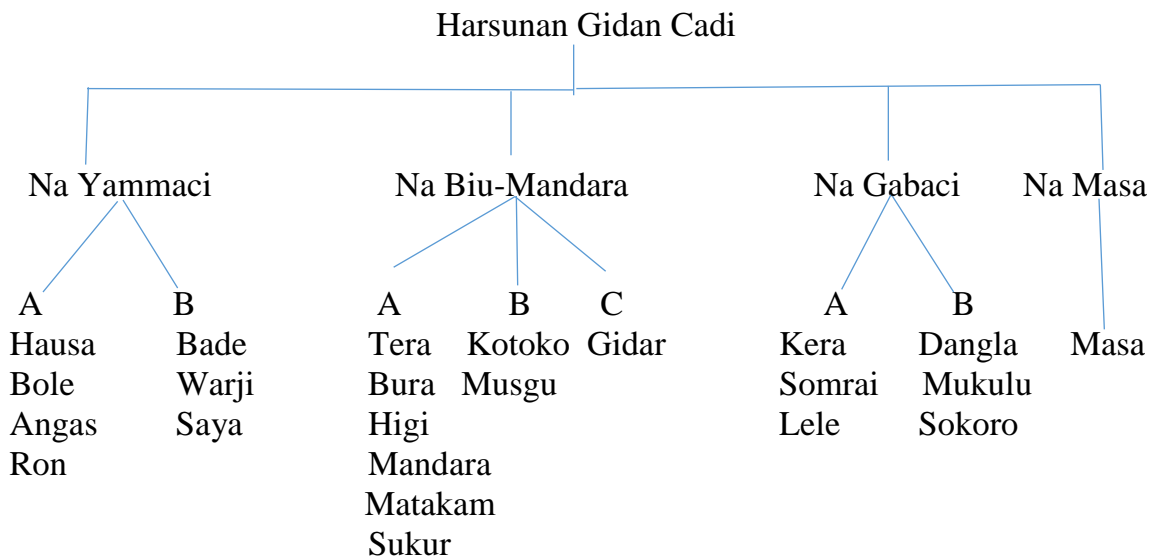
3.1.1 Hausa

Tunda yake harshe shi ne tubalin ginin al'umma. Sai mu fara da fahimtar tambayar da take cewa, me ake nufi da Hausa? An samu bambancin ra'ayi game da kalmar Hausa. Misali, Zarruk da Wasu (1986: 6) sun bayyana 'Hausa' kamar haka "Kodayake can farko, akwai qabilar Hausa. Duk da haka a yanzu wannan suna ya zamana harshe, ba na qabila ba. Domin idan aka ce qabila, ana nufin al'umma mai asali xaya da yare xaya da qirar jiki kusan iri xaya da al'adu iri xaya da falsafa ko ra'ayin zaman duniya iri xaya. Bayan haka kowa cikin al'ummar zai riqa alfaharin shi xan qabilar ne. Hausawa sukan ce su qabila ne. To amma idan ka matsa tambaya, za ka ji haifaffen qasar Hausa ya ce maka asalinsa shi Bafilatani ne, ko Babarbare ko Banupe ko Buzu ko dai xan wata qabila daban. Ga shi kuma a wannan qabilar bai san ko sannu ba. Bayan haka wannan kalmar *Hausa* a wurin Bahushe ma'anarta 'harshe'. Idan aka yi magana da wani harshen daban, Bahaushe yakan ce yana ji ana *wata Hausa*. Wato a nan ka ga Hausa sunan harshe ne ba na qabila. Al'ummomin da suka taru suke yin magana da wannan harshe su ne Hausawa". Idan ka bibiyi wannan bayani na Zarruk da Wasu (1986) za ka gane cewa Hausa dai harshe ne, masu yin magana da harshen kuma sunansu Hausawa.

Adamu (1997: 48) ya waiwayi tambayar cewa shin Hausa sunan qabila ne ko yare ne? Ga amsar da ya bayar kamar haka "Hausa suna ne na harshe, kuma masu wannan harshe su ake kira Hausawa, domin su al'ummar Hausawa ba su xauki

kansu qabila ba, don kuwa a gurinsu duk wanda ba Bahaushe ne ba, to shi suke ce wa qabila, ko kuma bagwari, wato kamar yadda dai Larabawa suka xauki duk wanda ba Balarabe ba da cewa Ajami ne”. A xaya hannu guda kuma Adamu (1997: 48-49) ya nuna cewa “Idan mutum ya bibiyi ma’anar qabila sosai zai ga cewa Hausawa sun shiga daidai wa daida. Misali bisa ga bayanan marubuta sun ce qabila al’umma ce mai asali xaya da yare xaya da kamanni kusan iri xaya da al’adun gargajiya iri xaya da ra’ayin zaman duniya (wato falsafa) xaya da dai sauransu, kuma lallai ne cikin wannan al’umma kowa ya zama yana da’awar shi xan qabilar ne yana kuma alfahari da ita (wannan ya yi daidai da bayanin da Zarruk da Wasu (1986) suka yi dangane da qabila). Sai ya qara da cewa “Idan mutum ya tarar da Hausawa kafin canzawar zamani da cuxanya zai ga cewa komai na wannan bayani ya yi daidai da su, don haka ashe bisa wannan ma’ana, Hausawa qabila ne.

Shi kuwa Amfani (2012: 4) cewa ya yi “Hausa harshe ne, kuma tana xaya daga cikin harsunan xan’adam waxanda ake samu a nahiyar Afirka. A lissafin ko qididdiga irin ta masana ilimin kimiyyar harshe harshen Hausa yana cikin wani babban rukuni na kason harsunan duniya wanda ake kira *Afroasiatic*. Shi ma wannan babban rukuni yana da ‘ya’ya kuma kowane xa, shi ma qaramin rukuni ne mai xauke da harsuna. Qaramin rukunin da Hausa ke cikinsa shi ake kira gidan harsunan *Cadi*. Wasu harsunan ‘yan gidan Cadi, waxanda ‘yan’uwan Hausa ne, su ne Angas da Bole da Ron”. Za mu iya nuna taswirar harsuna ‘yan gidan Cadi kamar haka:

(Newman, 1990: 2)

A wannan taswirar na kawo maka wasu misalai na harsunan da ake kira ‘yan gidan Cadi. Harsunan sun fi haka yawa sai ka duba aikin (Newman, 1990: 2-4) don

samun qarin wasu harsunan qarqashin kowane rukuni. Kuma ka fahimci cewa harshen Hausa ya faxo cikin harsunan gidan Cadi na yamma rukuni na A.

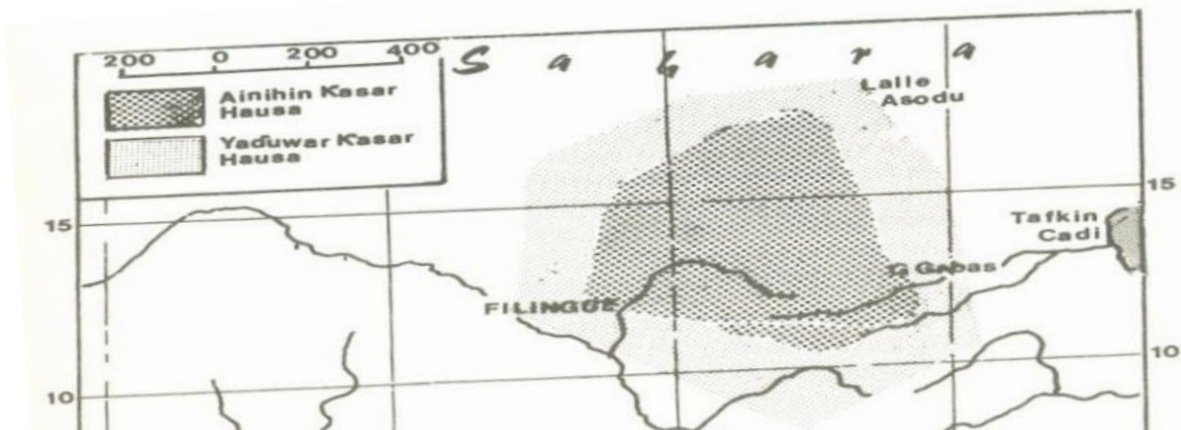
Idan ka yi la'akari da bayanin da Amfani (2012) ya kawo ya nuna cewa Hausa dai harshe ne daga cikin harsunan xan'adam, ya kuma nuna rukuni da gidan da harshen yake a tsari na ilimin kimiyyar harshe. Wannan kashi zai tafi a kan cewa Hausa dai harshe ne na al'ummar da ake kira Hausawa. Kuma masana harshen Hausa sun yi bayanin cewa Hausa harshe ne mai dogon tarihi da daxewa ana amfani da shi wajen sadarwa. Sani (2009: 1) ya bayyana cewa "Hausa harshe ne da ya fi kowanne bunqasa a Afirka ta Yamma.

Bayanan da na gabatar maka suna nuni da cewa Hausa dai ta haxa qabila da kuma harshe. A wannan zamanin za ka ga cewa wasu qabilun sun narke a cikin Hausa, harshen Hausa kuma shi ne harshensu. Tunda ka fahimci abin da ake nufi da Hausa, yanzu kuma sai mu yi gaba don mu gano qasar da ake yin amfani da wannan harshe *Hausa*.

3.1.1.1 Qasar Hausa

Ainihin qasar Hausa ta asali tana yankin Afirka ta Yamma ne, a farfajiyar nan da ke tsakanin hamadar sahara da dazuzzukan da suka doshi gavar tekun Atlantika daga kudu, kuma ana kiran qasar da sunan Sudan ta Yamma. Wato, tsakanin tafkin Cadi daga gabas da guiwar kogin Kwara daga yamma. Adamu (1978) ya yi bayanin cewa qasar Hausa ta asali ta faro ne tun daga Lalle da Asodu can arewa maso gabas da Agades. Daga nan ne Gobirawa suka taso da kaxan-kaxan har suka zo inda suke a yau a Nijeriya. A yanzu kuma qasar Hausa tana yaxuwa ne, tana qoqarin komawa har zuwa gidanta na jiya. Qarshe iyakar qasar Hausa daga kudu kuwa shi ne Yawuri da Zariya da inda Bauchi ta yi iyaka da Kano. Garun-Gabas (Biom) nan ne iyakar qasar Hausa daga gabas. A yamma kuwa bakinta Filinge. Qasar Hausa a taqai ce dai ita ce qasar da ba a buqatar naxa sarkin Hausawa. Idan kuwa ana maganar wuraren da harshen ya yaxu ne, ya zama harshen a xaya ko na biyu, to wuraren da aka bayyana a nan ba su fi rabin qasar Hausa ba. Na taqaita maka dai qasar Hausa idan ka duba taswirar nan za ka ga cewa tana shimfixa ne a arewacin Nijeriya da kuma wani sashe na Jamhuriyar Nijar. Ga hoton taswirar qasar Hausa kamar yadda Alhassan da Wasu (1988:2) suka nuna:

Taswirar Qasar Hausa

Ka ga kenan Hausa tana da gidanta na gado a arewacin Nijeriya da kudancin Jamhuriyar Nijar.

Qasar Hausa dai galibinta shimfixaxxiya ce, mai yawan sarari. Akwai ta da tsaunuka da tuddai jifa-jifa kuma manyan koguna biyu ne suka ratsa ta cikinta, su ne Kogin Rima da Kogin Haxejiya. Kogin Rima shi ne ya taso daga qasar Zamfara ya gangara ya yi arewa zuwa Nijar, sannan ya karkata kudu ya bi ta yamma da Sakkwato ya faxa cikin Kogin Kwara. Kogin Haxejiya kuwa, masominsa a qasar Kano ne daga nan ya gangara gabas ya bi ta Gashuwa ta Gaidam ya tafi ya faxa tafkin Cadi. Qasar Hausa ba ta da kauraran dazuzzuka, sai dai yanayin sahel daga arewa mai qarancin bishiyoyi, daga kudu kuma kawai yanayin daji na sabana wanda bishiyoyinsa sun fi na sahel yawa da kusancinsu da juna. Dangane da yanayin shekara akwai lokacin damina da lokacin rani. A lokacin damina ne ake samun ruwan sama, yayin da a lokacin rani kuma ya qunshi bazara (wato lokacin zafi) da hunturu (wato lokacin xari).

Mutanen da suke zaune a cikin wannan qasar su ake kira Hausawa. Yanzu kuma sai ka biyo ni don ka ji kuma su wane Hausawa?

3.1.1.2 Hausawa

Da farko dai yana da kyau ka sani cewa idan aka yi la'akari da harsunan Afirka ta Yamma zan iya faxa maka cewa Hausawa wato masu magana da harshen Hausa su ne al'umma mafi yawa a faxin Afirka ta Yamma. Sani (2009: 1) ya bayyana cewa "Bincike ya gano cewa fiye da miliyan hamsin da bakwai ke amfani da Hausa a matsayin harshen farko a jihohin Arewacin Nijeriya da Jamhuriyar Nijar". Ya qara da cewa, "fiye da miliyan talatin da shida ke amfani da Hausa a matsayin harshen hulxa, ba a waxannan wurare kaxai ba kuwa har da Arewacin Jamhuriyar Benin da Arewacin Togo da Arewacin Ghana da sauransu". Idan ka duba da kyau za ka ga cewa Sani (2009) ya yi wannan furuci ne shekara sha xaya da suka gabata, ka ga adadin yanzu ai ya xara wanda ya faxa. Ala kullu halin dai Hausawa suna da yawa, yawan nasu kuma ya xaga darajar Hausa a ko'ina a faxin duniya.

To, Hausawa yaya suke ko kuma na ce waxanne irin mutane ne? Yanzu sai ka saurara don jin amsar wannan tambaya.

Adamu (1978: 10) ya bayyana cewa “Irin abubuwan da Dr. Barth ya gani lokacin da ya taho daga Tassawa ya biyo ta Katsina ya nufi Kano a 1850, ya shaidar mana cewa, noma shi ne qasar tattalin arziqi a qasar Hausa. Rahotonsa ya nuna cewa, duk inda mutum ya duba a wannan hanya da ya bi, babu daji, daga gona sai saura”. Wannan yana nuna maka cewa Hausawa dai manoma ne, kuma suna martaba sana’ar noma. Kuma ana noma iri biyu ne; na abinci da na kasuwa. Ga dai gero ga dawa ga masara ga wake ga gyaxa ga auduga ga taba ga sauran abubuwan masarufi, kamar su gwaza da dankali da nome. Bugu da qari, yawancin bishiyoyin da aka bari ko aka dasa a cikin gonakin na amfani ne, misalin tsamiya da kuka da xorawa da sauran irinsu. Haka Barth ya gani tun daga Katsina har Kano. Kuma tun kafin wannan zamanin an san Hausawa a kan safarar daddawa daga gari zuwa gari, ko ma daga qasa zuwa qasa. Bayan haka tsutsar nan da ke cin tsamiya, sukan yi tattalinta, don su riqa samun zare wanda suke saqa siliki da shi (Adamu, 1978: 10)”.

Bayan haka kuma yawancin Hausawa suna kiwon dabbobi, kamar awaki da tumaki da shanu da kaji da agwagi. Kiwon a wurinsu kamar asusu ne, mutum yana riqe da ‘yan dabbobi, duk sa’ar da wata bukata ta samu a sayar da su.

Hausawa sun shahara a fagen kasuwanci da safarar haja zuwa wurare masu nisa. Kuma sun yi suna wajen kutsa kai zuwa wasu qasashe don yaxa addini ko neman aiki. Kusan ma a ce Afirka tsawonta da faxinta babu inda ba su buga ba. Tun qarni na goma sha xaya Hausawa ke hulxa da qasashen Larabawa. Suna qetare hamadar rairayi ta Sahara, suna zuwa Magrib (wato Maroko da Aljeriya da Tunisiya) da Lubayya ko Turabulus (wato Libya). Kuma suna qetara Cadi zuwa Sudan da Masar da qasar Makka (Sa’udu Arebiya). Suna kai musu fatu da qiraga da bayi, su kuma suna sayo tufafi da makamai. Wajen kudu da yamma kuwa, Hausawa suna kutsa kai cikin qasar Yarabawa da Gwanja da Dagomba da Ashanti a Ghana. A nan babban abin safararsu shi ne goro da gishiri. Su kuma sukan kai musu kanwa.

Wani abu da za ka lura da shi, shi ne duk da yaqeq-yaqeqen da ake yi qasar Hausa a wancan zamanin, wannan bai hana fatake da ‘yan cirani da almajirai zirga-zirga a tsakanin qasashen ba. Har ma wasu hukumomin sukan yi qoqarin kare irin waxannan matafiya. Domin suna kai wa qasashe abubuwan da ake buqata, kuma hukuma tana karvar kuxin fito daga gare su. Idan kuma suka bar qasar Hausa, misali suka tafi Gwanja (wato Ghana), ana marhabun da su saboda ba sa shiga siyasar mutanen qasar, kuma ba sa gasa a kan hajar da ‘yan kasuwar qasar ke sayarwa. Ga su kuma da qoqarin samun fada a duk inda suka shiga. Kuma duk inda matafiyan nan suka je, sukan zauna a unguwar Hausawa ne, watau zango. Ba

sa daina magana da harshensu. Ba sa barin tufafinsu da al'adunsu na gargajiya. Sukan auri matan qasar, amma ba su cika bayar da 'ya'yansu mata ga mutanen qasar ba. Kuma duk abin da ya kama na taimako a qasar da suke suna shiga, don haka ba a cika tashin hankali da su ba. Har ma akan yi sha'awarsu, a riqa koyon addini daga gare su a waxannan wurare.

Ya kamata ka fahimci cewa Hausawa mutane ne masu tsananin riqon al'adunsu na gargajiya, musamman wajen tufafi da abinci da al'amuran da suka shafi aure ko haihuwa ko mutuwa da sha'anin mu'amala tsakanin dangi da abokai da shugabanni da sauransu da kuma al'amuran sana'a ko kasuwanci ko neman ilimi. Tun daga zuwan Turawa har yau, Hausawa suna cikin al'ummomin da ba su saki tufafinsu na gargajiya sun ari na baqi ba. Galibin adon namiji a Hausa ba ya wuce riga gare da wando musamman tsala da takalmi faxe ko qafa-ciki da hula qube ko dankwara ko dara. In kuwa saraki ne ko malami ko dattijo, yakan sa rawani. Adon mata kuwa, zane ne da gyauton yafawa, watau gyale da kallabi da taguwa da 'yan kunne da dutsen wuya, watau tsakiya. A da can suna xan hanci, amma yanzu wannan adon ya qaura.

Yawancin abincin Bahausha kuwa, ana yin sa da gero ko dawa ne, sai kuma sauran abubuwan haxawa da na marmari, kamar su wake da shinkafa da alkama da kayan rafi da sauransu.

Yawancin Hausawa Musulmi ne, saboda haka yawancin al'adunsu da suka shafi aure da haihuwa da mutuwa, duk sun ta'allaqa da wannan addini. Sai xan abin da ba a rasa ba, na daga bin al'adun gargajiya, musamman a wajen Maguzawa. Haka kuma wajen mu'amala da iyaye ko dangi ko abokai, ko shugabanni ko maqwabta ko wanin waxannan, yawanci na Musulunci ne. Kazalika sha'anin sana'a da kasuwanci da neman aiki duk a jikin Musulunci suka rataya.

Can ainihi, sana'a da kasuwanci da neman ilimi suna bin gado ne. watau kowa yana bin wadda ya gada kaka da kakanni. Kuma idan mai sana'a ya shiga baqon gari, zai je ya sauka a gidan abokan sana'arsa ne. In ma koyo ya zo yi, zai je gidan masu sana'ar gidansu ne. Saboda haka kusan kowace sana'a akwai sarkinta da makaxanta da mawaqanta kai har ma da wasu al'adu na masu yin ta da suka bambanta da na sauran jama'a.

Bauta da barance a wurin Bahausha ba munanan abubuwa ba ne, musamman dangane da sha'anin koyon sana'a. Bawa yana fansar kansa ta hanyar sana'a. Kuma mai koyon sana'a yana yin barance a gidan mai koya masa ne. Irin wannan almajircin, ana kiransa bauta. Duk mai wata sana'a ko xan kasuwa ko malami, yana alfaharin a ce ga wasu sun koya a wurinsa har sun qasaita ko ma har sun fi shi. Su kuma duk irin muqamin da suka samu, ba za su raina shi ba, za su riqa yi masa ladabi. Tushen bayani: (Alhassan da Wasu, 1988:1-7).

Waxannan bayanai da Alhassan da Wasu (1988: 1-7) suka kawo ya tattara muhimman bayanai game da Hausawa. Wannan yanayi na Bahaushe ya taimaka matuqa wajen yaxuwar harshen Hausa kamar yadda za ka gani a kashi na gaba.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan Hausa harshe ko qabila. Na kuma kawo maka bayanai da suke bayyana qasar Hausa da kuma Hausawa. Ka ji wani abu kaxan daga cikin su wane ne maqwabtun Hausawa. Da kuma bayanai dangane da su wane ne Hausawa?

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci cewa:

- Hausa dai ta haxa qabila da kuma harshe.
- Hausa tana da gidanta na gado a arewacin Nijeriya da kudancin Jamhuriyar Nijar.
- Qasar Hausa, qasa ce shimfixaxxiya mai yawan sarari.
- Harshen Hausa shi ne harshe da yake da al'umma mafi yawa a Afirka ta yamma.
- Hausawa su ne al'umma mafi yawa a duk faxin Afirka ta Yamma.
- Hausawa mutane ne masu riqo da al'adunsu na gargajiya.
- Yawancin Hausawa Musulmai ne.
- Ta fuskar mu'amala ko zamantakewa da yin sana'a yawanci Hausawa suna bin tsari na Musulunci.
- A wurin Hausawa kasuwanci da ilimi suna bin gado ne.
- Hausawa sun shahara a fagen kasuwanci da safarar haja zuwa wurare masu nisa har zuwa wasu qasashe a nahiyar Afirka.

Auna Fahimta

1. Mene ne ra'ayinka dangane da Hausa harshe ne ko qabila?
2. Yaya za ka bayyana Hausawa?

6.0 Jingar Aiki

1. Me ka fahimta da cewa harshen Hausa xan gidan iyalin Cadi ne?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Adamu, Mahdi. The Hausa Factor in West African History. London: Oxford University Press, 1978.
- Adamu, Muhammad Tahir. Asalin Hausawa da Harshensu. Kano: Xansarkin Kura Publishers, 1997.
- Alhassan, Habib da Wasu. Zaman Hausawa. Lagos: Islamic Publication Bureau, 1988.
- Amfani, Ahmed Halliru. Hausa Da Hausawa: Jiya Da Yau Da Gobe. In Amfani, H.A, et al (eds.) Champion of Hausa Cikin Hausa. Zaria: Ahmadu Bello University Press, 2012.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing and Publishing Company, 2009.
- Newman, Paul. Nominal and Verbal Plurality in Chadic. Dordrecht: Foris Publication, 1990.
- Zarruq da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1986.

Kashi Na 3 Bunqasar Harshen Hausa

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Bunqasar Harshen Hausa
- 3.1.1 Hulxa Da Qasashen Larabawa
- 3.1.1.1 Bunqasar Hausa Cikin Ajami
- 3.1.2 Zuwan Turawa Qasar Hausa
- 3.1.2.1 Bunqasar Hausa Cikin Rubutun Boko
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A kashin da ya gabata na kawo maka bayani kan Hausa da Hausawa. A wannan kashin zan yi maka bayani kan yadda harshen Hausa ya bunqasa. Wato dai, wannan kashi zai mayar da hankali wajen fito da hanyoyi ko dalilai da suka haifar da bunqasar harshen Hausa. Kowane harshe na xan'adam akwai hanyoyin da ya bi ya bunqasa ko ya game qasashe. Harshen Hausa kamar yadda tarihi ya nuna ya samu bunqasa ta hanya biyu ko dalili biyu, su ne rubutun Hausa ta fuskar 'ajami'

da kuma rubutun ‘boko’. Abin da nake so ka fahimta shi ne ba zai yiwu mu yi magana a kan amfani da Hausa a kafofin watsa labarai ba tare da mun waiwayi abubuwan da suka bunqasa Hausa ta hanyar rubutun Hausa ba. Domin dai, a kafofin watsa labarai ana yin amfani da Hausa ta hanyar baka da kuma ta rubutu. Waannan shi ya sa dole mu waiwayi yadda harshen ya bunqasa ta fuskar ‘ajami’ da kuma ‘boko’. Waxannan hanyoyi biyu su ne suka haifar da muhimman abubuwa biyu a tarihin Hausa da Hausawa, su ne zuwan Larabawa da kuma zuwan Turawa qasar Hausa. To, ta yaya suka bunqasa harshen Hausa? Sai ka biyo ni don jin cikakken bayani.

2.0 Manufar Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yadda harshen Hausa ya bunqasa.
- Hulxa tsakanin Larabawa ta haifar dabunqasar Hausa cikin ajami.
- Zuwan Turawan mishan da na mulkin mallaka sun haifar da bunqasar Hausa ta hanyar rubutun boko.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Bunqasar Harshen Hausa

Idan muka duba tarihin kago rubutu a duniya, da yadda abubuwa suka fara, da bunkasarsu za mu ga masana ba su nuna yadda Hausawa suke yin amfani da tsarin rubutu ba, kafin zuwan Larabawa da Turawa. Da alama hakan ya faru ne saboda harshan Hausa bai bunqasa a duniya ba sai bayan zuwan Larabawa da Turawa, haka kuma harshen bai sami zama harshe mai cin gashin kansa a ka’idar rubutu ba da ayyukan hukuma sai da boko ya yi nisa kwarai. Sannan, kuma harshen bai da gogaggu kuma fitattun masana a wancan lokacin, ana ganin wadannan dalilan ne suka sa ba a sami damar fito da tsarin rubutun harshen ba, wanda aka yi amfani da shi kafin bayyanar Larabawa da Turawa. Bunza (2002:14) ya nuna cewa “tsagar gargajiya, da take da sassaka wasu daƙaƙƙun al’adu ne na Bahausha da suke ɗauke da wata ma’ana ta musamman, wadda ya kira da hanyar isar da saƙo ta zane-zane, watau alamomin da masana suka kira da rubutu. Bisa wannan ra’ayi za a iya cewa Hausawa suna da tsarin rubutu tun kafin zuwan tsarin abacada (abcd) na Latin sai dai kawai saboda dalilan da aka yi bayani a sama, ya sa ba a sami adanannun irin waɗanƙan zane-zane ba ko kuma bunqasar hanyar ta yin rubutu ba.

Akwai manyan hanyoyi da suka shahara waɗanda masana suka yi rubuce-rubuce a kan su, waɗanda ake bi ana rubutun Hausa. Waxnanan hanyoyi su ne wasu masana tarihi suke nuna cewa an fara amfani da su wajen rubuta Hausa, wasu kuma na nuna cewa su ne dai hanyoyin da aka fara yin amfani da su wajen rubuta Hausa a

tsarin rubutun *abacada* watau Latin. Wadannan hanyoyi su ne; rubutun ‘ajami’ wanda ya samu a dalilin Musulunci da rubutun boko wanda ya samu dalilin zuwan Turawa. A halin yanzu akwai hanyoyi biyu ingantattu waxanda ake bi ana rubuta Hausa. Waxannan hanyoyi su ne rubutun ‘ajami’ da kuma rubutun ‘boko’. Tunda wannan kashi ya qunshi bayani kan bunqasar Hausa, to zai yi kyau a bi tarihin waxannan hanyoyi biyu tare da kawo bayanan gudunmawar da kowace hanya ta bayar wajen havaka Hausa.

3.1.1 Hulxa Da Qasashen Larabawa

Da farko dai, ya kamata ka sani cewa hulɗar cinikayya da ziyarce-ziyarce a tsakanin ƙasashen Larabawa da ƙasar Hausa ta daɗe sosai. Larabawa sun shigo Afrika ta yamma domin yada addinin Musulunci a ƙarni na 7, kuma sun shigo Borno a tsakanin (1098-1150), da suka isa Borno, sai suka shiga yada addinin Musulunci da koyar da ilimi. Daga cikin Larabawan wasu sun bazu, har ya zuwa ƙasar Hausa domin yada addinin musulunci da koyar da ilimi a bangarori daban-daban. Muhimmin tasirin da aka samu a sakamakon hulɗodin tsakanin ƙasar Hausa da ƙasashen Larabawa shi ne samuwar addinin Musulunci da ilimin fannoni da suka hada da; samuwar dinbin kalmomin Larabci cikin harshen Hausa, sannan kuma ga samuwar rubutun ajami. Duk wadannan sun samu ne saboda ilmantarwa cikin karatu da rubutu da amsa fatawa da kuma fadakarwa. Domin Musulunci addini ne da yake tafiya tare da wayar da kan al’umma, dan haka ne aka sami al’ummar Hausawa ta rabauta da ilmin karatu da rubutu a cikin haruffan Larabci.

Hausawa sun daɗe suna koyon ilmin Larabci, amma ba a rubuta harshen Hausa da shi ba, sai daga baya wasu malamai suka fara sarrafa harufan Larabci suna rubuta Hausa da su, hakan ya fara faruwa ne, tun lokacin da suke rubuta wasika cikin Larabci daga wannan malami ko basarake zuwa wani, suka fara kago rubuta sunayen laƙabi inda ake hada shi da na yanka. A wancan lokacin idan za a rubuta sunan yanka ana ganin irin su a littattafan addinin sunayen irin ‘Muhammadu’ ko ‘Abudllahi, amma wajen rubuta sunayen laƙabi irin su ‘Rumfa’ wanda yake laƙabi ne na sarkin Kano ‘Muhammadu Rumfa’. Don haka, sai suka kago yadda za a rubuta sunan ‘Rumfa’ ta hanyar amfani da harrufun Larabci ta la’akari da tsarin sautin Hausa. A lokacin sun yi amfani da ‘ra’un’ a matsayin ‘r’ sai ‘mimun’ a matsayin ‘m’ sai ‘fa’un’ a matsayin ‘f’ da haka suka samar da sunan laƙabi na ‘Rumfa’, kuma daga irin wannan tsarin rubuta sunan laƙabi ne malamai suka cigaba da amfani da sautukun Larabci suna rubuta Hausa ta yin la’akari da sautuka masu kama da sautukan Hausa. Daga nan kuma, don a sauka hanyar mayyazewa duk bakafen Larabci an ba su wani irin lafazi mai jirwaye da lufazin Hausa. Saboda haka aka sami kalmomin Larabci da yawa da suke shiga na harshen Hausa. Haka kuma shi ya sa malamai da yawa suka tsunduma wajen amfani da wadancan sautuka wajen rubuta harshen Hausa wanda aka fi sani da ajami.

3.1.1.1 Bunqasar Hausa Cikin Ajami

Bunqasar Hausa cikin rubutun ajami kamar yadda na yi maka bayani ya samu ne bayan zuwan addinin Musulunci qasar Hausa. Tarihi ya bayyana cewa wajen qarni na goma sha uku zamanin sarkin Kano Naguji Xan Xariku wasu ‘yan kasuwa, Larabawa da Wangarawa suka fara zuwa qasar Hausa da addinin Musulunci (Ibrahim, 1982). Abu na farko da za mu iya cewa ya bunqasa rubutun ajami shi ne bunqasar kasuwanci da cinikayya da fatauci tsakanin qasashen Larabawa da qasar Hausa. Haka ma zuwan Fulani daga Futa-Toro qasar Hausa lokacin sarkin Kano Yakubu (1452-1463) domin da’awa da yaxa addinin Musulunci. Haka Musulunci ya ci-gaba da bunqasa da shigowar shehunnan malamai garuruwan qasar Hausa. Wannan ya taimaka wajen bunqasar rubutun ajami a tsakanin malamai da sarakunan qasar Hausa (don samun qarin bayani sai ka duba aikin Ibrahim, 1982).

Samuwar makarantun allo da na zaure sun taimaka matuqa wajen bunqasar rubutun ajami cikin Hausa. Tun daga qarni na goma sha biyar ake ta samun qaruwar makarantun allo da na zaure. Hakan ta faru ne saboda ci-gaba da zuwan Larabawa da malamai qasar Hausa. Wani dalilin da ya taimaka wajen bunqasar rubutun ajami cikin Hausa shi ne gudunmawar da shehunnan xariku suka bayar wajen yaxa addinin Musulunci da bunqasar makarantun zaure. Shehunnan xariqu, musamman xariqar Qadiriyya da Tijjaniya sun taka rawar gani a qasar Hausa wajen yin amfani da rubutun ajamin Hausa. Duba aikin Sa’id (1978) don qarin bayani.

Bugu da qari, jihadin Shehu Usmanu Xanfodiyo ya qara bunqasa rubutun ajami a duk faxin qasar Hausa. A wannan lokaci hanyar da ta fi sauqin sadarwa ita ce ta hanyar waqa, don haka aka sami rubutattun waqoqi da yawa a wannan lokaci cikin ajamin Hausa da Larabci da kuma Fulatanci. Irin waxannan waqoqi duk sun danganci addinin Musulunci da yabon ma’aiki.

Waxannan su ne manyan dalilai da suka sa bunqasar ajamin Hausa. Don qarin ilimi game da nazarin ajami cikin Hausa da yadda yake da yadda ake yin sa sai ka duba ayyukan Bosso (2010) da Sa’id (2011) da sauransu. Don haka, a nan za ka ga cewa malamai sun sarrafa bakake da wasulan Larabci wajen rubuta Hausa a fannoni da dama da suka hada da; wakofi da labarai da sauran fannonin ilimi daban-daban.

3.1.2 Zuwan Turawa Qasar Hausa

An fara rubuta Hausa cikin tsarin rubutun boko bayan haɗuwar Turawa da Hausawa. Rubutun boko yana ɗaya daga cikin ire-iren rubutu na duniya da aka rattaba tsare-tsarensu bisa tsarin abacada (abcd), waɗanda suka samo asali daga

rubutun Latin. Kusan duk mutanen kasashen Turai, misali Ingila da Faransa da Jamus da Portugal da Denmark da sauransu, irin wannan hanyar rubutun suke bi a duk makarantunsu da littattafansu da harkokinsu na sadarwa. Saboda haka, tun da yake irin wannan rubutu suke yin amfani da shi, to duk al'ummar da suka haɗu da ita, irinta suke yin amfani da ita wajen bayyana labaran da suka shafi wannan al'umma, kamar abin da ya shafi rayuwarsu da wuraren zamansu da tsarin harshensu.

Turawa sun dade ba su sami labarin kasashen Afirka ba, sai daga baya a irin rubuce-rubucen da wasu suka yi inda suka ambaci wasu garuruwan da ke yankin Afirka irin waɗannan mutane sun haɗa da; Al-Hassan Ibn Muhammad Al-wzas Al-Fasi wanda ya rubuta littafi mai suna *Leo Africanus* a lokacin yana zaman kurkuku a kasar Italiya, a littafin ya ambaci sunayen wasu garuruwan a kasar Hausa, wannan ya haska wa Turawa, wanda daga nan suka fara shirin shiga Afirka. Waɗannan Turawa masu yawon gano Afirka hankalinsu ya fi ga fahimtar labarin kasa, amma duk da haka akwai wasu da suke rubuta waɗansu bayanai game da wasu harsuna na Afirka.

Masana na hasashen cewa a kasar Denmark ne aka fara rubuta kalmomin Hausa cikin rubutun boko tun a karni na 18. A cikin shekarar 1973 sarkin Denmark ya tura wakilai zuwa kasar Larabawa don gudanar da binciken kimiyya, amma mutum ɗaya ne ya rayu mai suna B.G. Niebuhr, wanda ya rubuta littafi na tsarin Larabcin kasar Yemen. A cikin shekarar wani mutumin Tunis mai suna Abdurahaman ya kai ziyarar jakadanci kasar Denmark tare da wani bawansa mutumin Borno wanda yake magana da Barbarci, da Larabci, da Hausa. A lokacin Neibur ya zama tafinta tsakanin sarkin Denmark da Abdurrahaman saboda, Neibur ya koyi Larabaci a tafiyar da suka yi, a sanadiyar haka, sai abota ta kullu tsakanin Neibuhr da Abdurrahman, har Neibuhr ya yi sha'awar koyon harshen Hausa da Barbarci daga bawan Abdurrahaman, ya dukufa yana koyon Hausa, ta hanyar koyon sunayen abubuwa yana rubutawa gwargwadon yadda ya ji muryar kalmomin tare da fassara kamar haka:

	Yadda ya rubuta	Yana nufin	Ma'ana
1a.	Dudsji	dutse	hill
b.	koroma	korama	stream
c.	crua	ruwa	water
d.	daua	dawa	guinea-corn
e.	sinkaffer	shinkafa	rice
f.	motum	mutum	man
g.	berni	birni	town

An buga waɗannan kalmomi da wasunsu a cikin littafi mai suna *Life of Neibuhr* a Denmark shekarar 1791 (duba aikin Yahaya, 1988: 72-75 don qarin bayani).

A cikin Turawan da suka fantsama don gano Afirka a farkon karni na 19 waɗanda suka yi rubuce-rubuce game da harshen Hausa akwai Henrich Barth da John Frederick Schon. Henrich Barth Bajamushe ne, wanda aka danka wa ragamar gano kasashen Afirka a tsakanin shekarar 1850 zuwa 1855 a lokacin ya yi bincike-bincike ta fuskar asali da muhalli da harsunan Afirka. Henrich Barth ya sayi wasu bayi guda byu, ɗaya ana kiransa Dorugu ɗaya kuma Abegga, sun zamar masa ‘yan jagora, suna kuma koya masa Hausa. Bayan ya koma Ingila sai ya bar aikin, ya zauna wuri ɗaya ya rubuta littattafai waɗanda suka haɗa da:

- Travel and Discoveries in North and central Africa.
- Collection of vocabularies of central African language.

Shi kuwa J. F. Schon shi ne Baturen da ake kira da gwarzo a fagen rubuce-rubucen cikin Hausa a Turai a karni na 20. Wasu daga littattafan da ya rubuta bayan yawace-yawace da nazarce-nazarce da ayyukan da ya yi na daidaita rubutun Hausa da kirkiro da wasu alamomi a rubutun Hausa sun haɗa da:

- Dictionary of the Hausa language.
- Labari nagari
- Africa-proverbs, tales and Historical fragments (Hausa texts).
- Grammar of the Hausa language.

Sauran Turawan da suka yi rubuce-rubuce a kan Hausa kafin karni na 20 zuwa farkon karni na 20 sun haɗa da: Dr. William Baikie, da C.H. Robinson; Da Francis W. Newmaan; da C.E.J. Whiting da Sauransu. Bayan ci-gaba da Turawa suka yi da nazarin ɓangarori daban-daban na harshen Hausa a karni na 20 an sami gagarumin ci-gaba wajen samuwar rubutun Hausa a tsarin abacada (abcd) watau tsarin Latin. Don haka, Turawa da yawa sun yi rubuce-rubuce cikin Hausa, kaɗan daga cikin waɗannan Turawa su ne: Hanns Vischer (Dan Hausa) da R.M. East da G.P. Bargery da R.C. Abraham da N. Skinner da P. Newman da R.G. Schuh da sauransu.

3.1.2.1 Bunqasar Hausa Cikin Rubutun Boko

An buɗe makarantar elemantare ta farko a Kano wada ake kira makarantar ɗan Hausa a shekarar 1909 don koyar da ilmin zamani. Haka kuma, a tsakanin shekarar 1914 zuwa 1919 an buɗe ƙarin makarantu a wurare da dama a cikin jihar Arewa. Bayan makarantu sun samu a wurare daban-daban, wata matsala da ta addabi makarantun ita ce rashin littattafan karantawa. Saboda babu tsayayyun littattafan da aka rubuta da boko, musamma waɗanda aka tsara don koyarwa a ƙasar Hausa. Mafi yawan rubuce-rubucen da Turawa suka yi a cikin Hausa sun

tsara su ne don koyar da Turawa a fasashensu. Amma a kasar Hausa duk littattafan da ake da su na Larabci ne, sai kuma rubuce-rubucen da aka yi cikin Hausa da rubutun ajami, waɗanda mafi yawansu waƙoƙi ne. A sakamakon haka ne aka yi yinkurin samar da littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da ‘yan kasa, watau samar da littattafan Hausa. Don haka, sai aka yi tsare-tsare a lokuta daban-daban don cimma wannan burin, wasu daga cikin tsare-tsaren sun haɗa da:

- Kafa Hukumar Fassara
- Kafa Hukumar Talifi
- Kafa Kamfanin Gaskiya
- Kafa Hukumar NORLA
- Kafa Kamfanin Littattafai na NNPC

Kafa Hukumar Fassara

Ganin cewa makarantun ilimin zamani (boko) sun fara yawa a wurare daban-daban na jihar Arewa, amma suna fama da matsalar karancin littattafan koyarwa, sai Gwamnati ta kafa Hukumar Fassara mai suna *Translation Bureau* karkashin jagorancin Mr. C. E. J. Whitting a shekarar 1929 a Kano, sai kuma daga baya aka mayar da ofishinta na dindindin a Zariya a shekarar 1931. A shekarar 1932 aka miƙa shugabancinta hannun masanin Hausa, watau Dr. R. M. East (Skinner, 1980: 167).

Naucin da aka dora wa wannan hukuma ta fassara guda huɗu ne kamar haka:

- Fassara littattafai daga waɗansu harsuna kamar Larabci da Turanci zuwa Hausa.
- Wallafa littattafai cikin harshen Hausa.
- Shirya littattafai manya da kanana don karantawa a makarantu.
- Taimaka wa ‘ya kasa su riqa wallafa littattafai.

Hukumar fassara ta yi ayyuka da yawa, na fassara da wallafa littattafai, waɗanda aka yi amfani da su a makarantu, kuma har yanzu ana amfani da wasunsu. Kadaɗan daga cikin littattafan da aka shirya a wannan hukuma sun haɗa da:

- Dare Dubu Da Daya
- Labarun Hausawa Da Maƙ wabtansu
- Labaru Na Da Da Na yanzu
- Saiful Maluki
- Littafin Lissafi
- Al’amuran Duniya da Na Mutane
- Koyarwar Labarin Kasa da Tarihi
- Da sauransu

Hukumar Talifi

A shekarar 1933 an sauya sunan Hukumar Fassara ta koma Hukumar Talifi, watau *Literature Bureau*. Domin a fadada hukumar don a sami damar wallafa littattafai a cikin Hausa a kan fannoni daban-daban. Bayan an canza sunan hukumar, Daraktan ilimi na jihar Arewa, Hanns Vischer (Dan Hausa) ya kaddamar da wani shiri na gudanar da gasar rubuta kagaggun labarai don samar da litattafan hira na labarai a tsarin rubutun zube. An dora nauyin gudanar da wannan gasar ga Hukumar Talifi wadda Dr. R.M. East yake shugabanta. Don haka, ya yi sanarwa tare da bayar da ka'idojin gasar, kuma an sanya cewa duk wanda ya kago labari a rubuce za a karba a buga, kuma za a ba shi na goro. Wannan ya ja hankalin malamai da dama inda suka rubuta littattafai suka aika domin shiga gasar. Daga karshe an sami waɗanda suka yi nasara guda biyar kamar haka:

- Ruwan Bagaja na Malam Abubakar Imam
- Gandoki na Malam Bello Kagara
- Shaihu Umar na Malam Abubakar Tafawa Balewa
- Idon Matambayi na Malam Muhammadu Gwarzo
- Jiki Magayi na Malam John Tafida da Dr. R.M. East

An buga waɗannan littattafai, kuma aka riƙa amfani da su a makarantu da kuma karantawa don nishaɗi. Muhimmin aikin wannan hukuma ta Talifi shi ne ta shirya littattafai da buga jarida.

Kafa Kamfanin Gaskiya

Da farko Hukumar Talifi ce take tsara duk littattafan da ake wallafawa, da kuma jaridar Nijeriya ta Arewa wadda ta koma *Gaskiya Ta Fi Kwobo*. Amma a kan buga mafi yawa a Ingila, wasu a Ikko (Lagos), wasu a maxaba'ar gwamnati da take a Kaduna, wasu a *Niger Press* ta Jos, domin Hukumar Talifi ba ta da maɗaba'a ta kan ta. Saboda haka, domin neman sauƙi da hanzari sai Gwamnan Nijeriya na lokacin, Sir Arthur Richards ya nemi gwamnatin Ingila ta taimaka wa Hukumar Talifi da kuɗin sayan injinan buga littattafai da na gina kamfani. Gwamnatin Ingila ce ta taimaka da kuxi aka kammala ginin *Gaskiya Corporation* da ke Zariya a shekarar 1945. Bayan samar da wannan kamfani ya zamo shi ne yake buga kusan duk littattafai da jaridun da ma'aikatan Hukumar Talifi suka tsara. Irin littattafan da aka buga sun haɗa da:

- Ka Koyi Karatu
- Ka Qara Karatu
- Ka Yi Ta Karatu
- Bala da Babiya
- Yawon duniyar Haji Baba
- Mungo Park Mabudin Kwara.

Kafa Hukumar NORLA

Yanzu kuma zan gabatar maka da batu a kan kafa Hukumar NORLA. Dalilin da ya haifar da kafa wannan hukuma shi ne sakamakon fadin jihar Arewa, da yawan mutanenta, da buƙatuwarsu ga ilmin zamani, sai gwamnatin jihar Arewa ta yanke shawarar yin wani shiri na yadfa ilmi ga manya da kuma haɓaka rubuce-rubuce don kowa ya sami abin karantawa. A shekarar 1953 gwamnatin Arewa ta kafa kwamitin yaƙi da jahilci, wanda aka xora wa alhakin duba hanyoyin da suka kamata a bi don cim ma burin yadfa ilimin zamani, kwamitin ya kawo shawarwari kamar haka:

- Gudanar da azuzuwan koyarwa.
- Shirya littattafai cikin Hausar boko da kuma wasu manyan harsunan arewa.
- Koyar da Ingilishi.
- Tsara hotuna don koyar da ilmi a saukaƙe.

An yi yinkuri sosai wajen gudanar da kowane daya daga cikin manufofin da kwamitin yaƙi da jahilci ya zayyana. Don haka, an buɗe azuzuwan yaƙi da jahilci a ko'ina, tare da naɗa jami'an yaƙi da jahilci a kowane lardi domin kula da shirin. Hanya ta biyu da kwamitin ya kawo ita ce ta shirya littattafai cikin Hausa a rubutun boko da na ajami. Don haka, aka kafa Hukumar Samar da Adabi ta Jihar Arewa (North Regional Literature Agency) wadda ake taqaitawa da NORLA, wannan hukuma ta fara tsara littattafai tare da buga su a shekarar 1954. Ayyukan da aka yi a hukumar NORLA suna da yawa, musamman tsarawa da buga littattafai iri-iri a kan fannoni daban-daban, da jaridu da waƙoƙi da kalandoji da hotunan wayar da kai da sauransu. Wasu daga ire-iren littattafan da aka tsara kuma aka buga a wannan hukuma sun haɗa da:

- Hanyar Karatu
- Hanyar Rubutu
- Hanyar Lisssafi
- Ajami da Boko
- Yadda ake Rubuta Wasika
- Mu Koyi Hausa
- Mu Yaƙi Jahilci
- Da sauransu.

Bugu da ƙari hukumar NORLA ta buga jaridu iri-iri waɗanda aka tsara don kowane Lardi na Jihar Arewa. Misali akwai jaridun da aka tsara aka buga a cikin harshen Hausa, waɗanda suka haɗa da:

Sunan Jarida		Lardi
Jakadiya	-	ko'ina
Alfijir	-	ko'ina

Abiki	-	don makarantu
Zaruma	-	Sokoto
Gamzaki	-	Filato
Himma	-	Katsina
Sodangi	-	Kano
Zumunta	-	Bauchi
Bazazzaga	-	Zazzau
Haske	-	Neja

Wannan hukuma ta gudanar da ayyuka ta fuskar tsarawa da buga littattafai da jaridu a cikin harshen Hausa da sauran manyan harsunan jihar Arewa. Wata hanyar da ta taimaka wajen havaka rubutun boko ita ce kafa Kamfanin Samar da Littattafai na NNPC a Zariya. Yanzu sai ka biyo ni ka ji labarin.

Kafa Kamfanin Littattafai na NNPC

An kafa Kamfanin Littattafai na Nijeriya ta Arewa (Northern Nigerian Publishing Company Limited), watau NNPC a shekarar 1966, sakamakon kulla yarjejeniya tsakanin Gwamnatin jihar Arewa da wani kamfanin tallan littattafai na Ingila mai suna *Macmillan Publishers*. An ba wannan kamfani damar ya zaɓi duk littattafan da ya ga zai saya a cikin tsofaffin littattafan da aka buga a baya domin sabunta buga su. Bugu da ƙari, kamfanin NNPC yana karɓar rubuce-rubucen mawallafan Hausa, bisa yarjejeniya, su buga don haɓaka rubuce-rubucen Hausa. Baya ga littattafan da wannan kamfani ya buga a fannoni daban-daban, kamfanin ya gudanar da wata gasa ta wallafe-wallafen ƙagaggun labarai na Hausa, kamar yadda Hukumar Talifi ta yi a shekarar 1933. Don haka, marubuta da dama sun shiga gasar, daga ƙarshe aka zaɓi guda takwas aka yi musu kyauta. Daga cikin littattafan akwai:

- So Aljannar Duniya na Hafsat Abdulwahid
- Amadi na Malam Amah na Magaji Dambatta
- Mallakin zuciyata na Sulaiman I. Katsina.

Wadannan hukumomi da aikace-aikacen da suka gudanar sun tallafa sosai wajen bunkasar rubutun Hausa. Duk bayanar da na gabatar maka idan ka duba aikin Yahaya, (1988) duk za ka gan su har ma ka samu qarin bayani a game da su.

Don haka, wannan shi ne bayanin yadda Hausa ta bunqasa ta hanyar rubutu da ta faro daga Larabawa da Turawa har ta kawo ga ‘yan ƙasa wato Hausawa (don samun cikakken bayanin abubuwan da na bayyana maka da wasu sai ka duba aikin Yahaya (1988). Bunqasar Hausa ta waxannan hanyoyi da ka ji bayaninsu daki-daki sun yi tasiri matuqa a kan yadda aka yi amfani da Hausa a kafonin sadarwa kamar yadda za ka ji nan gaba.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayanin yadda harshen Hausa ya bunqasa. Harshen Hausa ya samu bunqasa ta hanyar rubutun ajami a dalilin hulxa da qasashen Larabawa da shigowar addinin Musulunci. Xaya hanyar da harshen Hausa ya bunqasa ita ce ta rubutun boko a dalilin zuwan Turawan mulkin mallaka da na Mishan.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci cewa:

- Tarihin bunqasar harshen Hausa ta fuskar rubutu.
- Ta hanyar hulxa da qasashen Larabawa Hausa suka sami hanyar rubutun ajami.
- A dalilin zuwan Turawa kuma Hausa ta samu hanyar rubutu ta biyu da ake kira da rubutun boko.
- Turawa ne suka fara bunqasa Hausa ta hanyar boko.
- Hausawa ne suka bunqasa ajami cikin Hausa bayan zuwan addinin musulunci.
- Harshen Hausa ya bunqasa ta hanyar kafa makarantun gwamnati na boko da hukumomi da kamfanoni da suka bayar da gudunmawa.
- Bunqasar boko a qasar Hausa yana da alaqa da zuwan Turawa da ayyukansu.
- Hukumomin da suka taka rawa wajen havakar rubutun boko sun qunshi zuwan kafa hukumar fassara da hukumar talifi da kamfanin gaskiya da hukumar NORLA da kamfanin samar da littattafai na NNPC.
- ‘Yan qasa sun bayar da gudunmawa qarqashin hukumomin gwamnati.
- Samar da makarantun boko na xaya daga cikin ginshiƙan abubuwan da suka taka rawa wajen bunqasar Hausa ta hanyar boko.

Auna Fahimta

1. Ta waxanne hanyoyi ne harshen Hausa ya iya bunqasa zuwa yau?
2. Me ya sa boko ya fi bunqasa Hausa fiye da ajami?

6.0 Jingar Aiki

1. Nuna kamanci da bambancin kan bunqasar Hausa cikin ajami da kuma boko.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Bosso, Muhammad Adam. Nazarin Ajami Cikin Hausa. Minna: Hasbunallah Printers, 2010.
- Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.
- Dangambo, Abdulkadir. 'Ka'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa'. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.
- Ibrahim, Muhammadu Sani. 'Dangantakar Al'ada da Addini: Tasirin Musulunci kan Rayuwar Hausawa'. Kundin Digiri na Biyu, Jami'ar Bayero Kano, 1982.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001
- Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage. Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.
- Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.
- Sa'id, Bello. 'Gudunmawar Masu Jihadi kan Adabin Hausa'. Kundin Digiri na Biyu, Jami'ar Bayero Kano, 1978.
- Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.
- Sa'id, Bello. Daidaita hanyar Rubutun Ajamin Hausa Da Inganta Shi. Kano: Gidan Dabino Publishers, 2011.
- Skinner, Neil. An Anthology of Hausa Literature. Zaria, NNPC, 1980.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Kashi Na 4 Yaxuwar Harshen Hausa

Abubuwan Da Suke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Yaxuwar Harshen Hausa

3.1.1 Dalilan Yaxuwar Harshen Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi zai yi maka bayani a kan yaxuwar harshen Hausa. Ka fahimci cewa ‘yaxo’ ya bambanta da ‘bunqasa’. A kashin da ya gabata na yi maka bayani kan bunqasar harshen Hausa. Wato ka fahimci hanyoyin da suka taimaka Hausa ta havaka. Wannan shi ne abin da ake nufi da ‘bunqasa’. ‘Yaxo’ kuwa ya danganci yadda harshe yake samun qaruwar masu magana da harshe waxanda tun farko ba ’yan asalin harshen ba ne. Ka ga wannan ma’ana tana nuna maka cewa bayan harshe ya bunqasa zai iya kuma yaxuwa ya kai ga wasu qasashe ko garuruwa da ba na asalin masu magana da harshen ba. Wannan kashi zai yi maka bayani kan yaxuwar harshen Hausa. Harshe ba ya yaxuwa sai da dalilai. Waxannan dalilai wannan kashi zai bi don ya nuna maka yadda harshen Hausa ya yaxu. Ya kamata ka sani cewa kowane harshe yana da irin nasa hanyoyin da suka kai ga yaxuwar harshen. Harshe yana yaxuwa ne ta yin la’akari da su masu magana da harshen. Ka ga za mu iya cewa yaxuwar harshen Hausa ya ta’allaqa da yanayin Hausawa. Yanzu sai ka biyo ni don ka ji abubuwan da suka haifar da yaxuwar Hausa zuwa wurare da qasashe daban-daban.

2.0 Manufar Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yadda harshen Hausa ya yaxu zuwa wasu qasashe ko garuruwa.
- Dalilan da suka haifar da yaxuwar harshen Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Yaxuwar Harshen Hausa

Kamar yadda na yi maka bayani a baya, yaxuwar harshe ya danganci qaruwar yawan masu magana da harshe waxanda asali ba masu magana da harshen ba ne. Irin wannan yaxuwar tana faruwa bayan harshe ya bunqasa ta hanyar rubutu. Ka ga harshen Hausa ya samu bunqasa ta hanya biyu kamar yadda na gabatar maka a baya, wato hanyar boko da ta ajami. Hanyar boko ta fi ta ajami bunqasa a dalilin Turawan mulkin mallaka da tsarin gwamnati na buxe makarantun boko da samar da wasu cibiyoyi da suka tallafa wa qoqarin gwamnati da na Turawan mulkin mallaka. Ka ga harshen Hausa ya samu bunqasa, amma yaxuwarsa haxe take da su kansu Hausawa. To, ta wace hanya Hausawa suka taka rawa wajen yaxuwar Hausa kuma waxanne hanyoyi ne ko dalilai suka qara taimaka wa Hausawa wajen yaxuwar Hausa. Yanzu sai ka biyo ni zuwa sashe na gaba don ka ji dalilan da suka haifar da yaxuwar Hausa.

3.1.1 Dalilan Yaxuwar Harshen Hausa

Dalilai da dama kan iya haifar da yaxuwar harshe. Za ka ji ana cewa akwai Hausawa ko masu magana da harshen Hausa a qasashen Ghana da Mali da Libya da Senegal da Saliyo da Kamaru da Kongo da Sudan da sauransu. Abin tambaya a nan shi ne mai ya haifar da haka. Wannan ba abu ne da ya faru lokaci xaya ba, yana da dogon tarihi. Ko dai me ya faru, wani dalili ne ya kawo hakan. Wasu daga cikin dalilan da zan iya faha maka sun haifar da qarin yawan masu magana da Hausa sun haka da:

- zaman tare tsakanin al'ummu mabambanta
- fatauci
- qaura
- yawan masu magana da harshe
- yaqe-yaqe
- bunqasar harshe

Yanzu zan yi maka bayaninsu xaixai da xaixai.

Cuxanya Tsakanin Al'ummomi Mabambanta

Cuxanya tsakanin al'ummomi daban-daban yana haifar da qaruwar masu magana da harshe. Amma yaya hakan ke faruwa? Yayin da aka samu al'umma babba cikin qananan al'ummomi suke yin cuxanya ta mu'amalar zaman tare kamar kasuwanci da addini da neman ilimi, to lallai za a samu matsala wajen yin amfani da harshen qananan al'ummomi. A irin wannan yanayi al'ummar da ta fi girma wajen yawan masu magana da harshe kan danne sauran harsunan qananan al'ummomin. Sai ya kasance idan an zo harkokin cuxanya da juna sai jama'a su yi amfani da harshen da mutane suka fi yi. Ka ga ta irin wannan hanya ko dalili sai a samu qaruwar masu magana da harshe. Haka harshen Hausa ya yi dangane da qananan harsunan da suke arewacin Nijeriya kamar a garuruwan Maiduguri da Jos da Kaduna da Bauchi da makamantansu. A waxannan garuruwa da wasunsu suna yin amfani da Hausa wajen yin cuxanya don yin kasuwanci ko neman ilimi ko a wasu harkokin na zamantakewa. Wannan dalili ya sa ana yawan amfani da harshen Hausa, saboda haka a kullum yaxuwa yake qara yi, wato masu magana da harshe kullum qaruwa suke yi a wasu garuruwan da ba na Hausa ba. Ta haka ne sai ka ga Banupei yana jin Hausa raxau ko ka ga Ba'angashe yana magana da Hausa.

Fatauci

Fatauci ma wani dalili ne da ya haifar da yaxuwar harshen Hausa. Hausawa an san su da harkar safara ko fatauci. Wato an san Bahaushe da cewa mutum ne wanda yake sayen kaya a wannan gari ya tafi wani garin ya sayar. Fatauci shi ya kai Hausawa garuruwa a arewacin Nijeriya kamar Makurxi da Jos da Lakwaja da wasu garuruwan kudancin Nijeriya. Haka ma fatauci ne ya kai Hausawa wasu

qasashen Afirka kamar Gwanja (wato Ghana) da Kamaru da Kwadibuwa da Benin da Dahomi da Sudan da Kongo da Libya da Gambiya da Senegal da sauransu. A irin waxannan garuruwa Hausawa sukan daxe ba su dawo gida ba, wannan ya sa sun yi aure a irin garuruwan ko qasashen da suke zuwa, kuma suna ci-gaba da amfani da Hausa. Abokan kasuwancin Hausawa sukan ji sha'awar koyon Hausa don samun sauqin mu'amala ta kasuwanci. Harkar saye da sayarwa da Hausawa suka yi suna a kai ya haifar da yaxuwar Hausa a tsakanin waxanda ba Hausawa ba.

Ilimi

Hulxa ta kasuwanci tsakanin qasashen Larabawa daga Afirka ta arewa da shigowar addinin Musulunci sun yi sanadiyyar zuwan Larabawa da malamai qasar Hausa don yaxa addinin Musulunci. Masu jihadi qarqashin jagoranci Shaihu Usmanu Xanfodiyo sun taka muhimmiyar rawa wajen koyar da ilimin addinin Musulunci. Tawagar malamai da suka yi ta zuwa qasar Hausa sun zauna a garuruwan Hausa kuma sun koyi harshen Hausa. Haka ma Hausawa sun shiga wasu garuruwan da qasashe wajen neman ilimi, zaman Hausawa a wasu garuruwan ya haifar da qaruwar masu magana da harshen Hausa.

Riqo da Harshe da Al'adu

Wani dalilin da ya haifar da yaxuwar harshen Hausa a wasu garuruwa da qasashen da ba na Hausawa ba shi ne xabi'ar Hausawa ta yin riqo da harshensu da al'adunsu a duk inda suka samu kansu. Wannan ya sa wasu qabilun sun riqi al'adar Bahaushen da kuma koyan harshen Hausa. Wannan ya qara qarfin harshen Hausawa a idon duniya. Wannan halin kirki na Bahaushen jiya ya taimaka matuqa wajen yaxuwar harshen Hausa a tsakanin wasu qabilu na qasar nan da ma wasu qasashen.

Yaƙe-Yaƙe

Amfani (2012) ya bayyana cewa Bahaushen an san shi da jaruntaka. Wato dai Hausawa mutane ne jarumai kamar yadda tarihin qasar Hausa ya nuna. Harshen Hausa ya yaxu a sakamakon yaƙe-yaƙe da Hausawa suka yi a wasu garuruwan. Misali, da zarar an ci gari da yaƙi sai a naxa musu shugaba, kuma Hausawa kan zauna a irin wannan gari su ci-gaba da yin amfani da harshen Hausa wajen kasuwanci da bayar da ilimi. Yaƙi yana gurgunta bunqasar harshe, shi ya sa qananan harsuna ba su yi tasiri ba, sai masu magana da Hausa suka ci-gaba da qaruwa. Bugu da qari, yaƙe-yaƙen da aka yi a tsakanin garuruwan Hausawa ya sanya wasu Hausawan sun fantsama zuwa wasu garuruwa ko qasashe inda suka zauna suka ci-gaba da yin amfani da Hausa wanda hakan ya jawo wasu qananan qabilu yin amfani da Hausa.

Yawan Jama'a

Muhammad (2006: 7) ya bayyana cewa “Yawan jama’ a yana xaya daga cikin ma’aunan da masana ilimin harshe suke yin amfani da shi wajen gwada matsayin harshe dangane da ci-gabansa a rayuwar kowace al’umma”. Ya qara da cewa “Kusan duk masana da aka aminta da su, sun yi tarayya kan cewa a nahiyar Afirka ban da Larabci, Hausa ita ta fi yawan zunuzutun masu amfani da ita. Saboda haka, yawan da Hausa take da shi ya yi tasiri wajen yaxuwar harshen Hausa a Nijeriya da nahiyar Afirka.

Idan ka duba duk dalilan da na kawo maka za ka ga cewa suna da alaqa da yanayi na Hausawa. Yanzu kuma bari mu waiwayi wasu dalilan da suka taimaka wa waxanda muka ambata a baya. Waxannan dalilai su ne:

Bunqasar Tsarin Rubutu da Samar da Littattafai

Kamar yadda Muhammad (2006: 9) ya bayyana cewa “Daga cikin tarin harsunan Nijeriya xari huxu (400), Hausa duk ta fi girma, kuma tana sahun gaba wajen samun sauran siffofi na rayayyen harshe, ko ma daxewa da samun rubutun ajami da rubutun boko”. A nan ina so na nuna maka cewa waxannan hanyoyin rubutu sun taka muhimmiyar rawa wajen kawo yaxuwar harshen Hausa. Domin an yi rubuce-rubuce da dama cikin Hausa ko dai ta hanyar ajami ko kuma boko wanda hakan ya sa sha’awar koyon harshen ga wasu al’ummomin. Bugu da qari, samar da jaridu cikin ajamin Hausa da rubutun boko su ma sun taka rawa, har ma da samar da littattafai na karatu don nishaxantuwa.

Nazarin Hausa a Jami’o’i na Ciki da Wajen Nijeriya

Nazarin Hausa a jami’o’i na ciki da wajen Nijeriya ya taimaka matuqa wajen yaxuwar harshen Hausa a tsakanin qabilu daban-daban. Inda aka fara nazarin Hausa a nan qasar ita ce Jami’ar Bayero Kano lokacin da take Kwaleji qarqashin Jami’ar Ahmadu Bello Zariya. Bayan Jami’ar Bayero akwai Jami’ar Ahmadu Bello da ke Zariya da ta Usmanu Xanfodiyo da ke Sakkwato da ta Maiduguri da sauransu da yawa haxa da kwalejojin ilimi duk sun taka rawar gani wajen yaxuwar harshen Hausa. An samu xaliban wasu qabilun daban-daban da suka nazarci Hausa a matakin digiri kuma suka ci-gaba da koyar da shi a wasu makarantun. Bugu da qari, samar da jami’o’i a qasashen qetare musamman a Turai da Amurka inda ake koyar da Hausa. A Amurka ana koyar da Hausa a jami’o’i da suka haxa da Jami’ar Indiana da ta Wisconsin da ta Stanford da ta California a Los Angeles da makamantansu. A Turai kuwa akwai jami’o’i da suka qunshi Jami’ar London qarqashin Makarantar Binciken Qasashen Gabas da Nahiyar Afirka (School of Oriental and African Studies) da ta Leipzig da ta Koln da ta Frankfurt da Hamburg da ta Warsaw da sauransu.

Amfani da Hausa a Kafofin Sadarwa na Gida da na Waje

Wani dalilin da ya qara qarfafa yaxuwar harshen Hausa a ko'ina shi ne amfani da harshen a kafofin sadarwa na rediyo da na talabijin. Ana yin amfani da Hausa a gidajen rediyo da na talabijin a arewacin Nijeriya wannan ya taimaka wajen yaxuwar Hausa da buqatar a koyi harshen don jin shirye-shirye da labarai na kafofin sadarwa. Har la yau, ka san cewa ana yin amfani da Hausa a kafofin watsa labarai na qetare, kamar gidan rediyon BBC na London da na Muryar Amurka da ke Washington da na Alqahira a Masar da na Beijing a qasar Sin da na Deutsche Welle a Jamus da na Iran da sauransu. Zan waiwaye su nan gaba don ka kara fahimtar su da kyau.

Har yanzu idan ka sake dubawa za ka ga zamani yana zuwa da wasu tsare-tsare da su ma suke qarfafa yaxuwar harshen Hausa a ciki da wajen Nijeriya. Misali, shirin duniya a tafi hannu ko gama duniya da kafofin sadarwa na zamani (irin su *WhatsApp* da *Facebook* da *Twitter* da *Instagram* da makamantansu). Wasu masana na ganin cewa harshen Hausa harshe ne mai yaxo a kan kansa da kuma karvuwa a idon duniya. Harshen Hausa ya kasance xaya daga cikin manyan harsuna na duniya saboda yawan jama'ar da suke amfani da shi. Waxannan dalilai da na ambata maka su ne suka haxu suka haifar da wannan kwas *Hausa a Kafofin Watsa Labarai*. Duk bayanin da ka ji tun daga kashi na xaya zuwa na nan (wato na huxu) duk shimfixa nake yi maka dangane da kwas xin.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan yaxuwar harshen Hausa. Na kawo maka dalilan da suka haifar da yaxuwar harshen Hausa a ciki da wajen Nijeriya. Waxannan dalilan na raba maka su gida biyu. Na kawo maka waxanda suke da alaqa da xabi'ar Hausawa da kuma waxanda suka tallafa musu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci cewa:

- Yaxuwar harshen Hausa yana da alaqa da tarihi da xabi'ar Hausawa.
- Girman harshen Hausa da kasuwanci / fatauci da riqo da al'ada da harshe da yaqeqe da ilimi da yawan Hausawa sun qarfafa qaruwar masu magana da harshen Hausa.

- Dalilai kamar bunqasar hanyar rubutun Hausa cikin ajami da boko da nazarin Hausa a mataki na jami'a da kwalejin ilimi da amfani da Hausa a kafofin sadarwa na ciki da wajen Nijeriya da kafofin sadarwa na zamani sun qara qarfafa yaxuwar masu magana da Hausa a ko'ina.

Auna Fahimta

1. A ra'ayinka wane dalili ne zai zama ginshiqi wajen yaxuwar Hausa?
2. Yi cikakken bayani tare da misalai kan biyu daga cikin dalilan da suka haifar da yaxuwar Hausa a wajen qasar Hausa?

6.0 Jingar Aiki

1. Kawo wasu dalilan na qashin kanka dangane da yaxuwar Hausawa?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Abubakar, Abdulhamid. Matsayin Nazarin Harshen Hausa a Yau. Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. No. 4 Vol. 4, 2006.
- Adamu, Mahdi. The Hausa Factor in West African History. London: Oxford University Press, 1978.
- Adamu, Muhammad Tahir. Asalin Hausawa da Harshensu. Kano: Xansarkin Kura Publishers, 1997.
- Alhassan, Habib da Wasu. Zaman Hausawa. Lagos: Islamic Publication Bureau, 1988.
- Amfani, Ahmed Halliru. Hausa Da Hausawa: Jiya Da Yau Da Gobe. In Amfani, H.A, et al (eds.) Champion of Hausa Cikin Hausa. Zaria: Ahmadu Bello University Press, 2012.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing and Publishing Company, 2009.
- Muhammad, Xalhatu. Tsakanin Hamada da Hamdala: Waiwayen Gudunmawar Jami'o'i da Havaka Harshen Hausa. Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. No. 4 Vol. 1, 2006.
- Zarruq da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1986.
- Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Kashi Na 5 Harshe Da Kafofin Watsa Labarai

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Harshe Da Kafofin Watsa Labarai
 - 3.1.1 Rediyo
 - 3.1.2 Talabijin
 - 3.1.3 Jarida
 - 3.2 Muhimmancin Kafofin Sadarwa Ga Rayuwar Al'umma
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

- 1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani kan harshe da kafofin watsa labarai. Wato zan yi maka bayani kan dangantakar harshe da kafofin watsa labarai. Harshe wani muhimmin abu ne da ake yin amfani da shi wajen isar da saƙo daga wani zuwa wani, ko daga wasu zuwa wasu. Irin wannan isar da saƙon yana zuwa ta fuska biyu. Fuska ta farko ita ce ta hanyar baka ko furuci. Fuska ta biyu kuwa ita ce ta hanyar rubutu. Rayuwar xan'adam gaba xaya an gina ta ne a kan isar da saƙo da kuma karvar saƙo. Shi saƙo a tsari na halittar xan'adam yana zuwa a tsari na furuci. Wato, xan'adam yana furta magana don ya isar da wani saƙo. Wannan hanyar halittacciya ce, wato kowane xan'adam a kowace al'umma yana yin amfani da harshensa na uwa ya isar da saƙo ta hanyar furuci. Harshe shi ne ya ba wa xan'adam damar rattaba tunaninsa, ko wani saƙo a kan takarda ko waninta don isar da shi wajen gina rayuwarsa da kyautata zamantakewa. Wannan hanya ta amfani da harshe a yanayi na rubutu ba kowa ne yake yin amfani da wannan hanyar ba sai wanda ya yi makarantar boko. Amma hanya ta farko wato ta furuci kowa yana yin amfani da ita. Ya kamata ka sani cewa kowace al'umma ta duniya tana da harshen da take yin amfani da shi wajen isar da saƙo da fahimtar juna. Saboda haka yana da matuƙar muhimmanci ka fahimci abin da ake nufi da 'harshe'. Ta hanyar amfani da harshe ne xan'adam yake iya adana tunaninsa ba tare da ya face ba. Harshe kacokan shi ne tubalin ginin al'umma. Idan babu harshe to haƙiqa babu al'umma. Harshe yana da matuƙar amfani ga rayuwar xan'adam, domin duk wani ci-gaba da xan'adam ya samu to ya samu ne a dalilin isar da saƙo ko sadarwa ta hanyar amfani da harshe. Kafofin watsa labarai suna yin amfani da harshe ta hanya biyu; ko dai ta furuci ko kuma ta rubutu ko ma duka biyun. Kafofin sadarwa ko watsa labarai iri uku ne akwai na rediyo da talabijin da na jarida da kuma na zamani. Dukkansu suna yin amfani da harshen xan'adam wajen isar da saƙo. Yanzu sai ka biyo ni domin ka ji dangantakar da take tsakanin harshe da kakafen watsa labarai ko sadarwa.

2.0 Manufar Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Abin da ake nufi da kafofin sadarwa / watsa labarai.
- Dangantakar harshe da kafofin sadarwa.
- Kafofin sadarwa na zamani.
- Amfani da harshe a kafofin sadarwa na rediyo da talabijin da jarida da kuma kafofin sadarwa na zamani.
- Muhimmancin kafofin sadarwa ga rayuwar al'umma.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Harshe Da Kafofin Sadarwa / Watsa Labarai

Da farko ya kamata ka san cewa idan na ce ‘harshe’ ina nufin harshen da xan’adam yake yin amfani da shi wajen sadarwa. Wannan shi yake nuni da cewa harshe shi ne tubalin ginin al’umma. Duk wata al’umma ta duniya tana da harshen da jama’arta suke yin amfani da shi wajen fahimtar juna a tsakaninsu. Babu wata al’umma da za a kira ta da sunan al’umma sannan a ce kuma ba ta da harshen kanta. Shi ya sa ya kamata ka qara sanin cewa akwai dangantaka ta jini da tsoka tsakanin harshe da al’umma. Al’umma ba ta wanzuwa sai da harshe. Ka ga akwai al’ummar Hausawa harshen da al’ummar suke yin amfani da shi ana kiran sa Hausa. Saboda haka harshen Hausa halittaccen harshe ne ba jama’a ne suka zauna suka qirquire shi ba. Halittattun harsuna na duniya da ake danganta su da wata al’umma su ne kamar haka: Ingilishi da Jamusanci da Faransanci da Yarabanci da Igbanci da Fulatanci da Angasanci da Larabci da Suwahilanci da makamantansu. To me ake nufi da harshe? Masana da dama sun yi qoqarin bayyana ma’anar harshe. Ga bayanin da Zarruq da Wasu suka bayar kamar haka:

Zarruq da Wasu (1986: 1) sun bayyana harshe da cewa “Harshe magana ke nan wadda ake ji a fahimta. Harshe shi ne abin da ya bambanta xan’adam da sauran dabbobi. Harshe a wurin xan’adam linzami ne na tunani. Sauran dabbobi sai dai su yi kuka, ko gurnani, ko haushi, ko haniniya, don su nuna fushinsu ko murnarsu, ko wuyarsu. Ko daxinsu. Hatta aku, da yake iya kwaikwayon maganar xan’adam, yana yi ne ba tare da tunani ba”. Ka ga a nan za ka fahimci cewa mutum kaxai ne yake iya riya abu a zuciyarsa, ko ya gani da idanunsa ko ya ji da kunnuwansa, sannan ya furta da bakinsa.

Daga ma’anar harshe da na kawo maka ka fahimci cewa harshe dai muryoyi ne da ake jerantawa bisa kyakkyawan tsari mai xauke da ma’ana. Fitar da muryoyi masu xauke da wata ma’ana ko saqo ya kevanta ga harshen xa’adam. Domin mutum ne kaxai yake gwada fasaharsa da nishaxinsa ta hanyar amfani da harshe. Harshe kacokan baiwa ce da Allah ya ba wa xan’adam. Da harshe mutum yake sadarwa da yin mu’amala a tsarin zamantakewa. Wannan bayani shi yake nuni da cewa harshe shi ne ginshiqin hanyar isar da saqo. Ko dai ta hanyar furuci ko kuma ta hanyar rubutu. Rubutu wakilci ne na abin da aka furta. Furuci shi ne matakin farko na isar da saqo, rubutu kuma shi ne mataki na biyu wanda shi wakilci yake yi ga abin da aka furta. To wacce alaqa ce tsakanin harshe da kafofin watsa labarai?

Me ake nufi da kafofin watsa labarai ko sadarwa? Duk wata kafa da take yin amfani da harshen xan’adam ta hanyar furuci ko rubutu don isar da saqo ga al’umma a lokaci guda ana kiran ta kafar watsa labarai ko kafar sadarwa. Irin wannan kafar kamar yadda na yi maka bayani tunda farko akwai na rediyo da talabijin da kuma kafar sadarwa ta jarida. Ire-iren waxannan kafofin sadarwa su ake kira kafofin watsa labarai. Duk wata hanya da ake yin amfani da ita don

sadarwa, ba za a kira ta da sunan harshe ba. Domin harshe ya keƙanta ga xan'adam a tsari na zaman tare. Babban aikin da harshe yake yi shi ne na isar da saƙo ko sadarwa ta yau da kullum. Wannan bayani shi yake tabbatar da alaƙar da take tsakanin harshe da kafofin watsa labarai. Kafofin watsa labarai suna yin amfani da harshen xan'adam don isar da saƙo. Dangantakar harshe da kafofin sadarwa dangantaka ce ta jini da tsoka. Xaya ba ya tashi ya bar xaya. Yanzu zan yi maka bayani daki-daki kan dangantakar harshe da rediyo da talabijin da kuma jarida.

3.1.1 Rediyo

Kafar sadarwa ta rediyo muhimmiyar hanyar sadarwa ce da ake yin amfani da harshe. Ita kafar sadarwa ce da ba ta yin amfani da hoto, murya ita aka fi ji. Wato dai xari bisa xari harshe shi ne jigon isar da saƙo. Kafar sadarwa ta rediyo a koyaushe masu sauraro suke jin shirye-shirye ta hanyar amfani da harshen xan'adam, musamman ta hanyar furuci. Ana yin amfani da hanyar rubutu yayin da aka yi fassara ko tallata wani abu. Irin wannan kafar sadarwa ta fi duk sauran kafofin sauqin samu da sauraro. Wato dai ita wannan kafa ta rediyo ita aka fi saurara. Ita ta fi sauqin mallaka ga kowa, musamman talakawa. Kowace al'umma tana yin amfani da harshenta na uwa (wato harshen al'umma na farko ko asali) a kafar sadarwa ta rediyo ko gidan rediyo don isar da saƙo ko don sadarwa. Shi ya sa a nan Nijeriya idan ka tafi jihohin da ka ji ana yin amfani da Hausa wajen sadarwa to al'ummar Hausawa ne ko kuma mafi yawan jama'ar wurin da Hausa suke yin amfani a mua'malarsu ta yau da kullum. Haka ma idan ka je jihohin da al'ummar Yarabawa ne za ka ji ana yin amfani da harshen Yarabanci a gidajen rediyo na jihohin ko na yankin. Haka idan ka zagaya jihohi daban-daban za ka ji harsuna mabambanta a kafofin sadarwa na rediyo. Kafar watsa labarai ta rediyo a wasu yankunan ko qasashen tana yin amfani da harsuna masu yawa. A dunqule dai, ka sani cewa sai mutum ya mallaki na'urar rediyo sannan zai iya jin wani saƙo cikin wani harshe. Kuma wannan ita ce hanya mafi sauqi ga kowa a kan sauran kafofin na talabijin da na jarida. Shi ya sa daga rukuni na gaba duk bayanan da zan yi maka dangane da Hausa a kafofin watsa labarai ya danganci kafar sadarwa ta rediyo.

3.1.2 Talabijin

Talabijin kafar sadarwa ce da take watsa labarai ko shirye – shirye ta hanyar amfani da harshen xan'adam. Kafar sadarwa ta talabijin tana yin amfani da harshe ta yin furuci ko ta yin rubutu haxe da nuna hoto don isar da saƙo. A kafar sadarwa ta talabijin ana gabatar da shirye-shirye cikin harshen xan'adam. A irin wannan kafa mutum ba zai ga shirye-shiryen da ake iya gani a kafar talabijin ba sai ya mallaki talabijin tare da wasu na'urori da za su taimaka ya iya ganin hoto da jin murya. Ka ga irin wannan kafa ba kowa ne yake da ikon mallakarta ba sai wnda

yake da hali ko sukunin sayen talabijin. Talabijin a yau ta zama ruwan dare musamman a manyan birane.

3.1.3 Jarida

Kafar sadarwa ta jarida ita ma tana taka rawa wajen isar da saqo. Idan ka duba tarihin bunqasa da yaxuwar harshen Hausa za ka ga cewa jarida ta bayar da gudunmawa ta a zo a gani, musamman ‘Gaskiya Ta Fi Kwabo’ da sauransu. Har yanzu jarida a matsayin kafar sadarwa da take watsa labarai tana yin amfani da harshe ta hanyar rubutu kaxai ba kamar rediyo da talabijin ba. Kafar sadarwa ta jarida ta qunshi yin amfani da harshen xan’adam ta hanyar rubutu. Wato, ita dai jarida tana yin amfani da harshe a matsayin wakilcin furuci, tunda dai kamar yadda na sanar da kai a baya magana ta baka ita ce matakin farko na isar da saqo yayin da rubutu kuma yake zuwa a matsayin mataki na biyu wanda yake wakiltar magana. Ba kowa ne yake iya samun ko mallakar jarida ba, domin sai an sa kuxi kafin a same ta a karanta har a ji saqon da take xauke da shi. Kafar sadarwa ta jarida ta bambanta da sauran kafofin, a mafi yawan lokuta a jarida ana yin amfani da harshe xaya ne wajen kawo labarai, wato dai duk jarida xaya tana qunshen da labarai ne cikin harshe xaya kawai. Idan jarida ta Hausa ce to duk labaran za su zo cikin Hausa ne. Haka ma idan ta Ingilishi ce. Bugu da qari, ita jarida tana fitowa ne kowace rana, wasu kuma suna fitowa sau xaya ko sau biyu a mako. Ka ga Jaridar Aminiya sau xaya take fitowa a mako, wato ranar Juma’a. Wasu jaridun na musamman ne fitowarsu ba kullum ba ne.

3.1.4 Wasu Kafofin Sadarwa na Zamani

Yanzu kuma zan yi maka bayani a kan kafofin sadarwa na zamani. An kira su da suna na zamani saboda zamani na duniya a tafi hannu shi ya kawo su ko kuma shirin game duniya ne ya haifar da su. Waxannan kafofin sadarwa na zamani sun qunshi *facebook* da *WhatsApp* da *Instagram* da *Twitter* da makamantansu. A irin waxannan kafafe ana yin amfani da wayar hannu ko kwamfuta kuma harshe shi ne ginshiqi wajen isar da saqo ta hanyar furuci ko rubutu. A kafofin sadarwa na zamani kowa ma yana da damar faxin albarkacin bakinsa ya watsa ga rukunin jama’a. A qasashe da dama kafofin sadarwa na zamani ba sa bisa wasu dokoki ko sharuxxa na qasa. Saboda ana yin amfani da waya lokaci guda labari yake isa ga kowa savanin rediyo da talabijin da kuma jarida.

3.2 Muhimmancin Kafofin Sadarwa Ga Rayuwar Al’umma

Kafofin sadarwa ko watsa labarai sun taka muhimmiyar rawa wajen bunqasa rayuwar al’umma. Idan ka lura da yadda rayuwar al’umma take za ka ga cewa

gaba xayanta an gina ta ne a kan sadarwa. Sadarwa a nan ina nufin isar da saqo ko sanarwa ko bayyanawa. Rayuwar al'umma ba za ta inganta ba idan babu kafofin sadarwa. Kafofin watsa labarai suna taimaka wa al'umma ko qasa wajen ci-gaban ilimi da tattalin arziqi da siyasa / dimokuraxiyya da mulki ko gudanarwa da kimiyya da fasaha da zamantakewa da kiwon lafiya da addini da tarihi da rayuwar iyali da duk wasu nau'o'in inganta rayuwar xan'adam a zahiri ko a akasin haka. Idan babu kafofin sadarwa duk harkokin gwamnati za su durqushe ne. Ilimi wanda yake ginshiqi wajen kyautata rayuwar al'umma ba zai samu ba idan babu hanyoyin sadarwa. Ta hanyar sadarwa 'yan qasa suke sanin abin da ake so su yi da kuma gudunmawarsu da ake nema ko goyon bayansu ga ci-gaban qasa ko al'umma. Bugu da qari, duk wata qasa da ka ga ta samu ci-gaba mai xorewa ta samu hakan ta hanyar amfani da kafofin watsa labarai yadda ya kamata. Yanzu idan ka duba da kyau za ka ga cewa sadarwa yanzu ta koma ta hanyar kafofin sadarwa na zamani. Har ila yau, shirin game duniya ko duniya a tafi hannu tafiya yake yi kafaxa da kafaxa da kafofin sadarwa, musamman ma na zamani. Duk wani abu da ake so ya yi tasiri ga rayuwar al'umma to dole ne ya bi tsari na kafofin sadarwa. Misali a nan da zan ba ka shi ne na cutar *Covid-19* da ta zama annoba a duniya. Ka duba ka ga yadda ake ta yin amfani da kafofin sadarwa na asali da kuma na zamani don ganin an shawo kan cutar.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan harshe da dangogin sadarwa Kamar yadda manufar wannan darasi ta nuna na kawo maka bayanai da suka danganci abin da ake nufi da kafofin sadarwa / watsa labarai da dangantakar harshe da kafofin sadarwa da kafofin sadarwa na zamani da amfani da harshe a kafofin sadarwa na rediyo da talabijin da jarida da kuma kafofin sadarwa na zamani. A qarshe na yi maka bayanin muhimmancin kafofin sadarwa ga rayuwar al'umma.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci cewa:

- Harshe shi ne ruhin al'umma.
- Kowace al'umma tana da irin nata harshen da take yin amfani da shi wajen sadarwa ko isar da saqo.
- Harshe shi ne tubalin gina da samar da kafofin sadarwa gaba xaya.
- Akwai dangantaka mai qarfi tsakanin harshe da kafofin sadarwa.
- Harshe shi ne ginshiqi wajen kawo ci-gaba mai xorewa ta hanyar amfani da kafofin watsa labarai.
- Kafar sadarwa ta rediyo ita ce kafa mafi sauqi da rangwame.

- Akwai dangantaka tsakanin wayar hannu da kwamfuta da kuma kafofin sadarwa na zamani.
- Kafofin sadarwa suna taka muhimmiyar rawa wajen kawo ci-gaba da inganta rayuwar al’umma ta fuskoki daban-daban.
- Jarida a matsayin kafar sadarwa tana yin amfani da hanyar rubutu wajen sadarwa.
- Rubutu wakilci ne na maganar baka.

Auna Fahimta

1. Me ya sa ake danganta harshe da kafofin sadarwa?
2. Kawo kamanci da bambanci tsakanin kafar sadarwa ta rediyo da ta talabijin da kuma ta jarida.
3. Me ya bambanta kafar sadarwa ta *facebook* da ta jarida?

6.0 Jingar Aiki

1. Gaba xaya wace kafar sadarwa ce a ra’ayinka za ta fi isar da saqo ga al’umma?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Bagari, Dauda Muhammad. Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida, 1986.
- Chomsky, Noam. Language and Mind (enlarged edition). New York: Harcourt Brace Jovanovich. 1972.
- Gamble, Teri Kwal and Gamble Michael. Communication Works 7th Edition. New York: McGraw-Hill, 2002.
- Muhammad, Xalhatu. “Hausa a Duniyar Yau: Tasirin Game Duniya kan Harshen Hausa”. In Lawan Xanladi Yalwa, Abdu Yahaya Bichi and Sammani Sani (eds.). Studies in Hausa Language, Literature and Culture. Kano: Centre for the Study of Nigerian Languages, Bayero University, Kano, 2011, 333-342.
- Pawlak, Nina (Ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019.
- Sani, Halima Umar. “Hausa in the Social Media”. In Nina Pawlak (ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019, 123-134.
- Sani, Mu’azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu’azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilimin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

RUKUNI NA 2

Kashi Na 1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo I

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo I
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

- 1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan harshen Hausa a kafar watsa labarai ta rediyo. Na raba maka wannan darasi zuwa gida uku. Wannan kashin shi ne ya qunshi kashi na farko a kan batun Hausa a kafar watsa labarai ta rediyo. A wannan kashi na xaya zan kawo maka bayanai dangane da kafofin watsa labarai na rediyo da suke yin amfani da Hausa a matsayin harshen sadarwa ko isar da saqo a Nijeriya daga 1960 zuwa 1990. Kashi na biyu ma xori zai yi a kan wannan inda kashin zai waiwayi gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa daga 1991 zuwa 2019 a Nijeriya Sai dai a kashi na uku zan mai da hankali wajen kawo maka bayan gidajen rediyon qetare da suke yin amfani da Hausa a matsayin harshen sadarwa daga 1960 zuwa yau. Yanzu a wannan kashi zan bayyana maka adadin gidajen rediyo a faxin duniya da suke yin amfani da Hausa. Daga nan zan yi maka bayani kan gidajen rediyon da suka fara amfani da Hausa daga 1960 zuwa 1990 a Nijeriya. Wannan kashi zai fito maka da lokacin da aka fara amfani da Hausa a kafar sadarwa ta rediyo a Nijeriya. Zan bayyana maka kafofin watsa labarai na rediyo a Nijeriya da kaso mafi rinjayen shirye-shiryensu cikin Hausa ne. Tarihi ya nuna cewa amfani da Hausa a kafar sadarwa ta rediyo ya taka rawa wajen kawo cigaba a Nijeriya, musamman ma arewacin Nijeriya inda aka fi yin amfani da Hausa a harkokin yau da gobe. A shekarun baya jin rediyo ya zamar wa mutane jiki ko wani aiki da koyaushe sai an yi shi. A da, idan mutum bai ji rediyo ba sai ya ji tamkar ba shi da lafiya. Saboda haka duk wasu manufodin gwamnati daga ta tarayya zuwa qananan hukumomi ana isar da su ta hanyar kafar rediyo. Shi ya sa wannan kwas ya fi ba da muhimmanci ga kafofin watsa labarai na rediyo. Yanzu sai ka biyo ni don jin bayan Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo kashi na xaya.

3.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka san:

- Adadin gidajen rediyo da suke yin amfani da Hausa a faxin duniya.
- Kafar sadarwa ta rediyo da ta fara yin amfani da Hausa bayan samun 'yancin kai.
- Shekarar da aka fara yin amfani da Hausa a gidan rediyo daga samun 'yancin kai.
- Rukuni na gidajen rediyon da suka yi amfani da Hausa a matsayin harshen sadarwa daga 1960 zuwa 1990.
- Rukunin gidajen rediyo tsakanin 1960 zuwa 1990 da kaso sama da saba'in na shirye-shiryensu cikin Hausa ne.
- Adadin gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa zalla.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo

Da farko yana da kyau ka fahimci cewa harshe shi ne ruhin duk wata kafar sadarwa ko watsa labarai. Na yi maka bayani a baya cewa duk wata kafar watsa labarai tana da harshen ko harsunan da take gudanar da ayyukanta. Yanzu zan karkata wajen kawo maka bayanai dangane da Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo. Bari na fara da yin tambaya, wane gidan rediyo ne ya fara watsa shirye-shirye cikin Hausa kuma a wace shekara? Wannan tambaya tana da matuqar muhimmanci da ya kamata ka san amsar kafin mu tsunduma cikin bayani.

Binciken da *Intermedia* ta yi a 2002 ya nuna cewa kaso 96 na mutanen Nijeriya sun saurari rediyo a tsawon wata goma sha biyu da suka wuce (Adeyanju et al. 2006) a cikin aikin Garba (2018: 162). Wannan binciken ya fito qarara da amfanin kafar watsa labarai ta rediyo. Kafar sadarwa ta rediyo tana da matuqar amfani a Nijeriya don yawan jama'ar da suke sauraron ta. Garba (2018: 152) ya bayyana cewa a faxin duniya akwai gidajen rediyo har guda 445 da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa. Ka ga wannan jimillar ta haxa har da wasu gidajen da suke a wasu qasashen waxanda ba lallai ne kai kana nan Nijeriya ma ka iya sauraron su ba. Don neman qarin bayani sai ka duba aikin Garba (2018).

A Nijeriya an daxe ana yin amfani da kafar sadarwa ta rediyo, tunda magana muke yi a kan Hausa a wane gidan rediyo aka fara watsa shiri cikin Hausa daga lokacin da Nijeriya ta samu 'yancin kai? Garba (2018: 401-413) a tsarin rataye da ya kawo kan gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa a Nijeriya ya nuna cewa akwai kafofin sadarwa na rediyo har guda 158, kuma duba ga jadawalin gidajen rediyon da ya kawo ya nuna cewa a tashar Muryar Nijeriya (*Voice of Nigeria*) mallakin Gwamnatin Tarayya da ke Legas a 1961 aka fara gabatar da watsa labarai cikin Hausa a ciki da wajen Nijeriya. Sai dai kamar yadda Garba (2014: 115) ya bayyana shirye-shirye cikin Hausa ba su kankama ba sai lokacin da aka kafa tashar Gidan Rediyon Tarayya da ke Kaduna mallakin Federal Radio Corporation of Nigeria (FRCN) a 1962. Wani abin sha'awa shi ne yadda amfani da Hausa a kafofin sadarwa na rediyo yake kara bunqasa. Ka ga Garba (2014: 126-136) ya nuna cewa akwai gidajen rediyo 30 a faxin qasar nan da suke yin amfani da Hausa. Amma a binciken da Garba (2018: 401-413) ya nuna cewa akwai kafofin sadarwa 158 da suke yin amfani da Hausa. Ka ga an samu qarin tashar rediyo 28 daga 2014 zuwa 2018. Tunda yanzu muna 2020 ka ga lallai sun wuce 158. Hausa tana samun karvuwa matuqa a ko'ina a faxin Nijeriya.

Gidajen rediyon da aka kafa a Nijeriya daga 1960 zuwa 1990 da suke yin amfani da Hausa guda 25 ne. Ga sunayen wasu daga cikinsu kamar yadda Garba (2014 da 2018) ya kawo:

Sunan Gidan Rediyo	Jiha	Shekara
Voice of Nigeria	Legas	1961
Radio Nigeria Kaduna	Kaduna	1962
Radio Kano	Kano	1976
Radio Borno	Borno	1976
Kaduna Radio	Kaduna	1976
Adamawa Broadcasting Service	Adamawa	1977
Bauchi Radio Corporation	Bauchi	1977
Radio Plateau 1	Plateau	1977
Rima Radio	Sokoto	1978
Radio Kwara	Kwara	1978
Radio Niger	Niger	1978
Radio Nigeria Abuja	Abuja	1980
Radio Niger Koro, New	Niger	1984

Bussa		
Radio Azare	Bauchi	1985
Radio Katsina	Katsina	1987
Radio Benue	Benue	1987
Radio Kano 2 FM	Kano	1987
ARTV FM	Kano	1987
Peace FM	Plateau	1988

Daga cikin gidajen rediyo 25 da aka samu daga 1960 zuwa 1990 waxanda suke yin amfani da Hausa sama da kaso 70 na shirye-shiryensu kamar yadda Garba (2014:) ya bayyana akwai:

- Rediyo Kano
- Rediyo Rima
- Rediyo Nijeriya, Kaduna
- Rediyon Jihar Kaduna
- Rediyo Katsina
- Rediyo Bauchi

Bugu da qari, Garba (2018: 153) ya bayyana cewa daga cikin gidajen rediyo da suke watsa shirye-shirye daga 1960 zuwa 1990 Gidan Rediyon Nijeriya na Kaduna shi kaxai ne yake watsa shirye-shirye cikin Hausa zalla. Har zuwa yau suna cigaba da gudanar da shirye-shiryensu cikin Hausa kaxai.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan Hausa a kafofin sadarwa ko watsa labarai na rediyo. Na kawo maka adadin gidajen rediyo a fadin duniya da suke yin amfani da Hausa. Bayan wannan na bayyana maka gidan rediyon da ya fara watsa

shirye-shirye cikin Hausa daga lokacin samun mulkin kai da kuma shekarar da aka fara yi. Na yi qoqarin kawo maka adadin tashoshin rediyo da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa a faxin Nijeriya da kuma adadin tashoshin da ake da su daga 1960 zuwa 1990. Hari la yau, na yi maka bayanin gidajen rediyan da suke watsa shirye-shiryensu sama da kaso saba'in cikin harshen Hausa da kuma waxanda suke yin amfani da Hausa zalla.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Cewa a faxin duniya akwai gidajen rediyo 445 da suke yin amfani da Hausa.
- Kafar sadarwa ta rediyo da ta fara yin amfani da Hausa bayan samun 'yancin kai.
- Shekarar da aka fara yin amfani da Hausa a gidan rediyo daga samun 'yancin kai.
- Rukunin gidajen rediyo da suke yi amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa daga 1960 zuwa 1990.
- Rukunin gidajen rediyo tsakanin 1960 zuwa 1990 da kaso sama da saba'in na shirye-shiryensu cikin Hausa ne.
- Hausa tana qara bunqasa ta hanyar kafofin watsa labarai na rediyo.
- Gidan rediyan da yake watsa shirye-shiryensa cikin Hausa zalla.

Auna Fahimta

1. Ko ka yarda cewa Hausa ita ce ruhin kafofin sadarwa a Nijeriya?
2. Kawo sunayen gidajen rediyo biyar waxanda ba a ambace su ba da aka buxe tsakanin 1960 zuwa 1990.

6.0 Jingar Aiki

1. Me za ka iya cewa shi ne dalilin da ya haifar da amfani da Hausa a garuruwa da jihohin da ba na Hausawa ba?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Gamble, Teri Kwal and Gamble Michael. Communication Works 7th Edition. New York: McGraw-Hill, 2002.

- Garba, Sabi’u Alhaji. ”A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria”. Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.
- Garba, Sabi’u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.
- Muhammad, Xalhatu. “Hausa a Duniyar Yau: Tasirin Game Duniya kan Harshen Hausa”. In Lawan Xanladi Yalwa, Abdu Yahaya Bichi and Sammani Sani (eds.). Studies in Hausa Language, Literature and Culture. Kano: Centre for the Study of Nigerian Languages, Bayero University, Kano, 2011, 333-342.
- Pawlak, Nina (Ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019.
- Sani, Halima Umar. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama’a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami’ar Bayero, 2009.
- Sani, Halima Umar. “Hausa in the Social Media”. In Nina Pawlak (ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019, 123-134.
- Sani, Mu’azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu’azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilmin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa’idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi’u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 2 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo II

Abubuwan Da Suke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo II

4.0 Kammalawa

5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan harshen Hausa a kafar watsa labarai ta rediyo. Na raba maka wannan darasi zuwa gida uku. Na yi maka haka don ka samu sauqin fahimtar yadda kafofin sadarwa suke yin amfani da harshen Hausa. Na gabatar maka da kashi na farko wanda ya qunshi kafofin watsa labarai na rediyo da suke yin amfani da Hausa daga 1960 zuwa 1990. Wannan darasin ya qunshi kafofin watsa labarai kashi na biyu inda zai waiwayi gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa daga 1991 zuwa 2018 a Nijeriya. Zan bayyana maka kafofin watsa labarai na rediyo a Nijeriya da kaso mafi rinjayen shirye-shiryensu cikin Hausa ne da kuma waxanda suke yin amfani da Hausa zalla. Tarihi ya nuna cewa amfani da Hausa a kafar sadarwa ta rediyo ya taka rawa wajen kawo ci-gaba a Nijeriya, musamman ma arewacin Nijeriya inda aka fi yin amfani da Hausa a harkokin yau da gobe. A shekarun baya jin rediyo ya zamar wa mutane jiki ko wani aiki da koyaushe sai an yi shi. A da, idan mutum bai ji rediyo ba sai ya ji tamkar ba shi da lafiya. Saboda haka duk wasu manufofin gwamnati daga ta tarayya zuwa qananan hukumomi ana isar da su ta hanyar kafar rediyo. Shi ya sa wannan kwas ya fi ba da muhimmanci ga kafofin watsa labarai na rediyo. Wannan darasi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Waxanne gidajen rediyo ne suke yin amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa daga 1991 zuwa 2018?
- Waxanne gidajen rediyo ne daga 1991 zuwa 2018 suke yin amfani da Hausa sama da kaso saba'in na shirye-shiryensu?
- Waxanne gidajen rediyo ne suke gudanar da shirye-shiryensu cikin Hausa zalla?
- Ko Hausa ta mamaye gidajen rediyo a faxin Nijeriya?

Yanzu sai ka biyo ni don jin bayanin Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo kashi na biyu.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Rukunin gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa daga 1991 zuwa 2018.
- Rukunin gidajen rediyo tsakanin 1991 zuwa 2018 da kaso sama da saba'in na shirye-shiryensu cikin Hausa ne.
- Gidajen rediyon da suke gudanar da shirye-shiryensu cikin Hausa zalla.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo II

Da farko yana da kyau ka fahimci cewa harshe shi ne ruhin duk wata kafar sadarwa ko watsa labarai. Na yi maka bayani a baya cewa duk wata kafar watsa labarai tana da harshen ko harsunan da take gudanar da ayyukanta. Yanzu zan karkata wajen kawo maka bayanai dangane da Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo kashi na biyu.

Garba (2018: 401-413) a tsarin rataye da ya kawo kan gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa a Nijeriya ya nuna cewa akwai kafofin sadarwa na rediyo har guda 158, kuma duba ga jadawalin gidajen rediyon da ya kawo ya nuna cewa akwai tashoshin rediyo har guda 133 da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa. Idan ka kalli wannan adadi ka san cewa lallai harshen Hausa yana samun tagomashi a kafofin sadarwa na rediyo. Haqiqua, Hausa tana samun bunqasa ta fuskar amfani da ita a kafofin watsa labarai na rediyo. Ka ga daga 1960 zuwa 1990, wato shekara talatin adadin ya yi ta ninkawa. Na tabbata idan aka sake dubawa a shekara ta 2020 za a ga wasu sun qaru. Wannan babbar nasara ce ga harshen Hausa. Hausa tana samun karvuwa matuqa a ko'ina a faxin Nijeriya.

Gidajen rediyon da aka kafa a Nijeriya daga 1991 zuwa 2018 da suke yin amfani da Hausa guda 133 ne. Ga sunayen wasu daga cikinsu kamar yadda Garba (2014 da 2018) ya kawo:

Sunan Gidan Rediyo	Jiha	Shekara
Taraba State Broadcasting Service	Taraba	1992
Jigawa Radio AM	Jigawa	1992
Kebbi Radio	Kebbi	1993
Taraba State	Taraba	1993

Broadcasting Service		
Jigawa FM	Jigawa	1993
Crystal FM	Niger	1994
Wukari	Taraba	1995
Radio Mambila AM	Taraba	1995
Ray Power FM	Abuja	1996
Bauchi Radio 2	Bauchi	1996
Radio Kogi	Kogi	1996
Radio Zuru	Kebbi	1996
Zamfara Radio	Zamfara	1997
Nassarawa Broadcasting Service	Nassarawa	1997
Keffi Radio	Nassarawa	1998
Aso Radio	Abuja	1999
BRTV Metropolitan FM	Borno	2000
Capital Sound FM	Kaduna	2000

Confluence FM	Kogi	2000
Zuma FM	Niger	2000
Alheri Radio FM	Kaduna	2001
Solid FM	Nassarawa	2002
Albarka Radio	Kaduna	2002
Karama FM	Kaduna	2003
Radio Freedom	Kano	2003
Sahel FM	Yobe	2004
Gombe FM	Gombe	2004
Nagarta Radio	Kaduna	2005
Pyramid FM	Kano	2005
Freedom Radio	Jigawa	2007
Rima FM	Sokoto	2007
Aso Radio International	Abuja	2008
Radio Gotel	Adamawa	2008
Highland FM	Plateau	2009

BUK FM	Kano	2009
Queen FM	Kaduna	2009
Rahma Radio	Kano	2011
Dala FM	Kano	2011
Wazobia FM	Kano	2011
Freedom Radio	Kaduna	2013
Vision FM	Sokoto	2015
Vision FM	Katsina	2015
Arewa Radio	Kano	2016
Tin City FM	Plateau	2016
Garkuwa FM	Sokoto	2017
Guarantee Radio	Kano	2017
Amana Radio	Gombe	2017
Zaman Lafiya FM	Borno	2017
Caliphate FM	Sokoto	2017
Pulaaku FM	Adamawa	2017

Daga cikin gidajen rediyo 133 da aka samu daga 1991 zuwa 2018 waxanda suke yin amfani da Hausa sama da kaso 70 na shirye-shiryensu sun haxa da:

- Rediyo Zamfara
- Rediyo Bauchi
- Rediyo Gombe
- Rediyo Yobe
- Karama FM Rediyo
- Arewa Rediyo
- Alheri Rediyo
- Rediyo Nassarawa
- Pyramid Rediyo
- Da sauransu

Don qarin bayani sai ka duba Garba (2014: 122) da Garba (2018: 153-156). Ka ga yawan gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa 'yar manuniya ce cewa Hausa ta mamaye kafofin watsa labarai na rediyo. Wannan kuwa ya qara wa harshen Hausa martaba a idon duniya. Duk kafofin sadarwa da na ambata maka 133 daga 1991 zuwa 2018 suna yin amfani da Hausa don cim ma manufofinsu da na gwamnati da kuma na raya qasa da ci-gaban harshen Hausa. Haqiqa, idan ka duba gidajen rediyon da suke amfani da Hausa da kuma yadda suke qaruwa hakan zai yi nuni da cewa ribar gidan rediyo mafi yawan jihohin Nijeriya shi ne yin amfani da Hausa a tsarin shirye-shiryensu. Har ta kai cewa wasu tashoshin rediyon ma amfani suke yi da Hausa ita kaxai ba tare da sun haxa da wani harshen ba. Gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa zalla su ne:

- Arewa FM rediyo Kano
- Karama FM rediyo Kaduna

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan Hausa a kafofin sadarwa ko watsa labarai na rediyo. Na yi qoqarin kawo maka adadin tashoshin rediyo da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa a faxin Nijeriya daga 1991 zuwa 2018. Hari la yau, na yi maka bayanin gidajen rediyon da suke watsa shirye-shiryensu sama da kaso saba'in cikin harshen Hausa da kuma waxanda ma suke watsa shirye-shiryensu da harshen Hausa zalla.

5.0 Taƙaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Rukunin gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa daga 1991 zuwa 2018.
- Rukunin gidajen rediyo tsakanin 1991 zuwa 2018 da kaso sama da saba'in na shirye-shiryensu cikin Hausa ne.
- Gidaje rediyon da suke yin amfani da Hausa zalla wajen watsa shirye-shiryensu.
- Hausa ta mamaye kafofin watsa labarai na rediyo a faxin Nijeriya.

Auna Fahimta

1. Ko ka yarda cewa Hausa ta bunqasa ta mamaye gidajen rediyo da ke Nijeriya?
2. Kawo sunayen gidajen rediyo 15 waxanda ba a ambace su ba daga 1991 zuwa 2018.

6.0 Jingar Aiki

1. Bayyana kafofin watsa labarai guda biyar da suke yin amfani da Hausa da kuma wasu harsunan guda uku wajen watsa shirye-shiryensu.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Gamble, Teri Kwal and Gamble Michael. Communication Works 7th Edition. New York: McGraw-Hill, 2002.
- Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.
- Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.
- Muhammad, Xalhatu. "Hausa a Duniyar Yau: Tasirin Game Duniya kan Harshen Hausa". In Lawan Xanladi Yalwa, Abdu Yahaya Bichi and Sammani Sani (eds.). Studies in Hausa Language, Literature and Culture. Kano: Centre for the Study of Nigerian Languages, Bayero University, Kano, 2011, 333-342.
- Pawlak, Nina (Ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019.
- Sani, Halima Umar. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Sani, Halima Umar. "Hausa in the Social Media". In Nina Pawlak (ed.). Linguistic

- Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019, 123-134.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilmin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 3 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo III

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo III
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan Hausa a kafar watsa labarai ta rediyo kashi na uku. Kamar yadda na sanar da kai a baya cewa na raba maka wannan darasi zuwa gida uku don ka samu sauqin fahimtar yadda kafofin sadarwa na rediyo suke yin amfani da Hausa. Na gabatar maka da kashi na xaya da na biyu waxanda suka qunshi kafofin watsa labarai na rediyo da suke yin amfani da Hausa daga 1960 zuwa 2018. Wannan darasi ya qunshi kafofin watsa labarai kashi na uku inda kashin zai waiwayi gidajen rediyon da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa a qasashen qetare, ko kuma gidajen rediyon da aka kafa su don watsa shirye-shirye cikin Hausa ga qasashen duniya. Wannan ya qunshi gidajen rediyon da suke a ciki da wajen Nijeriya. Yana da kyau ka gane cewa a baya na kawo maka bayanin gidajen rediyon da suke watsa shirye-shiryensu da harshen Hausa a Nijeriya kaxai. Ya kamata ka sani cewa harshe saboda yawan masu magana da shi a qasa xaya ko kuma qasashe daban-daban kan sa wasu gidajen rediyo na qasa da qasa su yi amfani da shi don watsa shirye-shiryensu. Hausa ta samu irin wannan damar na yawan masu magana da harshen a ciki da wajen Nijeriya. Zan kawo maka adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa. Kuma kashin zai bayyana maka adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa a nahiyar Afirka da kuma waxanda suke a sauran nahiyoyin. Wannan kashin zai kuma nuna maka cewa harshen Hausa ya samu karvuwa a kafofin watsa labarai na qasashen duniya. Wannan darasi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Waxanne gidajen rediyo ne na qasa da qasa suke yin amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa?
- Nawa ne adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke watsa shirye-shirye cikin Hausa?
- Waxanne gidajen rediyo ne na qasa da qasa suka yi fice wajen amfani da Hausa?
- Mene ne matsayin Hausa a idon duniya?

3.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa a mtsayin harshen sadarwa.
- Adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke watsa shirye-shirye cikin Hausa a nahiyar Afirka.
- Gidajen rediyon da suka yi fice wajen amfani da Hausa a qasashen qetare.
- Matsayin harshen Hausa a duniya.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hausa A Kafar Watsa Labarai Ta Rediyo III

Da farko yana da kyau ka fahimci cewa harshe shi ne ruhin duk wata kafar sadarwa ko watsa labarai. Na yi maka bayani a baya cewa duk wata kafar watsa labarai tana da harshen ko harsunan da take gudanar da ayyukanta. Yanzu zan karkata wajen kawo maka bayanai dangane da Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo kashi na uku.

Garba (2018: 398-400) a tsarin rataye da ya kawo gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa a faxin duniya ya nuna cewa akwai kafofin sadarwa na rediyo har guda 27, daga cikin wannan adadi gidajen rediyo 13 suna nahiyar Afirka, sauran 14 suna tsakanin nahiyoyin Turai da Asiya da Amurka ta Arewa.

Gidajen rediyo na qasa da qasa 12 da suke a nahiyar Afirka kamar yadda Garba (2018: 398-400) ya kawo sun qunshi:

Sunan gidan rediyo	Wuri	Shekarar da aka kafa shi
Radio Cairo	Cairo	1960
Radio Ghana	Accra	1960
Voix Du Sahel	Niamey	1961
Voce of Nigeria	Lagos / Abuja	1961
Radio Biafra	Ummuahia	1967**

Voice of Africa	Sebha, Libya	1983
Radio Nigeria, Abuja	Abuja	1991
Aso Radio International	Abuja	2008**
Voice of Africa, Omdurman	Omdurman	2012
Dandal Kura Radio International	Kano / Maiduguri	2015
Rediyon Chanji	Abuja	2015*
Manara Radio	Abuja	2015

Idan ka duba waxannan gidajen rediyo za ka fahimci cewa Hausa ta jima ana yin amfani da ita wajen watsa labarai da wasu shirye-shirye a nahiyar Afirka. Kamar yadda ka gani an kafa wasu gidajen rediyo tun shekarar 'yancin kan Nijeriya (wato 1960). Wannan yana nuna matsayin harshen Hausa a nahiyar Afirka. Kuma kamar yadda na faxa maka Hausa ba ta tsaya a Nijeriya kaxai ba, akwai Hausawa masu ximbin yawa a qasashen Afirka, kamar a Ghana da Nijar da Saliyo da Mali da Senegal da Gambiya da Sudan da Kamaru da Libya da Masar da Benin da sauransu. A cikin jadawalin za ka ga wasu da aka yi musu alamar tauraro; wannan yana nufin cewa ba sa yin aiki.

Gidajen rediyo na qasa da qasa guda 15 da suke tsakanin nahiyoyin Turai da Asiya da Amurka ta Arewa ga su kamar yadda Garba (2018: 398-400):

Sunan gidan rediyo	Wuri	Shekarar da aka kafa shi
---------------------------	-------------	---------------------------------

BBC	London	1957
Radio Moskow	Moscow	1961**
Radio Beijing	Beijing	1963
Deutsche Welle	Bonn	1963
Adventis Radio	South Africa / Maryland USA	1971
Voice of America	Washington	1979
Radio Iran	Tehran	1995
Vatican Radio	Rome	2002
Radio Elwa	Monrovia / Swizland	1954
Radio International	France Paris / Lagos	2007
Radio Sa'a	London	2007
Family Radio	USA	2008
IBRA Radio		
Tide Radio	Chambasburg, Pennsylvania	2009

Hamada International	Radio	Madrid, Spain	2010
-------------------------	-------	---------------	------

Daga cikin gidajen rediyo guda 15 za ka ga cewa Garba (2018) bai kawo cikakken bayani ba dangane da IBRA Radio. Wani abin sha'awa shi ne gidajen rediyo na qasa da qasa sun daxe suna watsa shirye-shirye da Hausa tun kafin Nijeriya ta samu 'yancin kanta. Duk kafon sadarwa da na ambata maka guda 27 suna yin amfani da Hausa don cim ma manufofinsu da na qasashensu da kuma na raya al'umma da bunqasa harshen Hausa. Kuma adadin da na ambata maka zai iya qaruwa tunda yanzu muna 2020.

Gidajen rediyon da suka yi fice, wato waxanda mutane suka fi jin su daga cikin 27 xin su ne: Gidan Rediyon BBC London da Gidan Rediyo Muryar Amurka (wato VOA) da kuma Gidan Rediyon Deutsche Welle. Waxannan gidajen rediyo sun yi fice saboda ire-iren shirye-shiryen da suke gabatarwa. Waxannan gidajen rediyo sun qara bayyana cewa harshen Hausa babban harshe ne wanda za a iya cewa yana xaya daga cikin manyan harsunan duniya. Amfani da harshen Hausa a gidajen rediyo na qasashen qetare yana qara fito da martabar harshen a idon duniya.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayanin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa. Na yi qoqarin kawo maka adadin tashoshin rediyo na qasa da qasa da suke watsa shirye-shiryensu cikin Hausa. Na kawo maka adadin gidajen rediyon da suke a nahiyar Afirka da kuma adadin waxanda suke a sauran nahiyoyin na duniya. Na kawo maka gidajen rediyo na qasa da qasa da suka yi fice wajen amfani da Hausa da kuma bayanin matsayin harshen Hausa ta fuskar kafon sadarwa na rediyo.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka san:

- Adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke yin amfani da Hausa a matsayin harshen sadarwa.
- Adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke watsa shirye-shirye cikin Hausa a nahiyar Afirka.
- Adadin gidajen rediyo na qasa da qasa da suke watsa shirye-shirye cikin Hausa a nahiyoyin qetare.
- Gidajen rediyon da suka yi fice wajen amfani da Hausa a qasashen qetare.
- Matsayin harshen Hausa a duniya.

Auna Fahimta

1. Ko ka yarda cewa Hausa ta bunqasa ta gidajen rediyo na qasa da qasa?
2. Mene ne ra'ayinka dangane da matsayin Hausa a idon duniya ta yin la'akari da yadda gidajen rediyo na qasa da qasa suke yin amfani da shi?

6.0 Jingar Aiki

1. Wace hanya ce a ra'ayinka za ta zama ma'aunin gidajen rediyon da za a iya cewa sun yi fice?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Gamble, Teri Kwal and Gamble Michael. Communication Works 7th Edition. New York: McGraw-Hill, 2002.

Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.

Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.

Muhammad, Xalhatu. "Hausa a Duniyar Yau: Tasirin Game Duniya kan Harshen Hausa". In Lawan Xanladi Yalwa, Abdu Yahaya Bichi and Sammani Sani (eds.). Studies in Hausa Language, Literature and Culture. Kano: Centre for the Study of Nigerian Languages, Bayero University, Kano, 2011, 333-342.

Pawlak, Nina (Ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019.

Sani, Halima Umar. Amfani da Hausa a Kafonin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu

- Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Sani, Halima Umar. "Hausa in the Social Media". In Nina Pawlak (ed.). Linguistic Evidence of Cultural Distance: Hausa in Cross-Cultural Communication. Warsaw: ELIPSA, 2019, 123-134.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilmin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idajin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 4 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo I

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo I
 - 3.1.1 Daidaitacciyar Hausa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa

Auna Fahimta

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo. Na raba maka wannan darasi zuwa gida biyu don ka samu sauqin fahimtar shirye-shiryen kafofin sadarwa na rediyo suke watsawa cikin Hausa. A wannan kashi zan yi maka bayani kan shirye-shiryen gidajen rediyo na cikin gida Nijeriya. Wato dai wannan kashi zai gabatar maka da ire-iren shirye-shiryen da ake yi a gidajen rediyonmu na Nijeriya. Abin nufi dai a nan shi ne na gabatar maka da wasu shirye-shiryen, ba kawo maka shirye-shiryen kowane gidan rediyo zan yi ba. Amma bayanin da zan yi maka ya isa ka gane shirye-shirye na gidajen rediyo na cikin gida, ban da na waje. Idan kuma an ce shirye-shiryen nan da Hausa ake yin su, to wacce Hausar ake yin amfani da ita a gidajen rediyo? Wannan ma abin dubawa ne. Tunda ka ga dai akwai kare-karen Hausa masu yawa kuma suna nuna bambance-bambance ta fuskoki daban-daban. Ko kuma kowane gidan rediyo zai yi amfani da karin harshen yankinsa. Bugu da qari, garuruwa da jihohin da ba na Hausawa ba kuma suke yin amfani da Hausa to da wacce Hausar za su yi amfani ko kuwa da irin Hausar da suke yi. Wannan kashi zai yi maka bayani kan waxannan batutuwa. Domin kowace kafar sadarwa so take yi a ce ana fahimtar shirye-shiryen da take yi. Wato dai, ya kamata a isar da saqo daidai kuma yadda ya kamata. Wannan kashin zai kuma nuna maka muhimmancin amfani da Daidaitacciyar Hausa a gidajen rediyo. Wannan kashi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Waxanne shirye-shirye ne ake yi a wasu gidajen rediyo na cikin gida Nijeriya?
- Wacce Hausar ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo na Nijeriya?
- Me ake nufi da karin harshe da kuma Daidaitacciyar Hausa?
- Mene ne muhimmancin Daidaitacciyar Hausa?

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Wasu shirye-shiryen Hausa na gidajen rediyo a Nijeriya.
- Hausar da ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo.
- Abin da ake nufi da karin harshe da Daidaitacciyar Hausa.

- Muhimmancin yin amfani da Daidaitacciyar Hausa a kafofin sadarwa na rediyo.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo I

Da farko yana da kyau ka fahimci cewa harshen Hausa ya taka muhimmiyar rawa a gidajen rediyo a Nijeriya. Hausa ita ce ruhin mafi rinjayen shi ne ruhin duk wata kafar sadarwa ko watsa labarai. Na yi maka bayani a baya cewa duk wata kafar watsa labarai tana da harshen ko harsunan da take gudanar da ayyukanta. Yanzu zan karkata wajen kawo maka bayanai dangane da yanayin shirye-shiryen gidajen rediyon Nijeriya.

Haqiqa, gidajen rediyo a faxin Nijeriya sun taka rawa wajen wayar da kan al'umma da ilmantarwa da sauqaqa al'amuran rayuwa da bayyana manufofin gwamnati da taimakawa wajen kawo ci-gaba da inganta rayuwar al'umma. Bayar da irin wannan gudunmawa sai an yi amfani da harshe. Wannan shi ya kawo batun shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyon cikin gida. Tunda dai muhimmin aikin gidajen rediyo shi ne isar da saqo ga kowa a lokaci guda wannan ya haifar da tsara shirye-shirye yadda jama'a za su iya shiga cikin shirin domin a isar musu da saqonsu ga al'umma. Shi ya sa kowane gidan rediyo ya kevanta ga irin nasa shirye-shiryen. Yanzu zan kawo maka jerin wasu shirye-shirye na gidajen rediyo irin su Rediyo Nijeriya Kaduna da Rediyo Kano da Rediyo Rima Sokoto da kuma Freedom Rediyo Kano.

Rediyo Nijeriya Kaduna

Rediyo Nijeriya Kaduna fitaccen gidan rediyo da a Nijeriya da ya yi suna wajen watsa shirye-shirye da Hausa. Shirye-shiryen Gidan Rediyo Nijeriya Kaduna na Hausa suna da yawa. Ga wasu daga cikinsu:

- Labaran duniya
- Jakar magori
- Zawarawan Arewa
- Hannu da yawa
- Dimokiraxiyya adon qasa

Shirye-Shiryen Gidan Rediyo Kano

Ga wasu daga cikin shirye-shiryen Hausa na Gidan Rediyon Kano kamar haka:

- Taskar labarai
- Iya ruwa
- Fitila
- Fahimta fuska

Shirye-Shiryen Rediyo Freedom Kano

Ga wasu daga cikin shirye-shiryen Hausa na Rediyo Muryar Jama'a (Freedom Radio) da ke Kano:

- Kowane Gauta
- In da ranka...
- Allah xaya gari Bamban
- Duniyarmu a yau
- Barka da hantsi
- Labarun duniya
- Mu leqa mu gano
- Aiki da hankali
- Mu qyaqyata
- Daga masu sauraronmu
- In ba ku
- Qalubale
- Duniyar wasanni
- Rayuwa da korona

Rediyo Rima, Sokoto

Yanzu kuma zan gabatar maka da wasu shirye-shirye na Gidan Rediyo Rima da ake watsawa da Hausa. Ga su kamar haka:

- Duniya ina labari
- Duniyarmu a yau
- Taqaitattun labarai
- Sharhin bayan labarai
- Lokacin abu
- Hantsi leqa gidan kowa

- Daga majalisar dokoki
- Baƙonmu na yau
- Yau da gobe
- Himma matasa
- Fatawa
- Maraba da baƙi
- Haji baitillah
- Da sauransu

Akwai wasu shirye-shiryen da duk gidajen rediyo suka yi tarayya a kan su. Duk kafon sadarwa na rediyo da suke yin amfani da Hausa suna yin labarai. Wannan shiri ne da ake yin sa kowace rana sau uku ko sama da haka ma. Wani shirin labaran za ka ji an kira shi da wani suna daban amma dai shiri ne na labarai ko na labaran duniya. Misali, shirin *Mu Leqa Mu Gano*, shiri ne na labarai amma an kira shi da wani suna. Wani aikin da suka yi tarayya a kai shi ne na yin fassara musamman daga Ingilishi zuwa Hausa. Za ka ga cewa gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa suna gudanar da fassara daga Ingilishi zuwa Hausa ko daga wani harshen zuwa Hausa. Fassara ita ce juya wani batu ko saƙo daga wani harshe zuwa wani. Wannan aiki na fassara ya zama ruwan dare a kowane gidan rediyo saboda kusan duk labaran da ake yi sai an yi fassara. Wani abin dubawa dangane da shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo shi ne akwai shirye-shirye da suka keƙanta ga wasu gidajen rediyo, wanda da zarar ka ji su za ka ce wannan shirin gidan rediyo kaza ne. Misali, shirin *Jakar Magori* wannan shiri ne kai tsaye da ya keƙanta da Gidan Rediyon Nijeriya na Kaduna. Idan aka ambaci shirin *Kowane Gauta* za ka ji an ce ai shirin Gidan Rediyo Freedom ne. Idan kuwa aka ambaci shirin *Himma Matasa* sai ka ji n kira sunan Gidan Rediyo Rima. To haka lamarin yake, kowane gidan rediyo yana da wasu shirye-shirye da suka keƙanta da shi.

Tunda ka fahimci cewa a gidajen rediyo ana yin amfani da Hausa a tsarin wasu shirye-shirye to lallai a san wace irin Hausar za a yi amfani da ita a kafon sadarwa na rediyo da ma makamantansu. Wannan shi ya kawo mu kan batun Daidaitacciyar Hausa.

3.1.1 Daidaitacciyar Hausa

Kafin na kawo maka bayani kan Daidaitacciyar Hausa (daga yanzu DH) zai kyau na gabatar maka da abin da ya haifar da ita. Abin da ya haifar da amfani da DH shi ne karin harshe. To mene karin harshe. Karin harshe abu ne da ya zama gama duniya. Batun karin harshe bai tsaya ga qananan harsuna ba, ya haxa da manyan

harsuna na duniya kamar Ingilishi da Larabci da Sinanci (Mandaranci) da Rashanci da Sipaniyanci da sauransu. Wato, manya da qananan harsunan duniya duk suna da nau'in karorin harshen da suka ke vanta da su. Idan aka ce karin harshe me ake nufi? Ga yadda Sani (2003: 3-4) ya bayyana ma'anar karin harshe a waxannan baitoci:

31. To shi dai karin harshe,
Fa nau'i ne na shi harshe.
32. Na sadarwa guda fa daxe,
Ka gane kar ka daburce.
33. A shiyya nan ta al'umma,
Musamman ai ka kiyaye.
34. Ake yin shifa amfani,
Da wannan dai karin harshe.
35. Ma'ana nan kowace shiyya,
Da nata ka san karin harshe.
36. Karin harshen a nan shiyya,
Da wancan ai daban fa yake.
37. Sai dai nan ka lura da kyau,
Kacokan 'yan gida xaya ne.
38. Domin duk da bambancin,
Tsakani nasu ba kome.
39. Mai wannan karin harshe,
Da wancan duk sukan gane.
40. Sukan dai gane junansu,
Su sadar nan cikin harshe.

Sani (2003) ya fito da ma'anar karin harshe daga baiti na 31 zuwa na 40. Waxannan baitoci sun bayyana mana cewa shi dai karin harshe wani nau'i ne na harshe da ake yin amfani da shi wajen sadarwa. Wato, shi ba harshe ne mai zaman kansa ba. Ana samun karin harshe a shiyya-shiyya, kowace shiyya da nata karin harshen. Wannan yana yin nuni da cewa harshe guda xaya zai iya samun karin harshe masu yawa gwargwadon jama'ar da suke yin amfani da harshen. Kuma ko da an samu karorin harshe a cikin harshe guda, masu magana da kare-karen harshen sukan gane junansu, babu wata matsala. Domin ai harshe ne guda xaya.

Harshen Hausa yana xaya daga cikin manyan harsunan Afirka wanda ya fi sauran harsunan yawan al'umma. Karorin harshe kamar yadda ka ji na ambata a baya suna yawaita gwargwadon yawan mutanen da suke magana da harshen. Yawan jama'ar da harshen Hausa yake da shi ya haifar da karorin harshe masu yawa a cikin harshen. Dalilin samuwar kare-karen harshe yana da nasaba da yawan masu magana da harshe. Saboda kamannin harshe suna sassauyawa daga jiha zuwa jiha, dangane da nisan jihohin da kuma halayyar sadarwa tsakaninsu. Wannan nisan da ke tsakanin masu magana da harshe shi ya haifar da rukunonin karin harshe. Sani (2003) ya nuna cewa akwai rukunoni biyu na karin harshen Hausa, akwai karorin harshe na rukunin gabas da kuma na rukunin yamma. Na rukunin gabas sun haxa da Kananci (Hausar Kano) da Dauranci (Hausar Daura) da Guddiranci (Hausar Azare / Katagum) da Bausanci (Hausar Bauchi) da kuma Zazzaganci (Hausar Zazzau / Zariya). Na rukunin yamma sun qunshi Arewanci (Hausar Dogon Dutse) da Katsinanci (Hausar Katsina) da Damagaranci (Hausar Damagaran / Zinder) da Gumalanci (Hausar Gumel) da Sakkwatanci (Hausar Sakkwato) da Kurhwayanci (Hausar Filimge) da sauransu. Waxannan kare-karen da na bayyana maka ba su ke nan ba, kamar yadda Tudun Wazirchi (2009) ya bayyana za a iya samun qarinqin wasu kare-karen irin na kan iyaka da maqwabtan Hausawa da ma na zango-zango da Hausawa kan kakkafa a wurare daban-daban.

Ya kamata ka fahimci cewa Hausa ba ta tsaya kawai a Nijeriya ba ta shiga har Nijar. Wannan shi ya sa aka samu karorin harshen Hausa a Nijar da suka haxa da Arewanci (a Dogon Dutse) da Adaranci (a Tawa) da Gobiranci (a Tsibiri) da Damagaranci (a Damagaran/Zinder) da kuma Kurfayanci (a Filimge).

Yawan karorin harshen Hausa shi ya haifar da yin amfani da DH. Me ake nufi da DH?

Masana sun yi qoqarin bayyana ma'anar Daidaitacciyar Hausa kamar haka: Sani (1999: 3) cewa ya yi "Daidaitacciyar Hausa ita ce nau'in Hausar da ake amfani da ita wajen koyar da harshen, wajen karanta labarai a rediyo ko talabijin, ko wajen buga littattafai da jaridu da mujallu da sauran lamurran da suka shafi aikin hukuma". Ya qara da cewa, "Ita wannan Daidaitacciyar Hausa xebe-xebe ce. Ma'ana akwai sauran karorin harshen daban a cikinta, kamar Katsinanci da Dauranci da Zazzaganci da sauransu. Sai dai kuma a duk cikin waxannan Kananci ya fi yawa". Shi kuwa Wurma (2005: 2) cewa ya yi "Daidaitacciyar Hausa, ita ce Hausar da aka tace kuma masana ilimin harshen Hausa a tarruruka daban-daban suka amince a yi amfani da ita". Duba yadda Sani, (2003: 9-10) ya kawo ma'anar Daidaitacciyar Hausa a waqo kamar haka:

95. Daidaitacciyar Hausa,
Ma'anarta a nan ka dai gane.
96. Nau'i ne na harshen Hau-
Sa anka fitar fa don a fake.
97. A fake nan qarqashi nata,
A daidaito karin harshe.
98. Karori namu harshen nan,
Yawa a gare sub a inke.
99. Idan an zi fa koyarwa,
Cikin Hausar da wane ne?
100. Da wane ne cikinsu daxe,
Fa za ai nan ka dai gane.
101. Ko kuwa nan gidajen re-
Diyo wane suke zave.
102. Wajen fa karanta labarai,
Misali ne kana ko sane.
103. Ko kuwa ma jaridunmu
Mujallun ma da wane ne?
104. Fa za a buga karin harshe
Ruxami akwai kwance.
105. Ashe ke nan ana da buqa-
Ta a fitar karin harshe.
106. Da zai haxe duk karorin nan,
Komai ya zamo a daidaice.
107. Masana suka kai da kawowa,
Suka fidda fa shi karin harshe.
108. Daidaitacciyar Hausa,
Ita ce wannan karin harshe.

Ka ga daga baiti na 95 zuwa na 108 Sani, (2003) ya kawo cikakken bayani dangane da ma'anar DH da dalilan da suka haifar da ita. Haka ma a cikin waxannan baituka ya nuna mana wuraren da ake yin amfani da DH. Wuraren da ake yin amfani da DH sun qunshi gidan rediyo da talabijin da jaridu da mujallu da littattafai da koyarwa a makarantu da hukumomin gwamnati. Ka ga ke nan DH ita ce nau'in Hausar da ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo. Saboda me za a yi amfani da ita? Saboda DH, ita ce ake yin amfani da ita wajen qa'idar rubutu kuma gwamnati da manazarta Hausa suka amince da ita. Domin tana qara inganta harshen Hausa da yaxa shi a ko'ina da havaka harshen Hausa da daidaita furucin kalmomin Hausa da fahimtar juna cikin sauqi da kawo haxin-kai tsakanin Hausawa da kuma inganta rubutun Hausa.

Wannan bayani da na yi maka shi ya nuna cewa DH ita ce nau'in Hausar da ya kamata duk gidajen rediyo su yi amfani da ita wajen gudanar da duk ayyukansu.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan shirye-shiryen da ake yi da Hausa a gidajen rediyo na cikin gida, wato Nijeriya. Na kawo maka misalan wasu shirye-shiryen da ake yi a wasu gidajen rediyo. Na kawo maka dalilin da ya haifar da DH da kuma ma'anarta da fa'idajin amfani da ita musamman a gidajen rediyo.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Wasu shirye-shiryen Hausa na gidajen rediyo a Nijeriya.
- Hausar da ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo.
- Abin da ake nufi da karin harshe da DH.
- Muhimmancin yin amfani da DH a kafonin sadarwa na rediyo.

Auna Fahimta

1. Fito da wasu shirye-shirye na bai-xaya a gidajen rediyon da na bayyana maka.
2. Kawo dalilan da suka haifar da yin amfani da DH a gidajen rediyo.
3. Xauki wani gidan rediyo na jihar da kake ka yi bayanin shirye-shiryen Hausa da yake yi.

6.0 Jingar Aiki

1. Kawo shirye-shiryen Hausa 5 da suka kewanta ga wasu gidajen rediyo na cikin gida.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Gamble, Teri Kwal and Gamble Michael. Communication Works 7th Edition. New York: McGraw-Hill, 2002.

Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.

Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.

Sani, Halima Umar. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu

Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.

Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.

Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Alfiyyar Mu'azu Sani 3: Karorin Harshen Hausa a Waqe. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2003.

Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing & Publishing Company, 2009.

Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Ilimin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idoin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 5 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo II

Abubuwan Da Suke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo II

3.1.1	Shirye-Shiryen Hausa Na Wasu Gidajen Rediyon Qasashen Waje
3.1.1.1	Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon BBC
3.1.1.2	Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon Deutsche Welle
3.1.1.3	Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyon Faransa RFI
3.1.1.4	Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyo Muryar Amurka
3.2	Shirye-Shirye Hausa Na Bai-Xaya A Gidajen Rediyon Qasashen Waje
3.3	Muhimmancin Amfani Da DH A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje
4.0	Kammalawa
5.0	Taqaitawa
	Auna Fahimta
6.0	Jingar Aiki
7.0	Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo kashi na biyu. A baya na yi maka bayani kan shirye-shiryen Hausa na gidajen rediyonmu na cikin gida. A wannan kashi zan yi maka bayanin shirye-shiryen Hausa da gidajen rediyo na qetare ko na qasa da qasa suke yi. Wato dai wannan kashi zai kawo maka ire-iren shirye-shiryen Hausa da ake yi a wasu fitattun gidajen rediyo na qasashen qetare. Shirye-shiryen dai na Hausa ne, to idan an ce Hausa, wacce Hausar ake yin amfani da ita a gidajen rediyo?. Wannan ma abin dubawa ne. Tunda ka ga dai akwai kare-karen Hausa masu yawa kuma suna nuna bambance-bambance ta fuskoki daban-daban. Ko kuma kowane ma'aikacin gidan rediyo zai yi amfani da karin harshen yankinsa ne? Wannan kashi zai yi maka bayani kan waxannan batutuwa. Domin kowace kafar sadarwa so take yi a ce ana fahimtar shirye-shiryen da take yi musamman ma na qasashen qetare. Wato dai, ya kamata a isar da saqo daidai kuma yadda ya kamata, yadda waxanda ake yi domin su za su fahimta. Wannan kashin zai kuma nuna maka muhimmancin amfani da Daidaitacciyar Hausa a gidajen rediyo na qasa da qasa. Wannan kashi ya quduri amsa tambayoyi kamar haka:

- Waxanne shirye-shirye ne gidajen rediyo na qasashen waje suke yin amfani da Hausa?
- Wace Hausar ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo na qasashen qetare?
- Mene ne muhimmancin amfani da Daidaitacciyar Hausa a gidajen rediyo na qasashen qetare?
- Waxanne shirye-shirye ne na bai-xaya a gidajen rediyo na kasashen qetare?

- Wane gidan rediyo ne na qasashen waje ya fi yawan shirye-shirye cikin Hausa?

2.0 Manufar Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Hausar da ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Muhimmancin Daidaitacciyar Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Shirye-shirye na wasu gidajen rediyo na qasashen waje.
- Shirye-shiryen bai-xaya a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Gidan rediyon da ya fi yawan shirye-shirye cikin Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Shirye-Shiryen Hausa A Gidajen Rediyo II

Da farko yana da kyau ka fahimci cewa harshen Hausa ya taka muhimmiyar rawa a gidaje rediyo na qasashen qetare. Na yi maka bayani a baya cewa duk wata kafar watsa labarai tana da harshen ko harsunan da take gudanar da ayyukanta. Yanzu zan karkata wajen kawo maka bayanai dangane da shirye-shiryen Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje.

Haqika, gidajen rediyo na qasashen waje sun taka rawa wajen wayar da kan al'umma da ilmantarwa da sauqaqa al'amuran rayuwa da bayyana manufofin gwamnatin qasashensu da taimakawa wajen kawo ci-gaba da inganta rayuwar al'umma. Bayar da irin wannan gudunmawa sai an yi amfani da harshe. Wannan shi ya kawo batun amfani da Hausa. To ta waxanne shirye-shirye ne gidajen rediyo irin su BBC London da Muryar Amurka (VOA) da Deutsche Welle da RFI da kuma Beijing suke yin amfani da Hausa. Tunda dai muhimmin aikin gidajen rediyo shi ne isar da saqo ga kowa a lokaci guda wannan ya haifar da tsara shirye-shirye yadda jama'a za su iya shiga cikin shirin domin a isar musu da saqonsu ga al'umma. Shi ya sa kowane gidan rediyo ya kevanta ga irin nasa shirye-shiryen. To kowane gidan rediyo yana da shirye-shiryen da suka kevanta da shi kuma duk ana yin su cikin harshen Hausa. Ina so ka gwada jin shirye-shiryen wani gidan rediyo na rana guda, za ka gane cewa suna da wasu shirye-shirye da suka kevanta ga gidan rediyon.

Akwai wasu shirye-shiryen da duk gidajen rediyo suka yi tarayya a kan su. Yayin da wata annoba ta faru a qasa kamar yadda aka yi annobar cutar *Covid-19* za ka ga cewa kowane gidan rediyo yana gabatar da wani shiri a kan cutar. Haka kuma idan batu na zave ya kunno kai to za ka ga kowane gidan rediyo yana da shiri a kan haka. Wani batu da suka yi tarayya a kai shi ne na gudanar da labarai cikin Hausa. Duk kafofin sadarwa na rediyo da suke yin amfani da Hausa suna yin labarai. Wannan shiri ne da ake yin sa kowace rana sau uku ko sama da haka ma. Wani aikin da suka yi tarayya a kai shi ne na yin fassara musamman daga Ingilishi zuwa Hausa. Za ka ga cewa gidajen rediyon da suke yin amfani da Hausa suna gudanar da fassara daga Ingilishi zuwa Hausa ko daga wani harshen zuwa Hausa. Fassara ita ce juya wani batu ko saqo daga wani harshe zuwa wani. Wannan aiki na fassara ya zama ruwan dare a kowane gidan rediyo saboda kusan duk labaran da ake yi sai an yi fassara. Saboda muhimmancin fassara a kafofin watsa labarai na rediyo an ba ta kashi har biyu don fayyace hanyoyinta da matsalolinta a gaba. Zan sake dawowa kan wannan batu na shirye-shiryen gidajen rediyo na qasashen waje da na bai-xaya a gaba.

Tunda ka fahimci cewa a gidajen rediyo ana yin amfani da Hausa a tsarin wasu shirye-shirye to lallai a san wace irin Hausar za a yi amfani da ita a kafofin sadarwa na rediyo da ma makamantansu. Wannan shi ya kawo mu kan batun Daidaitacciyar Hausa (daga yanzu zan riqa amfani da DH. A baya na kawo maka bayanai kan karin harshe da kuma DH, waxannan bayanai duk sun yi daidai da gidajen rediyo na qasa da qasa. Musamman ma ganin cewa Hausawa ko masu jin Hausa don su ake yin shiri a gidajen rediyo na qasashen qetare. Abin da nake nufi dai kamata ya yi a yi amfani da DH a gidajen rediyo na qasashen waje kamar yadda ake yi a gidajen rediyo na cikin gida Nijeriya. Kuma ka ga akwai Hausawa a cikin ma'aikatan gidajen rediyo na qasashen waje. Shin kowa da karin harshensa zai yi amfani da wajen gabatar da shirye-shirye? Ka ga akwai matsala. Saboda haka yin amfani da DH shi ya fi dacewa. DH dai ita ce nau'in Hausar da ya kamata duk gidajen rediyo su yi amfani da ita wajen gudanar da duk ayyukansu cikin Hausa. A nan ba zan maimaita bayanan da na yi a baya ba dangane da DH, sai ka koma ka qara bibiyar bayanan da na yi maka dangane da karin harshe da DH.

3.1.1 Shirye-Shiryen Hausa A Wasu Gidajen Rediyo na Qasashen Waje

A baya na yi maka bayani cewa duk gidajen rediyo na qasashen waje suna watsa shirye-shiryensu ta hanyar amfani da Hausa. Ina so ka fahimta cewa kowane gidan rediyo yana da rin nasa shirye-shiryen da suka dace da manufofinsa da na qasar da yake. Wannan dalili shi ya haifar da shirye-shirye mabambanta a gidajen rediyo na

qasashen waje. A sashe na gaba zan kawo maka ire-iren shirye-shirye da suka keanta ga wasu gidajen rediyo na qasashen waje.

3.1.1.1 Shirye-Shiryen Hausa Na BBC London

Gidan Rediyo na BBC London mallakar gwamnatin Burtaniya ne. Gidan rediyon ya shahara wajen amfani da Hausa. An kafa Gidan Rediyon BBC London ranar 13 ga Fabrairu na 1957, kuma ya fara watsa shirye-shirye cikin harshen Hausa ranar Laraba 13 ga Maris na 1957 (duba aikin Halima (2017) da aikin Garba (2018)). Gidan Rediyon BBC yana da masu sauraronsa masu ximbin yawa a qasashe da suka haxa da Nijeriya da Nijar da Ghana da sauransu. Gidan rediyon ya fara watsa shirye-shiryensa cikin harsuna guda uku, su ne: Hausa da Somali da Swahili. Ka ga wannan yana nuna maka cewa Gidan Rediyon BBC ba Hausa kaxai yake watsa shirye-shiryensa ba, akwai wasu harsunan. Mutane da dama sun nuna yarda da amincewa da irin labaran da gidan rediyon yake watsawa. Gidan rediyon yana da qwararrun ma'aikata daga qasashe daban-daban na Afirka, tunda dai Hausa ba ta tsaya a Nijeriya ba. Halima (2009: 17) ta kawo wasu daga cikin shirye-shiryen gidan rediyon da lokutansu da kuma ranakun da ake yin su. Shi kuwa Garba (2018: 378-380) ya kawo adadin shirye-shirye har guda 62. Sai dai ya nuna cewa wasu daga ciki an dakatar ko an daina yin su, ko kuma dama na wani lokaci ne. Ya kamata ka gane cewa gidan rediyon yana da shirye-shirye masu yawa da yake yin amfani da Hausa. Bari yanzu na kawo maka wasu daga cikinsu kamar haka:

- Labarai da rahotanni
- Ra'ayi riga
- Kimiyya da fasaha
- Xan Arewa a London
- Tauraron Xan'adam
- Duniya timbin giwa
- Tava-kixi-tava-karatu
- Amsoshin tambayoyinku
- Gane mini hanya
- Sana'o'inmu
- Duniya ina muka dosa
- Noma tushen arziqi
- Labaran wasanni
- Sharhin jaridun Nijeriya
- In da rai
- Labarina
- Ilimi
- Gwanina
- Ruwa abokin aiki

- Manyan gobe
- Da sauransu

Kamar yadda ka gani wannan gidan rediyo yana yin amfani da Hausa ta hanyar shirye-shiryen da yake gabatarwa. Duba da irin shirye-shiryen da gidan rediyo yake yi za ka gane cewa ya ba wa harshen Hausa muhimmanci. Don neman qarin bayani a kan wannan gidan rediyo sai ka duba ayyukan Halima (2017) da Garba (2018).

3.1.1.2 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyo Deutsche Welle

Gidan Rediyo Deutsche Welle (daga yanzu DW), gidan rediyo ne mallakar gwamnatin Jamus. An kafa shi ranar 4 ga Nuwamba na 1963. Gidan rediyo yana watsa shirye-shiryensa a harsuna sama da 30, biyu daga ciki na Afirka ne, su ne Hausa da Swahili. Gidan Rediyo na DW shi ma ya shahara wajen watsa shirye-shirye cikin Hausa, kuma yana da qwarrarrun ma'aikata daga qasashe daban-daban na Afirka, musamman daga Nijeriya da Ghana da Nijar da kuma Kamaru. Garba (2018: 386) ya kawo jerin shirye-shiryen gidan rediyo har guda 22. Ga su kamar haka:

- Afirka a mako
- Mutum da duniyarsa
- Mu kewayaya Turai
- Abu namu
- Duniya mai yayi
- Amsoshin takardunku
- Zavi sonka
- Ji ka qaru
- Tava ka lashe
- Afirka a jaridun Jamus
- Jamusanci ta rediyo
- Ku shiga kulob
- Wasiqun masu sauraro
- Ciniki da masana'antu
- Ra'ayin malamai
- Labarin wasanni
- Lafiya jari
- Ra'ayin matasa
- Saqonni ta sms
- Dandalin matasa
- Noma da raya karkara

- Ra'ayin masu sauraro

3.1.1.3 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyo Na RFI

Gidan Rediyo na RFI, gidan rediyo ne mallakar gwamnatin Faransa. An qirquire shi a shekara ta 1975. Gidan rediyo na RFI ya fara watsa shirye-shirye cikin Hausa ranar 21 ga Mayu na 2007. Gidan Rediyo na RFI yana watsa shirye-shiryensa a harsuna da dama, kuma yana da qwarrarrun ma'aikata daga qasashe daban-daban na Afirka, musamman daga Nijeriya da Nijar da kuma Kamaru. Garba (2018: 386) ya kawo jerin shirye-shiryen gidan rediyon guda 15. Ga su kamar haka:

- Labarai
- Rahotanni
- Tattaunawar qarshen mako
- Duniyarmu a yau
- Daga masarautunmu
- Ilimi hasken rayuwa
- Sharhin jaridu
- Lafiya jari
- Al'adu
- Ra'ayoyin masu sauraro
- Waiwaye adon tafiya
- Labarin wasanni
- Kasuwa a kai miki dole
- Dandalin fina-finai
- Kimiyya da fasaha

3.1.1.4 Shirye-Shiryen Hausa Na Gidan Rediyo Muryar Amurka

Gidan Rediyo Muryar Amurka wanda ake kira da VOA, gidan rediyo ne mallakar gwamnatin Amurka. Gidan Rediyo Muryar Amurka ya fara watsa shirye-shiryensa cikin Hausa ranar 21 ga Janairu na 1979. Gidan rediyon yana watsa shirye-shiryensa a harsuna 43. Gidan Rediyon shi ma ya shahara wajen watsa shirye-shirye cikin Hausa, kuma yana da qwarrarrun ma'aikata daga qasashe daban-daban na Afirka, musamman daga Nijeriya da Ghana da Nijar da kuma Kamaru. Garba (2018: 386) ya kawo jerin shirye-shiryen gidan rediyon har guda 46. Ga wasu daga ciki:

- Labari
- Rahotanni

- Amsoshin tambayoyinku
- Lafiya uwar jiki
- Domin iyali
- Musulunci a Amurka
- Musulunci tushen rayuwa
- Labarin wasanni
- Sai bango ya tsage
- Noma tushen arziqi
- Qaramin sani
- Sharhin jaridun Hausa
- Kimiyya da Fasaha
- Hira da baqi
- Sharhin jaridun Nijeriya
- Nagari na kowa
- Ra'ayoyin masu sauraro
- Yau da gobe
- Duniyar Amurka
- Sharhin jaridun Amurka
- Kallabi
- Ciki da gaskiya
- Da sauransu

Idan ka duba shirye-shiryen duk da na bayyana maka na gidajen rediyon (BBC da DW da VOA da RFI) za ka ga cewa Gidan Rediyon BBC London shi yake da shirye-shirye mafi yawa. Wannan yana nuna maka kuma cewa gidan rediyon ya fi amfani da Hausa ta fuskar hanyoyin shirye-shirye. Binciken da Garba (2018) ya yi dangane shirye-shiryen Hausa ya tsaya ne ga 2018. Ka ga tunda yanzu an samu qarɓin shekara biyu wasu shirye-shiryen za su iya qaruwa.

3.2 Shirye-Shiryen Hausa Na Bai-Xaya A Gidajen Rediyon Qasashen Waje

Idan ka yi duba na tsanaki za ka cewa akwai wasu shirye-shirye na bai-xaya. Wato, shirye-shiryen da duk sun bayyana a gidajen rediyon BBC da VOA da DW da kuma RFI. Wannan yana nuna maka cewa waxannan shirye-shirye fitattu ne masu sauraro suna son jin su. A wasu lokutan za ka ga sunan shirin duk xaya ne, wani lokaci kuma bambanci ne na kalmomi amma duk ma'anar xaya ce. Ga misalan wasu shirye-shiryen na bai-xaya kamar haka:

- Labarai
- Rahotanni
- Labaran wasanni

- Ilimi
- Noma
- Duniyarmu a yau
- Sharhin jaridu
- Lafiya
- Ra'ayoyin masu sauraro
- Kasuwa
- Kimiyya da fasaha
- Al'adu
- Amsoshin tambayoyinku
- Da sauransu

Waxannan shirye-shirye na bai-xaya sun qara fito da muhimmancin harshen Hausa da al'adun Hausawa a idon duniya. Wani abu da nake son na sanar da kai shi ne duk shirye-shiryen da ka ji ba a lokaci guda duk aka qirquire su ba, suna zuwa ne bi da bi bisa wani dalili ko wata manufa. Za ka ji cewa kowane gidan rediyo yana yin labarai, wannan shi ya haifar da qarinqi aiki na bai-xaya da ake samu a duk gidajen rediyon. Wannan aikin shi ne na fassara daga wani harshe zuwa Hausa. Nan gaba kaxan zan gabatar maka da darussa kan fassara zuwa Hausa a kafofin watsa labarai na rediyo.

3.4 Muhimmancin Amfani Da DH A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

Tunda farko na sanar da kai cewa DH ita ce Hausar da aka amince a yi amfani da ita a kafofin watsa labarai gaba xaya, wato a gidajen rediyo da talabijin da kuma jarida. Abin da nake son sanar da kai a nan shi ne masana harshen Hausa (kamar Sani (2003) da Sani (2009) da wasunsu) sun hango amfanin da za a samu ta fuskar amfani da DH a gidajen rediyo na cikin gida da na qasashen qetare. Bari na ba ka misali da hangen da Xangambo (2015) dangane da haka. Xangambo (2015) ya zayyano muhimmancin Daidaitacciyar Hausa kamar haka:

- Qara inganta harshen Hausa da yaxa shi a ko'ina.
- Gina mutunci da shahara da martabar harshen Hausa.
- Havaka harshen Hausa.
- Daidaita furucin kalmomin Hausa.
- Kawo ingantacciyar sadarwa da fahimta cikin sauqi.
- Kawo haxin-kai tsakanin Hausawa.
- Qirqiro hikimomi cikin harshen Hausa.
- Daidaita ma'anonin kalmomi da ginin jimla.
- Inganta rubutun Hausa da kawar da shakku wajen yin sa.

- Hausa ta zama xaya ga mai koyo a duk inda ya kasance kamar a Ingilishi da kuma Larabci.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan amfani da Hausa a gidajen rediyo na qasashen qetare. Na kawo maka shirye-shiryen da ake yin amfani da Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje. Na kawo maka ire-iren shirye-shiryen da suke na bai-xaya a gidajen rediyo na qasashen waje. A qarshe na kawo maka irin amfanin da DH take haifarwa idan an yi amfani da ita a gidajen rediyo na cikin gida da na qasashen waje.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Shirye-shiryen Hausa da gidajen rediyo na qasashen waje suke yi.
- Hausar da ya kamata a yi amfani da ita a gidajen rediyo na qasa da qasa.
- Muhimmancin Daidaitacciyar Hausa a gidajen rediyo na qasa da qasa.
- Shirye-shiryen bai-xaya a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Gidan rediyo na fi yawan shirye-shirye cikin Hausa.
- Gidan rediyo na fi yawan amfani da Hausa ta hanyoyin shirye-shiryensa.

Auna Fahimta

1. Kawo wasu shirye-shiryen Hausa na gidan rediyo na BBC guda goma da ba a ambace su ba.
2. Xauki gidan rediyo na CRI (Beijing) ka kawo taqaitaccen tarihinsa da shirye-shiryen da yake watsawa cikin Hausa.
3. Kawo shirye-shirye na bai-xaya guda 15 da bayanin gidajen rediyo da suke yi.

6.0 Jingar Aiki

1. Ko ka yarda cewa amfani da DH a gidajen rediyo na qasashen waje yana da muhimmanci?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

405. Xangambo, Abdulqadir. 'Qa'idojin Rubutun Hausa: Ina Muka Dosa? Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. Vol. 1, No. 1, 2015, 395-405.
- Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.
- Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.
- Halima, Umar Sani. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Halima, Umar Sani. Tasirin Al'ada da Muhallin Magana cikin Fassarar Ingilishi zuwa Hausa a Wasu Shirye-Shiryen Hausa na Gidan Rediyon BBC, London. Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 2017.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Alfiyyar Mu'azu Sani 3: Karorin Harshen Hausa a Waqe. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2003.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing & Publishing Company, 2009.
- Yakasai, Salisu Ahmed. Jagoran Imin Walwalar Harshe. Sokoto: Garkuwa Media Services Limited, 2012.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

RUKUNI NA 3

Kashi Na 1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo I

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo I
 - 3.1.1 Tsarin Sauti
 - 3.1.2 Ginin Kalma
 - 3.1.3 Ginin Jimla
 - 3.1.4 Ma'ana
 - 3.1.5 Rubutun Hausa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan kurakuren Hausa a gidajen rediyo. Na raba maka wannan darasi zuwa kashi biyu. Kashi na farko, wato wannan kashi zai yi maka bayani kan kurakuren Hausa a gidajen rediyo na Nijeriya. Kashi na biyu kuma zai duba kurakuren Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje. Kamar yadda na sanar da kai a baya harshe shi ne ruhin kafar watsa labarai ko sadarwa. Saboda haka duk harshen da wata kafar rediyo take yin amfani da shi to ya zama dole a yi amfani da harshen yadda ya dace domin kwalliya ta biya kuxin sabulu. Ma'ana dai a samu biyan buqata, su kuma waxanda aka yi shirin domin su ya zama sun fahimci saqon yadda ya kamata. Tunda magana muke yi a kan Hausa, zai yi kyau mu duba yadda ake yin amfani da DH a gidajen rediyo na Nijeriya. Wato a fahimci abin da yake daidai, a fitar da wanda yake ba a yi shi daidai ba, a kuma gyara. Wannan kashi zai yi maka bayani dangane da kurakuren DH a gidajen rediyo a Nijeriya. Wannan ya danganci batutuwan da suka qunshi furuci da tsarin sauti da qirar kalma da ginin jimla da ma'ana. Wato dai a zaqulo kurakuren DH a gidajen rediyo ta fuskar ginshiqa rassa na kimiyyar harshen Hausa. Wannan ya haxa har

da yadda ake karya dokokin rubutun Hausa wajen watsa shirye-shirye a gidajen rediyo na qetare. Wajen gabatar maka da kurakuren da ake samu na DH a gidajen rediyo na qasashen waje zan yi amfani da kundayen bincike na neman digiri da aka gudanar a jami'o'i. Yanzu sai ka biyo ni don ka fahimci kurekuren DH a gidajen rediyo a Nijeriya.

2.0 Manufar Darasi

A karshen wannan kashi za ka san:

- Kurakuren da ake yi dangane da amfani da DH a gidajen rediyo na Nijeriya.
- Kurakuren da suka zama gama gari ko ruwan dare.
- Kurakuren da suka danganci tsarin sauti.
- Kurakuren da suka danganci ginin kalma.
- Kurakuren da suka danganci ginin jimla.
- Kurakuren da suka danganci ma'ana.
- Kurakuren da suka danganci rubutun DH.
- Yadda za a gyara kurakuren.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Kurakuren Hausa a Gidajen Rediyo I

Bari na fara da sanar da kai cewa kowane harshe na xan'adam yana da qa'idoji ko dokokin da suka kewanta da shi. Saboda haka idan an zo amfani da harshen sai a bi waxannan dokoki kamar yadda masu magana da harshen suke yin amfani da shi. Haka lamarin yake dangane da Hausa. Hausa kamar yadda masu magana da harshen suke yin amfani da ita tana da dokoki da suka kewanta da ita. Kuma idan za ka iya tunawa na faxa maka cewa Hausar da ake yin amfani da ita a kafofin sadarwa ita ce DH. Yanzu ga bayanin kurakuren da ake samu na DH a gidajen rediyo ta fuskar tsarin sauti:

3.1.1 Tsarin Sauti

Tsarin sauti reshe ne na ilimin kimiyyar harshe da yake bayyana yadda harshe yake tsara ko harhaxa sautukansa bisa qa'ida ya samar da ma'ana. Ilimin tsarin sauti na Hausa kamar na sauran harsuna ya qunshi bayani kan adadin baqaqe da wasula na Hausa da bayanin wurare ko vangarori daban-daban na kalma da suke iya haxuwa da kuma sauye-sauyen da suke faruwa a dalilin wannan haxuwar. Tunda ka fahimci ma'anar tsarin sauti yanzu zan gabatar maka da wasu kurakuren

tsarin sauti da aka yi a gidajen rediyo na cikin Nijeriya. Ga wasu misalai da Halima (2009:42-43) ta bayar kamar haka:

1. “A yayin taron an **gabataɗ da** lakcoci da dama a kan tsarin iyali”
(Rediyo Freedom, *Labarai* 13/08/2006)
2. “Da yake rangadin Qananan Hukumomin, Gwamnan na tare da ’yan **rakiyas sa** da suka haxa da Kwamishinonin Noma da Ciniki da Ayyuka”
(Rediyo Freedom, *Labarai* 10/06/2007)
3. “Da shan wannan lemo fa, sai ’yan biki suka fara gyangyaxi daga bisani kuma suka vingire da **bacci**. (Rediyo Freedom, *In Da Ranka* 13/08/2006)

Kamar yadda Halima (2009) ta bayyana cewa abin da aka samu a waxannan misalai shi ne nason harufa kuma tunda naso ne na zavi zai fi kyau a bi DH kamar haka:

- A yayin taron an **gabatar da** lakcoci.....
- Da yake rangadin qananan hukumomin, Gwamnan na tare da ’yan **rakiyarsa**.....
- Da shan wannan lemo fa, sai ’yan buki suka fara gyangyaxi daga bisani suka vingire da **barci**.....

Yakasai (1990: 63-64) ya nuna cewa gidajen rediyo sukan bi tsarin sauti na Ingilishi wajen rubutun Hausa maimakon a yi amfani da tsarin sauti na Hausa. Ga misalan da ya kawo kamar haka:

4. “Ministan Lafiya Professor Olikoye Ransome Kuti ya bayyana haka yau a Legas” (FRCN, *Labarai* 23/03/1990).
5. “Professor Ekwempu na Jami’ar Ahmadu Bello ta Zariya shi ne ya kawo wannan shawara..... (Kaduna State Radio, *Labarai* 22/03/1990).
6. “Squadron Leader Hussaini wanda yake tunanin fuskantar wasu matsaloli a wannan shekarar ya bayyana cewa...” (Rediyo Kano, *Labarai* 02/02/1990).

Idan ka duba misali na (4) zuwa na (6) za ka ga cewa kalmomin da aka ja layi qarqashinsu an rubuta su da tsarin sauti na Ingilishi maimakon a rubuta su da tsarin sauti na Hausa. An sani cewa harshe kan yi aro amma ko da ya yi aron kamar yadda muka gani a waxannan misalai sai a rubuta su da tsarin sauti na Hausa. Ga yadda ya kamata su kasance:

- Ministan Lafiya **Furofesa** Olikoye Ransome Kuti ya bayyana haka yau a Legas”.
- “**Furofesa** Ekwempu na Jami’ar Ahmadu Bello ta Zariya shi ne ya kawo wannan shawara.....”.
- “**Sikwadron Lida** Hussaini wanda yake tunanin fuskantar wasu matsaloli a wannan shekarar ya bayyana cewa...”

3.1.2 Ginin Kalma

Ilimin ginin kalma / qirar kalma ko tasrifi fanni ne daga cikin ginshiƙan ilimin kimiyyar harshe da ya danganci yadda harshe yake amfani da saiwar kalma da xafi wajen gina kalma ko samar da kalma. A fannin ginin kalma ana kallon abubuwa biyu wajen qirar kalma, su ne ‘saiwa’ da kuma ‘xafi’. Misali, kowace kalma tana da ‘saiwa’ da kuma wani abu da ake qara mata. Qarin da yake haxuwa da saiwa ko tushen kalma shi ake kira ‘xafi’. Duba misalin da Sani (2009: 25) ya bayar; idan muka xauki kalmar ‘gajere’ za mu iya cewa ta qunshi ‘saiwa / tushen kalma’ da kuma ‘xafi, wato kalmar tana da {gajer} saiwar kalmar ke nan, {-e} kuma a matsayin xafi. Haka kuma xafin zai iya kasancewa {-uwa} sai a sami kalmar ‘gajeruwa’. Bugu da qari, xafin zai iya kasancewa {-u} inda za a sami kalmar ‘gajeru’. A nan ya kamata ka fahimci wani abu guda dangane da ‘saiwa’, duk misalan da na kawo maka za ka ga ita saiwar ba ta sauyawa, xafin ne yake sauyawa. To a koyaushe ita saiwa tana nan yadda take.

Halima (2009: 44-45) ta kawo wasu kurakurai da suka shafi jam’intawa a shiryeshiryen Rediyo Freedom Kano. Ga misalan da ta kawo kamar haka:

7. ”Ruwa da duwatsu da tsaunuka da qasa, halicce-halicce ne na Ubangiji Allah (SWT) ...” (Rediyo Freedom Kano, *In Da Ranka* 20/01/2008).
8. “Qungiyar ’yan jaridu ta jihar Kano ta sanar da cewa za ta kafe sunayen ’yan takarar a resunanta da ke faxin jihar nan” (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 22/09/2008).

Kalmomin da aka ja layi qarqashinsu akwai matsala dangane da hanyoyin jam’intawa a DH. Halima (2009) ta nuna cewa kuskure ne a jam’inta kalmar **halitta** da **halicce-halicce** da kuma kalmar **reshe** a ce jam’inta **resuna**. A tsarin jam’intawa a DH kalmar **halitta** jam’inta shi ne **halittu**, saiwar tana xaukar xafin qeya –u. Ita kuwa kalmar **reshe** jam’inta shi ne **rassa**. Ta kawo bayanin da Newman (2000: 441) ya bayar wanda yake nuna cewa kalmar **reshe** jam’inta shi ne **rassa**. Ka iya duba Newman (2000: 441 don qarin bayani kan jam’intawa a Hausa.

3.1.3 Ginin Jimla

Ginin jimla, wato 'nahawu' reshe ne na ginshiƙan ilimin kimiyyar harshe da yake bayyana yadda ake harhaxa kalmomi a harshe bisa qa'ida a samar da jimla. Wato dai, ginin jimla ko nahawu yana nufin yadda harshe yake harhaxa kalmominsa bisa qa'ida ya samar da jimla karvavviya. Duk jimlar da ta sava da qa'idar harshe ba ta zama karvavviya, sai ta zama mai illa. Kalmomi su ne tubalan da ake yin amfani da su wajen gina jimla. Waxannan kalmomin da ake yin amfani da su wajen gina jimla a harshe su ake kira 'rukunonin nahawu'. An kira su da rukunonin nahawu saboda suna taka rawa ta musamman a tsarin ginin jimla. Domin kowane rukuni akwai gurbinsa a tsarin ginin jimla. Rukunonin nahawu sun qunshi 'suna' da 'aikatau' da 'sifa' da 'ma'auni' da 'mafayyaci' da 'bayanau' da 'wakilin suna' da makamantansu. Kowane harshe yana da irin nasa zubi da tsari wajen gina jimla.

Halima (2009: 45-49) ta kawo wasu kurakuran ginin jimla a shirye-shiryen Gidan Rediyo Freedom da ke Kano. Ga wasu daga cikinsu:

9. "Gwamnatin Jihar ta Neja ta samar da waxannan manufofi ne don gyara da havaka ayyukan noma" (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 01/03/2007).
10. "Wannan mutane masu halin vare, sun sami nasarar xauke babur xin ne bayan sun sheqa wa xanacavar abin sanya barci" (Rediyo Freedom Kano, *In Da Ranka* 10/01/2008).
11. "Ya ce hukumar za kuma ta fassara muhimman qa'idojin aikin Hajji zuwa manyan harasa da ake amfani da su a jihar" (Rediyo Freedom Kano, *In Da Ranka* 23/06/2008).
12. "Da yake jawabi lokacin da ya kawo ziyara nan Gidan Rediyon Muryar Jama'a, Shugaban kwamitin Alqalancin Gasar, Alhaji Baba Halilu Xantiye, ya ce za a bayar da kyautar ne don gano 'yan jaridun da suka yi fice a kan harkokin ilimi" (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 10/01/2008).
13. "Gwamna Malam Ibrahim Shekarau ya qalubalanci ma'aikata kan su yi qoqarin ganin ana aiwatar tsare-tsaren ci-gaban tattalin arziqi a jihar" (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 27/06/2008).
14. "Waxanda suka amfana da shirin sun haxa da jihohin Legas, Kaduna, Kano, Bauchi da Sakkwato" (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 10/01/2008).
15. "Haka kuma ya ce **manufar raya wannan rana shi ne**, domin ya zamo wani ginshiƙi na kayutata qwazon ma'aikata (Rediyo Freedom Kano, *In Da Ranka* 15/07/2008).

16. “Reshen Qungiyar ’Yan Jaridu ta Jihar Kano ta fito da jawabin zaven shekara ta 2008/2011” (Rediyo Freedom Kano, *Labarai* 22/09/2008).

Idan ka duba misalan da Halima (2009) ta kawo duk sun danganci kurakuran ginin jimla a Hausa. Saboda haka akwai buqatar a sake duba su don a gyara su dace da tsarin nahawun Hausa. Ga bayanana da Halima (2009) ta kawo dangane da kowane misali:

A misali na (9) kuskuren da aka samu shi ne na amfani da sunantawa mai rauni. A bisa qa’idar nahawun Hausa inda aka samu sunan aiki mai rauni ya zama dole a sami abin da zai dogara da shi, ko dai *wa* ko kuma abin da aiki ya faxa wa. Saboda haka sai dai a ce:

- “Gwamnatin Jihar ta Neja ta samar da waxannan manufofi ne don **gyara ayyukan noma da havaka su**”

A misali na (10) kuskuren da aka samu shi ne na rashin kula da dangantakar kalmomi a jimla. Kuskuren da aka samu shi ne na rashin yin amfani da ‘nunau’ xin da ya kamata. Ka ga jinsin mace da namiji suna yin amfani da nunau ‘wannan’, jam’i kuwa yana xaugar ‘waxannan’. Ka ga nunau ‘wannan’ ba zai haxu da ‘mutane’ ba. Wannan shi ne kuskuren da aka yi. Ga yadda ya kamata jimlar ta kasance:

- “**Waxannan mutane** masu halin vera, sun sami nasarar xauke babur xin ne bayan sun sheqa wa xanacavar abin sanya barci”

Misali na (11) ya danganci kuskuren sanya wata kalma tsakanin manunin lokaci da wakilin suna wanda hakan sai ya nemi ya sauya ma’anar. Bai kamata kalmar ‘kuma’ ta zo a tsakaninsu ba. Ka ga wannan ma wani batu ne na rashin kula da dangantakar kalmomi. Ga yadda ya kamata jimlar ta kasance:

- Ya ce hukumar **za ta** fassara muhimman qa’idojin aikin Hajji zuwa manyan harasa da ake amfani da su a jihar”

Idan ka duba misali na (12) an karya dokar ginin jimlar Hausa. A qa’idar nahawun Hausa, kowace jimla mai xauke da aikatau dole ta fara da gabatar da wanda ya yi aiki, wato aikau. To, ita wannan jimlar ba ta yi haka ba sai ta fara da ambaton aikin da aka yi maimakon wanda ya yi aikin. Yin hakan ya haifar da rashin fahimtar saqon yadda ya kamata. Ga yadda ya kamata a gabatar da jimlar:

- A lokacin da Shugaban Kwamitin Alqalancin Gasar, Alhaji Baba Halilu Xantiye, ya kawo ziyara nan Gidan Rediyo Muryar Jama’a.....

Ka ga haka ya kamata jimlar ta kasance bisa dokar nahawun Hausa. Mamman (1985) da Yakasai (1990) da Labaran (2003) sun gano irin wannan kuskure. Irin wannan kuskuren ya zama gama-gari a gidajen rediyo a faxin Nijeriya.

Idan ka duba misali na (13), shi kuma an samu kuskure ne da ya danganci givi a jimlar. Wato ba a kawo wata kalma ba wadda take dole ta kasance a jimlar. A qa'idar nahawun Hausa aikatau xan aji na biyar yana xaugar qwayar kalma haddasau –ar (da). A nan kamata ya yi 'aikatau' *aiwatar* ya zo da *da*, rashinta shi ya haifar da givin. Ga yadda ya kamata jimlar ta kasance:

- Gwamna Malam Ibrahim Shekarau ya qalubalanci ma'aikata kan su yi qoqarin ganin **ana aiwatar da tsare-tsaren** ci-gaban tattalin arziqi a jihar”

Misali na (14) kuwa kuskure ne da ya danganci rashin amfani da mahaxi **da**. Maimakon a yi amfani da **da** sai aka bi qa'idar Ingilishi aka yi amfani da waqafi. Ga yadda ya kamata labarin ya kasance:

- “Waxanda suka amfana da shirin sun haxa da jihohin **Legas da Kaduna da Kano da Bauchi da kuma Sakkwato**”

Irin wannan kuskuren ma ya zama ruwan dare a gidajen rediyo maimakon a rifa bin dokar nahawun Hausa ta lissafa ko qirga abu sai a bi tsarin dokar Ingilishi. Mamman (1985) da Yakasai (1990) duk sun kawo irin wannan kuskuren a ayyukansu kuma duk a gidajen rediyo. Za ka iya duba su don qarir bayani da wasu misalan.

Halima (2009: 56) ta nuna kuskuren jinsi inda babu daidaito tsakanin 'suna' da 'wakilin suna'. Kuskuren jinsi shi na kawo maka a misali na (15-16). DH tana fayyace jinsi da amfani da 'dirka', saboda haka ga yadda za a gyara kuskuren misali na (15) da na (16) su dace da nahawun DH:

- “Haka kuma ya ce **manufar raya wannan rana ita ce,** domin ya zamo wani ginshiqi na kayutata qwazon ma'aikata.
- “**Reshen Qungiyar 'Yan Jaridu na Jihar Kano** ya fito da jawabin zaven shekara ta 2008/2011”.

Kuskuren rashin daidaito ko fayyace jinsi kuskure ne da ya zama ruwan dare a gidajen rediyo, kusan kowane gidan rediyo ka yi nazari za ka gano irin wannan matsalar. Ka duba Halima (2009: 56) don qarir bayani da wasu misalan.

3.1.4 Ma'ana

Ilimin ma'ana shi ma wani nau'i ne na ginshiqan ilimin kimiyyar harshe da ya qunshi ma'anar kalma da jimla da sakin layi. Ilimi ne da ya qunshi duk wani bayani na fitar da ma'ana ta fuskar zaven kalmomi da amfani da su da kuma yadda ake samun dangantaka tsakanin kalmomi da jimloli. Yanzu bari mu fara da duba kurkuren zaven kalma. Ga wasu misalai da Halima (2009: 53) ta kawo:

17. “Gwamnan ya **gwara kan** 'yan majalisar ” (Rediyo Freedom Kano, *Kowane Gauta*).

18. “Sanarwar ta buqaci iyaye su **daina fatali** da ’ya’yansu ”
(Rediyo
Freedom Kano, *In Da Ranka*).

Idan ka duba misalan da Halima (2009) ta fito da su za ka fahimci cewa kalmomin da aka kaurara tare da ja musu layi ba su dace ba. Saboda suna da wata ma’ana da ba ta dace da muhallinsu ba da kuma labarin. Don a misali na (17) wani zai xauka cewa *buga kan* ’yan majalisar ya yi, amma abin da kae nufi shi ne:

- Gwamnan ya **caza wa ’yan majalisar qwaqwalwa**

Shi ma misali na (18) yana da matsala irin ta (17), wani zai xauka cewa buge su da qafa suka yi, amma kalmar da ta fi dacewa a nan ita ce **wasarere** ko **watsi**. Sai a ce:

- Sanarwar ta buqaci iyaye su **daina wasarere /watsi** da ’ya’yansu...

3.1.5 Rubutun Hausa

Karya qa’idar rubutun Hausa abu ne da ya zama ruwan dare a kafofin watsa labarai musamman ma na rediyo da talabijin. Tunda magana muke yi a gidajen rediyo zan kawo maka misalai daga gidajen rediyo da suke nuna kuskure wajen rubuta Hausa a shirye-shiryen gidajen rediyo. Idan aka ce an karya qa’idar rubutun Hausa ana nufin an rubuta Hausa bisa kuskure, wato ba daidai ba. Kowane harshe yana da irin nasa qa’idojin da ake bi wajen rubuta shi. Qarya qa’idar rubutun Hausa a gidajen rediyo yana haifar da rashin isar da saqo daidai ko karanta abin da yake ba shi ake nufi ba. Qa’idojin rubutun Hausa fanni ne na kimiyyar harshe da ya tattaro duk ginshiqan rassa wuri guda, kuma an rubuta littattafai da takardu masu yawa dangane da qa’idojin rubutun Hausa (kamar Mahmoud (2001) da Bunza (2002 da 2004) da Sa’id (2005) da Amfani (2011) da Yalwa (2013) da Yakasai da Mu’azu (2014) da sauransu) amma duk da wannan qoqari har yanzu kuskuren rubuta Hausa ya zama ruwan dare a gidajen rediyo da makamantansu. Ga wasu kurakuren da aka fito da su a gidajen rediyo na Nijeriya:

19. “Kwamishinan **yace** ma’aikatarsa ta karvi tallafin **daya** iso daga gwamnatin tarayya ranar juma’a.....” (Labaran (2003: 72), Rediyo Kano, 12/12/2003).
20. “**Shima anasa** jawabin tunda farko kansilan **aiyukan gayyana** Qaramar hukumar Alhaji Ahmad Tatsan **yayi** kira ga” (Labaran (2003: 72), Rediyo Kano, 01/01/2003).
21. “An bayyana ilimi **amatsayin** tsani ga **duk kan** qasashen da suka yi fice a duniya” (Labaran (2003: 72), Rediyo Kano, 10/01/2003).

Idan ka duba misalan da na kawo daga (19) zuwa (21) an samu kurakurai na karya qa’idar rubutun Hausa. A misali na (19) abin da ake so shi ne a raba kalmomin da

aka haxa, wato a raba **yace da daya** (sai a samu **ya ce**, a kuma samu **da ya**) domin kowannensu rukunin nahawu ne mai zaman kansa. A misali na (20) **shima da anasa** duk kalmomi biyu ne rukunan nahawu ne a Hausa, idan an raba su sai a samu **shi ma da a nasa**. Kalmar **aiyuka** an rubuta ta ba daidai ba, kamata ya yi a rubuta ta kamar haka **ayyuka**, sai kuma **gayyana** kalmomi ne guda biyu su ma rukunoni ne tsarin nahawun Hausa saboda haka za a raba su **gayya na**. A misali na (21) kuwa za a raba **amatsayin** domin kalmomi ne guda biyu sai a ya zama **a matsayin, kuskuren da aka yi wajen rubuta duk kan** shi ne raba kalmar da aka yi, kalma xaya ce. Saboda haka sai a haxe sassan nata sai ya zama **dukkan**. Ga yadda misalan za su kasance idan an yi gyaran:

- “Kwamishinan **ya ce** ma’aikatarsa ta karvi tallafin **da ya** iso daga gwamnatin tarayya ranar juma’a.....”
- “**Shi ma a nasa** jawabin tunda farko kansilan **ayyukan gayya na** Qaramar Hukumar Alhaji Ahmad Tatsan **ya yi** kira ga
- “An bayyana ilimi **a matsayin** tsani ga **dukkan** qasashen da suka yi fice a duniya”

Kamar yadda na faha maka tun da farko lamarin karya qa’idar rubutun Hausa abu ne da ya zama gama gari a gidajen rediyo. Don ka qara samun ilimi dangane da yadda qa’idojin rubutun suke sai ka duba Yakasai da Mu’azu (2014) da wasu daga cikin ayyukan da na ambata maka a baya.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan kurakuren Hausa a gidajen rediyo na Nijeriya kashi na farko. Na bayyana maka kurakuren da suka danganci tsarin sauti da ginin kalma da ginin jimla da ma’ana da kuma karya qa’idojin rubutun Hausa.

5.0 Taƙaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Kurakuren da ake yi dangane da amfani da DH a gidajen rediyo na Nijeriya.
- Kurakuren da suka zama gama gari ko ruwan dare.
- Kurakuren da suka danganci tsarin sauti.
- Kurakuren da suka danganci ginin kalma.
- Kurakuren da suka danganci ginin jimla.
- Kurakuren da suka danganci ma’ana.
- Kurakuren da suka danganci rubutun DH.

- Yadda aka gyara kurakuren.

Auna Fahimta

1. Xauki wani gidan rediyo ka fito da kurakuren Hausa da aka yi a shirye-shiryensa.
2. Karya qa'idar rubutun Hausa abu ne da ya zama ruwan dare a gidajen rediyo na Nijeriya. Tattauna tare da misalai daga gidan rediyo biyu.

6.0 Jingar Aiki

1. Kawo misali biyar na karin harshe a gidajen rediyo da ke cikin Nijeriya.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Amfani, Ahmad Halliru. et al. Unified Standard Orthography for the Hausa Language (Nigeria, Niger, Cameroun, Ghana and Chad). Monograph Series NO 241, 2011.
- Bunza, Aliyu. Muhammad. 2002. Rubutun Hausa: Yadda yake da Yadda ake Yin sa Don Masu Koyo da Koyarwa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Center, 2002.
- Bunza, A.M. Waqaqqen Qa'idojin Rubutun Hausa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Center, 2004.
- Xangambo, Abdulqadir. 'Qa'idojin Rubutun Hausa: Ina Muka Dosa? Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. Vol. 1, No. 1, 395-405, 2015.
- Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.
- Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.
- Halima, Umar Sani. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Halima, Umar Sani. Tasirin Al'ada da Muhallin Magana cikin Fassarar Ingilishi zuwa Hausa a Wasu Shirye-Shiryen Hausa na Gidan Rediyon BBC, London. Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 2017.

- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Xalibai Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Mamman, Munir. Problems in English-Hausa News Translation in Media Establishments. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1985.
- Misau, Abdullahi, S. Matsalolin Fassara Bakin Kalmomi a Kafofin Yaxa Labaru. Kundin Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero, 1987.
- Sa'id, Bello. Qa'idojin Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publishers, 2005.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Alfiyyar Mu'azu Sani 3: Karorin Harshen Hausa a Waqe. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2003.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing & Publishing Company, 2009.
- Yakasai, Hafizu Miko. Mechanisms of Adjustment in English-Hausa Translation: A Case Study of Semantic and Structural Adjustments. B.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1990.
- Yakasai, Hafizu Miko da Mu'azu, Aliyu. Hanyoyin Koyar da Qa'idojin Rubutun Hausa. FAIS Journal of Humanities.187-207, 2014.
- Yalwa, L.D. The Development & Harmonization of Hausa Orthography. In: Ndimele, O.-M., Ahmad, M. & Yakasai, H.M. (Eds) Language, Literature and Culture in a Multilingual Society- A Festschrift for Abubaka Rasheed. Port Harcourt: The Linguistic Association of Nigeria / M & J Grand Orbit Communications Ltd, 599-611, 2013.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutun. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 2 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo II

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Kurakuren Hausa A Gidajen Rediyo II
 - 3.1.1 Tsarin Sauti
 - 3.1.2 Ginin Kalma
 - 3.1.3 Ginin Jimla
 - 3.1.4 Ma'ana
 - 3.1.5 Rубutun Hausa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan kurakuren Hausa a gidajen rediyo kashi na biyu. A kashi na farko, na yi maka bayani kan kurakuren Hausa a gidajen

rediyoy da suke a Nijeriya. Wannan kashi zai kawo maka bayanai dangane da kurakuren Hausa a gidajen rediyo da suke a qasashen waje. Kamar yadda na sanar da kai a baya harshe shi ne ruhin kafar watsa labarai ko sadarwa. Saboda haka duk harshen da wata kafar rediyo take yin amfani da shi to ya zama dole ta yi amfani da harshen yadda ya dace domin kwalliya ta biya kuxin sabulu. Ma'ana dai a samu biyan buqata, su kuma waxanda aka yi shirin domin su ya zama sun fahimci saqon yadda ya kamata. Tunda magana muke yi a kan Hausa, zai yi kyau mu duba yadda ake yin amfani da DH a gidajen rediyo na qasashen waje. Wato a fahimci abin da yake daidai, a fitar da wanda yake ba a yi shi daidai ba, a kuma gyara. Wannan kashi zai yi maka bayani dangane da kurakuren DH a gidajen rediyo na qasashen waje. Wannan ya danganci batutuwan da suka qunshi furuci da tsarin sauti da qirar kalma da ginin jimla da ma'ana. Wannan ya haxa har da yadda ake karya dokokin rubutun Hausa. Wato dai a zaqulo kurakuren DH a gidajen rediyo na qasashen qetare suke yi wajen watsa shirye-shiryensu ta fuskar ginshiyan rassan kimiyyar harshen Hausa. Wajen gabatar maka da kurakuren da ake samu na DH a gidajen rediyo zan yi amfani da kundayen bincike na neman digiri da aka gudanar a jami'o'i. Yanzu sai ka biyo ni don ka fahimci kurekuren DH a gidajen rediyo na qasashen waje.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka san:

- Kurakuren da ake yi dangane da amfani da DH a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Kurakuren da suka zama gama gari ko ruwan dare.
- Kurakuren da suka danganci tsarin sauti.
- Kurakuren da suka danganci ginin kalma.
- Kurakuren da suka danganci ginin jimla.
- Kurakuren da suka danganci ma'ana.
- Kurakuren da suka danganci rubutun DH.
- Yadda za a gyara kurakuren.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Kurakuren Hausa a Gidajen Rediyo II

Bari na fara da qara sanar da kai cewa kowane harshen xan'adam yana da qa'idoji ko dokokin da suka kewanta da shi. Saboda haka idan an zo amfani da harshen sai a bi waxannan dokoki kamar yadda masu magana da harshen suke yin amfani da shi. Haka lamarin yake dangane da Hausa. Hausa kamar yadda masu magana da harshen suke yin amfani da ita tana da dokoki da suka kewanta da ita. Kuma idan

za ka iya tunawa na faxa maka cewa Hausar da ake yin amfani da ita a kafofin sadarwa ita ce DH. Yanzu ga bayanankurakuren da ake samu na DH a gidajen rediyon qasashen waje ta fuskar tsarin sauti:

3.1.1 Tsarin Sauti

Kamar yadda na sanar da kai a baya tsarin sauti reshe ne na ilimin kimiyyar harshe da yake bayyana yadda harshe yake tsara ko harhaxa sautukansa bisa qa'ida ya samar da ma'ana. Ilimin tsarin sauti na Hausa kamar na sauran harsuna ya qunshi bayani kan adadin baqaqeda wasula na Hausa da bayanin wurare ko vangarori daban-daban na kalma da suke iya haxuwa da kuma sauye-sauyen da suke faruwa a dalilin wannan haxuwar. Tunda ka fahimci ma'anar tsarin sauti yanzu zan gabatar maka da wasu kurakuren da aka yi ta fuskar tsarin sauti a gidajen rediyo na qasashen waje Nijeriya. Ga wasu misalai da Garba (2018: 215-222) ya bayar kamar haka:

1. "...Sabon shugaban ya ce a **wurinshi** babbar damuwa ce ga kowace rana aka rasa rayuka" (RFI, 09/06/2014).
2. "...Ita ma qungiyar manoma ta jihar Gombe tace, "Ta ga **anfanin** lamunin" (Muryar Amurka / VOA, 02/06/2014).
3. "**Banbancin** kuwa a ta bakinta shi ne su suna zaune ne a qasashen hakan ba ta faruwa..." (RFI, 11/06/2014).
4. "Rundunar sojan Najeriya ta ce tana nazarin bin **dubarun** da qasar Sri Lanka ta bi ta karya mayakan Tamil Tigers, domin share al'amarin 'Yan kungiyar boko Haram a kasar ..." (RFI, 13/06/2014).

Garba (2018) ya bayyana cewa misali na (1-4) sun danganci kurakuren tsarin sauti. Ka ga misali na (1) ya danganci kuskuren ganxantawa, kamata ya yi a ce **wurinsa** ba tare da an samu ganxantawa ba. Ya qara da cewa irin wannan kuskure ne na karin harshe. Sai misali na (2) da na (3) ya nuna cewa an samu kuskuren naso a kalmar **anfani** da kalmar **banbanci**. Ka ga kamar yadda ya bayyana gurbin furucin 'n' da 'f' sun bambanta, 'n' baqi ne bahanqeda 'f' kuma baqi ne baleve. Haka ma a kalmar **banbanci** 'n' da 'b' gurbin furucinsu ya bambanta, ka ga baqin 'n' bahanqeda ne, 'b' kuma baqi ne baleve. Wannan shi ya sa aka samu kuskuren naso. Kalmomin kamata ya yi su kasance '**amfani**' da '**bambanci**'. Ka ga an yi naso da ya dace da gurbin furucin baqaqen. Idan muka duba misali na (4) kuwa za mu ga cewa amfani da wasali 'u' a gavar farko (wato **du-baru**) ya sava da tsarin sautin raba wasula a Hausa kamar yadda yake a tsarin sauti na Hausa. Kalmar '**dubarun**' ba ta dace da tsarin sauti na DH, kalmar kamata ya yi ta kasance '**dabarun**'. Idan ka duba aikin Garba (2018: 215-222) za ka iya ganin wasu misalan kurakuren tsarin sauti a gidajen rediyo na qasashen waje.

3.1.2 Ginin Kalma

Kamar yadda ka ji a baya ilimin ginin kalma / qirar kalma ko tasrifi reshe ne daga cikin ginshiƙan rassan ilimin kimiyyar harshe da ya danganci yadda harshe yake amfani da saiwar kalma da xafi wajen gina kalma ko samar da kalma. A fannin ginin kalma ana kallon abubuwa biyu wajen qirar kalma, su ne ‘saiwa’ da kuma ‘xafi’. Misali, kowace kalma tana da ‘saiwa’ da kuma wani abu da ake qara mata. Qarin da yake haxuwa da saiwa ko tushen kalma shi ake kira ‘xafi’. Ta wannan hanya harsunan duniya suke gina kalma. Yanzu ga kurakuren ginin jimla a gidajen rediyo na qasashen waje kamar yadda Garba (2018: 223-224) ya fito da su:

5. “...Saboda yanzu kana da 'yan takarkari da yawa yanzu kana maganar samun haxin kan jama'ar sauran yankunan irin su Yawuri da Argungu ...” (RFI, 23/08/2014).
6. “...Qungiyar Boko Haram ta kai sabbin hare-hare a kan birnin Gombe da ke a Arewa maso gabashin Nijeriya ...” (Muryar Amurka / VOA, 14/02/2015).
7. “...Wakilai-Wakilai ne halin yanzu ke shiga babban filin wasa na Teslim Balogun da ke birnin Lagos...” (BBC London, 10/12/2014).
8. “...Kuma akwai gwalagwallai 22 da ake sa ran xauka a yau” (BBC London, 03/08/2012).
9. “...A qarshe dai, mun fara gano duniya-duniya da suka yi kama da wadda muke ciki...” (BBC London, 07/01/2015).
10. “...Qungiyoyin fararen hula a qasar Nijer sun yi kira ga 'yan siyasar qasar da su maida hankali a kan halin da qasar ke ciki...” (Muryar Amurka / VOA, 12/05/2014)

Misalan da ka gani tun daga na (5) zuwa na (10) kurakurai ne da suka shafi ginin kalma a Hausa. Ka ga dai a tsari na DH duk inda kalmar tsigilau ko titalau (xan) ta gabaci wata kalmar to jam'i ana gina shi ne a kan kalmar tsigilau xin ba kalmar da ta biyo tsigilau xin ba. Misali, muna da ‘xan takara’ a matsayin harxaxxen suna, kuskure ne a ce ‘*yan takarkari*’ a matsayin jam'i. Jam'in an gina shi ne a kalmar tsigilau, saboda haka sai dai a ce ‘**yan takara**’. A misali na (6) an yi amfani da kalmar ‘sabbi’ a matsayin jam'in kalmar ‘sabo’. ‘Sifa’ a DH ba shi da tsarin jam'i irin na ‘sabo’ a samu ‘sabbi’, abin da ya kamata a samu a matsayin jam'in ‘sabo’ shi ne ‘**sababbi**’. Ka ga an samu wannan jam'in ta hanyar nannage ragagge, wato an yi nannagen baƙin ‘b’ har sau biyu kuma haxe da wasali a- da wasalin –i. Kalmar **sabbi** kuwa karin harshe ne na wani yanki. Misali na (7) da na (9) kuskurensu iri xaya ne. Kalmar ‘wakili’ a DH an gina jam'inta ta hanyar qarin xafa qeya na –ai ga saiwar **wakil**, sai a samu **wakilai**. Wannan shi ne daidai, amma

idan aka ce wakilai-wakilai ya zama an yi maimai na kalmar ko kuma wani abin ake so a faxa amma ba a gabatar da bayanin yadda ya dace ba. Haka lamarin yake a kalmar **duniya**, jam'inta shi ne **duniyoyi**. Kalmar 'duniya' kamar kalmar 'wakili' ba a yin jam'insu ta hanyar nannage cikakke, sai dai ko don nuna wata ma'ana daban. Har yanzu dai muna cikin batu na jam'intawa a Hausa, a misali na (8) kuskure ne a ce '**gwalagwallai**' a matsayin jam'in kalmar **gwal**. Kuskuren dai na shaddadawa da aka yi a kalmar shi ya haifar da kuskuren. Kamata ya yi a ce **gwalagwalai** babu shaddadawa ga baqin 'l'. Idan kana neman qarin bayani a kan wannan da wasu bayanan da suka danganci yin nannage ta fuskar jam'intawa sai ka duba Yakasai (2006). Misali na (10) kuwa yana xauke da kuskuren taqaita aikatau xan aji na biyar a matsayin kalma xaya. Yin haka kuskure ne, a DH kamata ya yi a rubuta kamar haka **mayar da** kamar yadda ya zo a zubi da tsarin azuzuwan aikatau a DH.

Yanzu kuma sai mu tafi ga kurakuren ginin jimla a gidajen rediyo na qasashen waje.

3.1.3 Ginin Jimla

Kamar yadda na yi maka bayani a baya, ginin jimla, wato 'nahawu' reshe ne na ginshiqaɓ ilimin kimiyyar harshe da yake bayyana yadda ake harhaxa kalmomi a harshe bisa qa'ida a samar da jimla. Wato dai, ginin jimla ko nahawu yana nufin yadda harshe yake harhaxa kalmominsa bisa qa'ida ya samar da jimla karvavviya. Duk jimlar da ta sava da qa'idar harshe ba ta zama karvavviya, sai ta zama mai illa. Kalmomi su ne tubalan da ake yin amfani da su wajen gina jimla. Waxannan kalmomin da ake yin amfani da su wajen gina jimla a harshe su ake kira 'rukunonin nahawu'. An kira su da rukunonin nahawu saboda suna taka rawa ta musamman a tsarin ginin jimla. Domin kowane rukuni akwai gurbinsa a tsarin ginin jimla. Ya kamata ka qara kiyayewa cewa kowane harshe yana da irin nasa zubi da tsari wajen gina jimla. Ga wasu kurakuren ginin jimla da aka fito da su daga gidajen rediyo na qetare:

11. "...Wannan shi ne alqaluma..." (BBC London, 20/06/2014).
12. "...Wane irin mataakai kuke xauka" (BBC London, 01/08/2014).
13. "...abubuwan da ya gudana ..." (Muryar Amurka / VOA, 14/02/2015).
14. "...Wasan qarshe na qasan Turai..." (Muryar Amurka / VOA, 25/05/2015).
15. "Da yake jawabi ga BBC jami'in Moussa Ag Assarid bai yi wani bayani ba dangane da ko qungiyar tasu ta MNLA za ta yi aiki tare da dakarun Faransa..." (BBC London, 16/01/2013).

16. Wane irin gudunmawa kake jin shi Rabilu Musa Ibro ya kawo wa finafinan Hausa? (Muryar Amurka / VOA, 10/12/2014).
17. Amurka ta ci gaba da kai hare-hare a kwana ta biyu a jere...” (Rediyo DW, 10/08/2014).
18. “...Xan takarar da bai samu yin wata jawabi ba sakamakon irin ribibi da tirmitsitsi da aka yi a wajen taron” (Muryar Amurka / VOA, 17/02/2015).
19. “...Wane irin shawara ne za ka bai wa matasa domin su tashi su yi abun da za su yiwanda zai taimaka masu kamar karatu ...” (Muryar Amurka / VOA, 16/07/2014).

Idan ka duba misalan da Garba (2018) ya kawo daga na (11) zuwa na (14) da misali na (15) wanda Halima (2017: 158) ta bayyana duk sun danganci kurakuran ginin jimla a Hausa. Saboda haka akwai buqatar a sake duba su don a gyara su dace da tsarin nahawun DH. Ka ga dai a misali na (11) babu daidaito tsakanin nunau ‘wannan’ (da yake nuni da abu xaya) da kalmar ‘alqaluma’ da take nuni da jam’i. DH tana fayyace daidaito ta fuskar jinsi da adadi. Ka ga tunda kalmar ‘alqaluma’ tana nuni da jam’i, to nunau xin ma dole ya kasance cikin jam’i, haka ma ‘karbau kai tsaye’ dole ya koma jam’i. Ya kamata a ce ...**waxannan su ne alqaluma...**”. Bugu da qari, a misali na (12) an samu rashin daidaito a dalilin kuskuren yin amfani da ‘tambayau’. *Wane* tambayau ne da yake neman suna tilo jinsin namiji amma sai aka haxa shi da suna jam’i. Yin haka kuskure ne. Gyaran shi ne “...**Waxanne irin matakai** kuke xauka” ko kuma “...**Wane irin mataki kuke xauka**”. A misali na (14), kamata ya yi a ce “...Wasan qarshe na **qasar** Turai...” Ka ga dai kalmar ‘qasa’ ai jinsin mace ce, bai kamata a xafa mata madanganci -n da ke nuni da jinsin namiji ba. Haka dai lamarin yake a misali na (13) ka ga ‘abubuwa’ jam’i ne bai kamata zagin aikatau ya kasance **ya** ba. Kamata ya yi zagin aikatau ya kasance ‘suka’. Gyaran sai ya kasance kamar haka; “...**abubuwan da suka gudana...**”. Yanzu kuma sai mu duba misali na (15), wanda shi ma yake xauke da kuskuren ginin jimla. Kuskuren a nan shi ne an bi wani tsari irin na jimlolin Ingilishi a kan Hausa. Ka ga dai a Hausa kuskure ne a kawo sashen aiki ba tare da an ambaci wanda ya yi aikin ba, wato ‘aikau’. Ka ga a wannan misali an karya dokar ginin jimlar Hausa. A qa’idar nahawun Hausa, kowace jimla mai xauke da aikatau dole ta fara da gabatar da wanda ya yi aiki, wato aikau. To, ita wannan jimlar ba ta yi haka ba sai ta fara da ambaton aikin da aka yi maimakon wanda ya yi aikin. Yin hakan ya haifar da rashin fahimtar saqon yadda ya kamata. Ga yadda ya kamata a gabatar da jimlar:

- “Lokacin da jami’in Moussa Ag Assarid yake jawabi ga BBC, bai yi wani bayani ba, dangane da ko qungiyar tasu ta MNLA za ta yi aiki tare da dakarun Faransa...”.

Misalan da na kawo maka tun daga na (16) zuwa na (19) sun danganci kurakuren jinsi. Wato dai ba a yi amfani da jinsin da ya kamata. A can baya na yi ta tuna maka cewa DH tana fayyace jinsi yadda ya kamata. Shi ya sa misali na (16-18) ba karvavvu ba ne a tsarin nahawun DH. Sau tari za ka ga cewa jinsi yana tafiya kafaxa da kafaxa da adadi kamar yadda ka gani a baya. Kurakuren jinsi da adadi (wato rashin daidaito a jimla) ya zama ruwan dare a gidajen rediyo na qasashen waje. Ya kamata ka sani cewa rukunonin nahawun Hausa kamar ‘tambayau’ (misali, wane) da ‘mafayyaci’ (misali, *wani ko wata*) da ‘dirka’ (misali, ne ko ce) da makamantansu suna fayyace jinsi. Ka ga a misali na (19) akwai kuskuren amfani da ‘tambayau’ (wane) da kuma ‘dirka’ (ne). Tunda dai abin da ake yin tambaya a kan sa jinsin mace ce to tambayau xin ma lallai ya kasance nau’in jinsin mace. Ga yadda ya kamata a gabatar da labaran cikin DH:

- **Wace irin gudunmawa** kake jin shi Rabilu Musa Ibro ya kawo wa finafinan Hausa?
- Amurka ta ci-gaba da kai hare-hare a kwana **na** biyu a jere...
- Xan takarar da bai samu yin **wani jawabi** ba sakamakon irin ribibi da tirmitsitsi da aka yi a wajen taron...
- **Wace irin shawara ce** za ka bai wa matasa domin su tashi su yi abun da za su yiwanda zai taimaka masu kamar karatu?

Za ka iya duba aikin Garba (2018) da na Halima (2017) don qarin bayani da wasu misalan kurakuren ginin jimla a gidajen rediyo na qasashen waje.

3.1.4 Ma’ana

Ilimin ma’ana shi ma wani nau’i ne na ginshiƙan ilimin kimiyyar harshe da ya qunshi ma’anar kalma da jimla da sakin layi. Ilimi ne da ya qunshi duk wani bayani na fitar da ma’ana ta fuskar zaven kalmomi da amfani da su da kuma yadda ake samun dangantaka tsakanin kalmomi da jimloli. Wato dai, fanni ne da ya shafi nazarin ma’ana a harshen xan’adam. Yanzu bari mu fara da duba kurkuren zaven kalma wanda ya haifar da rashin cikas ma’ana ko kuskuren isar da saqo. Ga wasu misalai da Garba (2018: 326) ya kawo:

20. “John Sake ta ce Washington ba ta fidda zuciya a kan nasarar yarjejeniya da aka cim ma a Minsk ta tsagaita wuta...” (Muryar Amurka / VOA, 19/02/2015).
21. “...Ko da aka kama Hersi yana tare da sakatarensa kuma yana da bindiga qarama qirar fistol amma bai bijire ba...” (Muryar Amurka / VOA, 28/12/2014).

22. "...Wata 'yar qunar baqin wake (Zahra'u Babangida) ta kasuwar kantin kwari a Kano ta ce ubanta ya miqa ta a hannun 'yan qungiyar Boko Haram" (RFI, 24/12/2014).

Idan ka duba waxannan misalai za ka ga cewa akwai matsalar zaven kalmomin da suka fi dacewa. Wato dai za mu iya cewa an samu rashin cिकar ma'ana ko saqo. Garba (2018) ya bayyana cewa a misali na (20) *fid da rai* bai bayar da cिकar ma'anar da ake nema ba, ka ga kalmar *zuciya* ba ta dace a gurbin ba. Kalmar da ta fi dacewa a gurbin ita ce *rai*. Abin da ya fi dacewa a ce shi ne **fid da rai**. Haka ma a misali na (21) kalmar *bijire* ba ta dace da gurbin da aka yi amfani da ita ba. Wannan ya haifar da matsalar cिकar ma'ana a labarin. Kalmar da ta fi dacewa ita ce *turjiya ko nuna ja ko qi*. A misali na (22) kuwa kalmar *ubanta* ba ta dace a gurbin ba, saboda kalmar ta zo da wata ma'ana ta daban mai kamar zagi. Ka ga akwai buqatar a yi amfani da wata kalmar da za ta bayyana ma'anar yadda ya kamata. Kalmar da ta fi dacewa ita ce **mahaifinta**. Ga yadda ya kamata labaran su kasance:

- "John Sake ta ce Washington ba ta **fid da rai ba** a kan nasarar yarjejeniya da aka cim ma a Minsk ta tsagaita wuta..."
- "...Ko da aka kama Hersi yana tare da sakatarensa kuma yana da bindiga qarama qirar fistol amma bai **nuna ja** ba..."
- "...Wata 'yar qunar baqin wake (Zahra'u Babangida) ta kasuwar kantin kwari a Kano ta ce **mahaifinta** ya miqa ta a hannun 'yan qungiyar Boko Haram" (RFI, 24/12/2014).

3.1.5 Rubutun Hausa

Karya qa'idar rubutun Hausa abu ne da ya zama ruwan dare a kafofin watsa labarai musamman ma na rediyo. Tunda magana muke yi a gidajen rediyo zan kawo maka misalai daga gidajen rediyo da suke nuna kuskure wajen rubuta Hausa a shirye-shiryen gidajen rediyo. Idan aka ce an karya qa'idar rubutun Hausa ana nufin an rubuta Hausa bisa kuskure, wato ba daidai ba. Kowane harshe yana da irin nasa qa'idajin da ake bi wajen rubuta shi. Qa'idar da take a wani harshe ba a yin amfani da ita a wani harshe. Karya qa'idar rubutun Hausa a gidajen rediyo yana haifar da rashin isar da saqo daidai ko karanta abin da yake ba shi ake nufi ba. Qa'idajin rubutun Hausa fanni ne na kimiyyar harshe da ya tattaro duk ginshiƙan rassa wuri guda, kuma an rubuta littattafai da takardu masu yawa dangane da qa'idajin rubutun Hausa (kamar Mahmoud (2001) da Bunza (2002 da 2004) da Sa'id (2005) da Amfani (2011) da Yalwa (2013) da Yakasai da Mu'azu (2014) da sauransu) amma duk da wannan qoqari har yanzu kuskuren rubuta Hausa ya zama ruwan dare a gidajen rediyo da makamantansu. Wasu ma'aikatan rediyon ma ba su san da wasu dokokin rubutun Hausa ba. Ga wasu kurakuren rubutun Hausa da Halima (2017: 177-185) ta fito da su a Gidan Rediyo na BBC London:

23. “**Yace** yadda suke yanzu **yafi** na makon **daya** gabata, **zamu** ci-gaba da fafatawa kuma yaqin zai xauki wani tsawon lokaci” (BBC London, 17/01/2013).
24. “Garin na Quetta wanda **shine** babban birnin lardin Baluchistan...” (BBC London, 10/01/2013).

Idan ka duba misalan da na kawo na (23) da na (24) an samu kurakurai na karya qa’idar rubutun Hausa. A misali na (23) an samu kurakurai har guda uku kuma mabambanta. Akwai kuskuren haxa ‘zagin aikatau’ da ‘aikatau’ (*yace* da *yafi*) da kuskuren haxa mahaxi da ‘zagin aikatau’ (*daya*) da kuma kuskuren haxa lamirin lokaci da ‘wakilin suna’ ko ‘zagin aikatau’ (*zamu*). Duk waxannan rukunonin nahawu ba a rubuta su a haxe, kowane rukuni zaman kansa yake yi. Idan ka duba misali na (24) an samu kuskuren haxa ‘wakilin suna rakavau’ (*shi*) da ‘dirka’ (*ne*). Ga yadda ya kamata a rubuta su bisa qa’idar rubutun Hausa:

- “**Ya ce** yadda suke yanzu **ya fi** na makon **da ya** gabata, **za mu** ci-gaba da fafatawa kuma yaqin zai xauki wani tsawon lokaci”.
- “Garin na Quetta wanda **shi ne** babban birnin lardin Baluchistan...”

Ga qarin wasu misalan kamar yadda Garba (2018: 357) ya fito da su:

25. Mallam Hussaini ya qara da cewa **yakamata** a nemi dattawa ma kirki gwamnati ta **sasu** a kwamiti a nemi mutane nan a zauna **dasu** in dai har **zasu** sako yaran nan in akwai **mutanen su** da aka kama waxanda **basu** da laifi...” (Muryar Amurka / VOA, 12/05/2014).

A misali na (25) an samu kurakuren rubutun Hausa masu yawa. Da farko dai, akwai wuraren da aka yi kuskuren haxa rukunonin nahawu kamar a *yakamata*, a nan an haxa ‘zagin aikatau’ (*ya*) da ‘aikatau’ (*kamata*). Haka kuskuren yake a *sasu*, an haxa zagin aikatau da aikatau, sai kuskuren haxa ‘mahaxi’ da ‘wakilin suna’ (*dasu*). A kuskure nag aba an haxa ‘manunin lokaci’ (*za*) da ‘zagin aikatau’ (*su*)/ Wani kuskuren na haxa rukuni da rukuni shi ne na haxa kalmar korewa (*ba*) da ‘wakilin suna’ (*su*). Yanzu kuma sai kuskuren rabawa, a koyaushe ‘gajeriyar mallaka haxe take da abin da aka mallaka. Saboda haka kuskure ne da aka raba *mutanen* da *su*. Kamata ya yi a haxe su a samu *mutanensu*. Ga yadda labarin ya kamata ya kasance a tsarin qa’idar rubutun Hausa:

- Mallam Hussaini ya qara da cewa **ya kamata** a nemi dattawa ma kirki gwamnati ta **sa su** a kwamiti a nemi mutane nan a zauna **da su** in dai har

za su sako yaran nan in akwai **mutanensu** da aka kama waxanda **ba su** da laifi...”

Kamar yadda na faha maka tun da farko lamarin karya qa’idar rubutun Hausa abu ne da ya zama gama gari a gidajen rediyo na qasashen waje. Don ka qara samun ilimi dangane da yadda qa’idojin rubutun Hausa suke sai ka duba Yakasai da Mu’azu (2014) da wasu daga cikin ayyukan da na ambata maka a baya.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan kurakuren Hausa a gidajen rediyo na qasashen waje. Na bayyana maka kurakuren da suka danganci tsarin sauti da ginin kalma da ginin jimla da ma’ana da kuma rubutun Hausa. Na kawo maka misalai daga kundayen bincike na neman digiri da aka yi a kan gidajen rediyo.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Kurakuren da ake yi dangane da amfani da DH a gidajen rediyo na qasashen waje.
- Kurakuren da suka zama gama gari ko ruwan dare.
- Kurakuren da suka danganci tsarin sauti.
- Kurakuren da suka danganci ginin kalma.
- Kurakuren da suka danganci ginin jimla.
- Kurakuren da suka danganci ma’ana.
- Kurakuren da suka danganci rubutun DH.
- Yadda za a gyara kurakuren.

Auna Fahimta

1. Xauki wani gidan rediyo na qasashen waje ka fito da kurakuren Hausa ta fuskar ginin jimla da yadda za a gyara su.
2. Karya qa’idar rubutun Hausa abu ne da ya zama ruwan dare a gidajen rediyo na qasashen waje. Tattauna tare da misalai daga gidan rediyo biyu.

6.0 Jingar Aiki

1. Kawo misali biyar na karin harshe a gidajen rediyo na qasashen waje.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

- Amfani, Ahmad Halliru. et al. Unified Standard Orthography for the Hausa Language (Nigeria, Niger, Cameroun, Ghana and Chad). Monograph Series NO 241, 2011.
- Bunza, Aliyu. Muhammad. 2002. Rubutun Hausa: Yadda yake da Yadda ake Yin sa Don Masu Koyo da Koyarwa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Center, 2002.
- Bunza, A.M. Waqaqqen Qa'idojin Rubutun Hausa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Center, 2004.
- Xangambo, Abdulqadir. 'Qa'idojin Rubutun Hausa: Ina Muka Dosa? Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. Vol. 1, No. 1, 395-405, 2015.
- Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.
- Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.
- Halima, Umar Sani. Amfani da Hausa a Kafokin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Halima, Umar Sani. Tasirin Al'ada da Muhallin Magana cikin Fassarar Ingilishi zuwa Hausa a Wasu Shirye-Shiryen Hausa na Gidan Rediyon BBC, London. Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 2017.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Xalibai Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Mamman, Munir. Problems in English-Hausa News Translation in Media Establishments. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1985.
- Misau, Abdullahi, S. Matsalolin Fassara Bakin Kalmomi a Kafokin Yaxa Labaru. Kundin Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero, 1987.
- Sa'id, Bello. Qa'idojin Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publishers, 2005.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Alfiyyar Mu'azu Sani 3: Karorin Harshen Hausa a Waqe. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2003.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffokin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark

- Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing & Publishing Company, 2009.
- Yakasai, Hafizu Miko. Mechanisms of Adjustment in English-Hausa Translation: A Case Study of Semantic and Structural Adjustments. B.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1990.
- Yakasai, Hafizu Miko. Hausa Reduplication in the Process of Grammaticalization and Lexicalization. PhD Thesis, University of Warsaw.
- Yakasai, Hafizu Miko da Mu'azu, Aliyu. Hanyoyin Koyar da Qa'idojin Rubutun Hausa. FAIS Journal of Humanities.187-207, 2014.
- Yalwa, L.D. 2013. "The Development & Harmonization of Hausa Orthography". In: Ndimele, O.-M., Ahmad, M. & Yakasai, H.M. (Eds) Language, Literature and Culture in a Multilingual Society- A Festschrift for Abubaka Rasheed. Port Harcourt: The Linguistic Association of Nigeria / M & J Grand Orbit Communications Ltd, 599-611, 2013.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Zarruk Muhammad Rabi'u. da Wasu. Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa. Ibadan: University Press PLC, 2010.

Kashi Na 3 Fassara A Gidajen Rediyo I

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Ma'anar Fassara da Muhimmancinta
 - 3.2 Wasu Batutuwan Dubawa Dangane Da Fassara
 - 3.3 Fassara A Gidajen Rediyo Na Nijeriya
 - 3.4 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Na Nijeriya
 - 3.4.1 Kurakuren Fassara Na Tsarin Sauti
 - 3.4.2 Kurakuren Fassara Na Ginin Kalma
 - 3.4.3 Kurakuren Fassara Na Ginin Jimla

- 3.4.4 Kurakuren Fassara Na Ma'ana
- 3.4.5 Kurakuren Fassara Na Al'ada
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan fassara a gidajen rediyo. Na raba maka wannan darasi zuwa kashi biyu. A kashi na farko, wannan kashin ke nan zan yi maka bayani kan fassara a gidajen rediyon Nijeriya. A kashi na biyu kuma zan kawo maka bayani kan fassara a gidajen rediyo na qasashen waje. Fassara tana taka muhimmiyar rawa a kafofin watsa labarai, musamman ma a gidajen rediyo. Gabatar da labarai shi ne shirin da aka fi gudanarwa a gidajen rediyo, ana yin labarai aqalla sau uku a kowane gidan rediyo na Nijeriya. Kuma kaso sama da sittin na labaran da ake yi fassara shi ake yi daga wani harshen zuwa Hausa. Saboda haka bayanin da zan gabatar maka ya danganci fassara daga harshen Ingilishi zuwa Hausa. Wannan hanya ta fassara ita aka fi yi gidajen rediyon Nijeriya. Fassara tana da matuqar amfani wajen isar da saqo ga al'umma cikin harshensu na uwa ko na farko, ko harshen da al'umma take ji. Fassara kamar yadda za ka ji aiki ne na qwararru kamar aikin likita ko aikin lauya ko na injiniya. Aikin fassara, aiki ne da ake yin sa a ko'ina a faxin duniya. Wannan yana nuna maka cewa fassara tana taka rawa wajen kawo ci-gaba a tsarin zamantakewa. Wannan kashi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Me ake nufi da fassara?
- Waxanne batutuwa ne suka kewanta ga fassara?
- Yaya ake yin fassara a gidajen rediyon Nijeriya?
- Waxanne kurakuren fassara ne a gidajen rediyon Nijeriya?
- Waxanne kurakuren fassara ne a gidajen rediyon Nijeriya suka zama gama gari?

Wannan kashi zai kawo maka amsoshin waxannan tambayoyi da ma wasu qarin bayanai dangane da fassara a gidajen rediyon Nijeriya. Zan yi amfani da kundayen neman digiri a fannin Hausa wajen kawo maka kurakurai da ake yi a gidajen rediyo na Nijeriya.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka san:

- Ma'anar fassara da muhimmancinta.

- Batutuwan dubawa dangane da fassara daga Ingilishi zuwa Hausa.
- Yadda ake yin fassara a gidan rediyon Nijeriya.
- Kurakuran fassara a gidajen rediyon Nijeriya.
- Kurakuren fassara da suka zama ruwan dare.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Fassara Da Muhimmancinta

Da farko ya kamata na sanar da kai cewa fassara kamar sauran fannoni na ilimi tana da dogon tarihi, an daxe ana yin fassara a ko'ina a faxin duniya. Kamar yadda tarihi ya nuna fassara ita ce ginshiqa wajen kawo ci-gaban ilimi da kimiyya da fasaha a faxin duniya. Bugu da qari, ci-gaba da aka samu ta hanyar sadarwa da shirin game duniya ko duniya a tafi hannunka duk fassara ta taimaka wajen samun su da bunqasar su (duba Delisle da Woodsworth (1995) da Yakasai (2019). To me ake nufi da fassara? Ga wasu daga cikin ma'anonin da masana suka bayar dangane da fassara kamar yadda (Misau, 1987: 8-9) ya bayyana su cikin Hausa:

“Bayyana ma'anar wani abin da aka faha ko aka rubuta a wani harshe da wani harshen; misali a fassara littafin da aka rubuta da Ingilishi da Faransanci” (Advanced Learner's Dictionary, (1974: 937).

“Fassara aba ce da ta qunshi bayyana ma'ana mafi kusa ko ta fi dacewa daga harshen 'farko' da harshen a 'biyu' ta fuskar ma'ana da kuma salo” (fassarar ma'anar fassara da Nida da Taber (1974: 12) suka bayyana).

Ka ga idan ka yi nazarin waxannan ma'anoni za ka fahimci cewa fassara dai a taqaice, tana nufin juya wani batu ko saqo daga wani harshe zuwa wani harshe. Ka ga kowace irin ma'ana za ka duba dole ta kawo abu biyu. Na farko, dole a samu saqon ko batun da za a fassara. Na biyu kuma a samu harsuna biyu, harshe xaya yana xauke da ma'ana ko saqo ko batu; xaya harshen kuma shi ne wanda za a juya saqon a cikinsa. A ilimin fassara harshen da yake xauke da ainihin saqon da za a fassara shi ake kira *harshen bayarwa*, harshe na biyu wanda za a juya saqon a cikinsa shi ake kira *harshen karba*. Fassara aiki ne na qwararru kamar aikin likita da aikin lauya da na injiniya da na akanta da sauransu. Me ya sa fassara ta zama aiki na qwararru? Amsa ita ce, fassara aiki ne da mutum zai iya dogaro da kansa kuma fassara tana xauke da tsari na 'iliminta' da kuma 'aiki da ilimin a aikace'. Ta fuskar ma'anar fassara za a iya cewa fassara tana da yanayi iri biyu. Yanayi na farko shi ne yin fassara a harshe guda, yanayi na biyu kuma shi ne yin fassara a harsuna biyu. Wannan kashi zai karkata wajen kawo maka bayanai dangane da yanayin fassara a tsari na harsuna biyu, kamar daga Ingilishi zuwa Hausa.

Wuraren da ake yin fassara sun qunshi majalisun dokoki na gwamnati da kotuna da makarantu da ma'aikatu da kamfanoni da kafofin watsa labarai (na rediyo da talabijin da kuma jarida) da sauransu. Kafofin watsa labarai su ne suka fi shahara wajen yin amfani da fassara. Shi ya sa wannan kashi zai karkata ga yadda ake yin fassara a gidajen rediyo na Nijeriya. Tsarin fassara da za mu yi nazari a kai shi ne daga harshen Ingilishi zuwa Hausa.

Fassara tana da matuqar muhimmanci ga rayuwar al'umma da ci-gabanta. Ga wasu daga cikin muhimmancin fassara kamar yadda Misau (1987: 11-12) ya bayyana:

- Fassara tana kyautata dangantakar al'ummomi daban-daban don a fahimci juna.
- Fassara tana yaxa ilimi da bunqasa shi, musamman kimiyya da fasahar qere-qere.
- Ana amfani da fassara wajen watsa labarai da bayyana manufofin ayyukan gwamnati don wayar da kan al'umma.
- Fassara tana taimakawa wajen bunqasa tattalin arziqi da kasuwanci.
- Da sauransu.

3.2 Wasu Batutuwan Dubawa Dangane Da Fassara

Ka fahimci cewa fassara tana da vangare biyu, vangare na farko ya qunshi 'iliminta', vangare na biyu ya qunshi 'aiki da ilimin fassara'. Wannan yanayi shi ya haifar da gabatar da wasu batutuwa dangane da fassarar Ingilishi zuwa Hausa, musamman ma a gidajen rediyo na Nijeriya. Waxannan batutuwa sun qunshi:

Dokokin Fassara: fassara ba kara zube take ba, tana da dokoki da ya kamata a bi wajen yin ta. Wato dai, tana xauke da ilimi na yadda za a yi ta. Idan an kauce wa dokokinta to ba za a isar da saqo yadda ya kamata ba. Akwai dokoki da suka keanta da ilimin fassara da kuma waxanda suka danganci yin fassara (wato fassara a aikace). Qarqashin dokokin fassara ta fuskar ilimi akwai:

- Sanin dokokin harsunan fassara. Kowane harshe yana da dokokin da suka keanta da shi da suka shafi ginshiƙan kimiyyar harshe da suka haxa da furuci da tsarin sauti da ginin kalma ko tasrifi da nahawu ko ginin jimla da ma'ana (sun haxa da qa'idojin rubutun Hausa).
- Fahimtar Al'adun Harsuna. Ya kamata mai fassara ya fahimci al'adun kowane harshe, wato harshen bayarwa (Ingilishi) da kuma harshen karva (Hausa). Domin fassara kacokan juya wata al'ada ce daga wani harshe zuwa wani. Ka ga sanin al'adu yana da matuqar muhimmanci.

- Bin Qa'idojin Rubutun Harshen Karva. Dole ne mai fassara ya bi qa'idojin rubutun Hausa yadda ya kamata. Bin qa'idojin rubutun Hausa zai sa a yi fassara wadda take daidai kuma karvavviya. Rubuta fassara daidai wani yanki ne na fassara mai inganci, saboda haka lallai mai fassara ya bi qa'idojin rubutun Hausa.

Batutuwan da suka danganci fassara a aikace sun qunshi:

- Sanin mutanen da za a yi fassara domin su. Wannan zai taimaka wajen sanin irin fassarar da za a yi, musamman dai a gidajen rediyo ana yin fassara gama-gari tunda babu wasu kevantattun mutane.
- Kula da wuraren da za a yi ladabi ko saye a inda aka samu bambancin al'adu tsakanin Ingilishi da Hausa.
- Sanin manufa ko ma'anar batu. Idan mai fassara bai fahimci ma'anar batu ko saqon da za a fassara ba to kamata ya yi ya miqa ta ga wani mafi sani. Idan aka yi fassara ba a fahimci manufar batu ba to ba za a yi fassara karvavviya ba.
- Nuna fasaha da zalaqa wajen yin fassara.

3.3 Fassara A Gidajen Rediyo Na Nijeriya

Fassara a wasu gidajen rediyo Nijeriya ana yin ta ne a tsari na Ingilishi zuwa Hausa. Ana yin fassara a tsari na yanayin kawo labari cikin Ingilishi sannan a fassara shi cikin Hausa. Saboda haka, duk misalin da na kawo maka zan nuna maka yadda yake a harshen Ingilishi da kuma yadda yake a harshen Hausa. Haqika, gidajen rediyo Nijeriya sun taka rawa wajen amfani da Hausa yadda ya kamata. Kuma mafi rinjaye dai kwalliya tana biyan kuxin sabulu. Babbar matsalar da ake samu ita ce ta karya dokokin fassara kamar yadda na faxesa maka a baya. Wannan shi ya sa yanzu zan gabatar maka da wasu kurakuren da ake yi a gidajen rediyo Nijeriya a tsarin fassara daga Ingilishi zuwa Hausa.

3.4 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Nijeriya

Kurakuren fassara a gidajen rediyo na Nijeriya kamar yadda ka ji a baya sun danganci ilimin ginin kalma / qirar kalma ko tasrifi da ginin jimla da ma'ana. Masu fassara a gidajen rediyo suna yin qoqari wajen yin fassara mai inganci, amma duk da haka ana samun wasu kurakurai da suka danganci ginshiƙan rassan ilimin kimiyyar harshe da kuma na bambancin al'ada. Ga wasu daga cikin ire-iren waxannan kurakura fassara kamar haka:

3.4.1 Kurakuren Fassara na Tsarin Sauti

Yakasai (1990: 63-64) ya nuna cewa gidajen rediyo sukan bi tsarin sauti na Ingilishi wajen rubutun Hausa maimakon a yi amfani da tsarin sauti na Hausa. Ga misalan da ya kawo kamar haka:

- 1a. Ingilishi “The Minister of Health, Professor Olikoye Ransome Kuti announced this today in Lagos”
- b. Hausa “Ministan Lafiya Professor Olikoye Ransome Kuti ya bayyana haka yau a Legas” (FRCN, *Labarai* 23/03/1990).
- 2a. Ingilishi “The suggestion was made by Professor C.C. Ekwempu of Ahmadu Bello University Zaria ...”
- b. Hausa “Professor Ekwempu na Jami’ar Ahmadu Bello ta Zariya shi ne ya kawo wannan shawara...” (Kaduna State Radio, *Labarai* 22/03/1990).
- 3a. Ingilishi “Squadron leader Hussaini who anticipated some difficulties this year disclosed that ...”
- b. Hausa “Squadron Leader Hussaini wanda yake tunanin fuskantar wasu matsaloli a wannan shekarar ya bayyana cewa...” (Rediyo Kano, *Labarai* 02/02/1990).

Idan ka duba misali na (1) zuwa na (3) za ka ga cewa kalmomin da aka ja wa layi an rubuta su da tsarin sauti na Ingilishi maimakon a rubuta su da tsarin sauti na Hausa. An sani cewa harshe kan yi aro amma ko da ya yi aron kamar yadda muka gani a waxannan misalai sai a rubuta su da tsarin sauti na Hausa. Ga yadda ya kamata su kasance:

- Ministan Lafiya **Farfesa** / **Furofesa** Olikoye Ransome Kuti ya bayyana haka yau a Legas”.
- “**Farfesa** / **Furofesa** Ekwempu na Jami’ar Ahmadu Bello ta Zariya shi ne ya kawo wannan shawara.....”.
- “**Sikwadiron Lida** Hussaini wanda yake tunanin fuskantar wasu matsaloli a wannan shekarar ya bayyana cewa...”

Irin wannan kuskuren na tsarin sauti ana samun sa da yawa a gidajen rediyo. Masu yin fassara sukan fassara wasu kalmomi ta hanyar rubuta su da tsarin sauti na Ingilishi maimakon tsarin sauti na Hausa.

3.4.2 Kurakuren Fassara Na Ginin Kalma

Yakasai (1990: 67) ya kawo misali na kuskuren fassara da ya shafi ginin kalma kamar haka:

4a. Ingilishi: “Speaking to the newsmen during the visit to Funtua by Governor John Yahaya Madaki to the general hospital ...”

b. Hausa: “Da yake jawabi ga 'yan jaridu a lokacin da gwamnan jihar John Yahaya Madaki ya ziyarci babban asibitin Funtuwa ...” (FRCN Kaduna, 21/03/1990).

Ka ga a nan an samu kuskuren jam'intawa a Hausa. Shi jam'i na irin wannan kalma mai xauke da 'tsigalau' ana gina shi a kan kalmar tsigalau xin kawai, kamar *xan takara*, jam'in sai ya zama *'yan takara*. Ka ga kamata ya yi a ce *'yan jarida*. Ga yadda labarin ya kamata ya kasance:

“Da yake jawabi ga 'yan jarida a lokacin da gwamnan jihar John Yahaya Madaki ya ziyarci babban asibitin Funtuwa ...”

3.4.3 Kurakuren Fassara Na Ginin Jimla

Yanzu ga wasu kurakuren fassara da suka danganci nahawu ko ginin jimla. Yakasai (1990: 60) da Labaran (2002: 57) sun nuna kuskuren ginin jimla kamar haka:

5a. Ingilishi: “Speaking to the newsmen during the visit to Funtua by Governor John Yahaya Madaki to the general hospital ...”

b. Hausa: “Da yake jawabi ga 'yan jaridu a lokacin da gwamnan jihar John Yahaya Madaki ya ziyarci babban asibitin Funtuwa ...” (FRCN Kaduna, 21/03/1990).

6a. Ingilishi: “Presenting the cheque for the amount to the Vice-Chancellor,
the company's administrative manager, Mr. Amechi disclosed that ...”

- b. Hausa: “Da yake miqa cek xin kuxin ga mataimakin shugaban jami’ar
manajan gudanarwa na kamfanin Mista Amechi ya bayyana cewa ...” (FRCN Kaduna, 22/03/1990).
- 7a, Ingilishi: “Assessing the performance of the present administration, Alhaji Yahaya described Governor Rabi’u Musa Kwankwaso as visionary leader ...”
- b. Hausa: “Da yake tsokaci dangane da aikace-aikacen gwamnatin jiha
kuwa, Alhaji Yahaya ya bayyana Gwamna Rabi’u Musa Kwankwaso a matsayin shugaba mai hangen nesa ...”
(Rediyo Kano, 01/01/2003).
- 8a. Ingilishi: “Those issued with the certificate of honour were Inspector Aliyu Asboka, ASP Jonathan Barde, Sergeant Garba Haruna, Sergeant Salisu Yahaya, Bashir Shu’aibu and Baba Alhaji”
- b. Hausa: “Waxanda aka bai wa takardun yabon kuwa su ne: Sufeto
Aliyu Asboka, ASP Jonathan Barde, Sajan Garba Haruna,
Sajan Salisu Yahaya, Bashir Shu’aibu da Baba Alhaji”
(Rediyo Kano, 12/01/2003).

Idan ka duba misalai na Hausa a (5-8) an karya dokar ginin jimlar Hausa a kalmomin da aka ja wa layi. Ka ga dai a misalai na (5-7) ba a bi tsarin nahawun Hausa ba, sai aka bi tsarin nahawun Ingilishi a kan jimlar Hausa. A qa’idar nahawun Hausa, kowace jimla mai xauke da aikatau dole ta fara da gabatar da wanda ya yi aiki, wato aikau. To, ita wannan jimlar ba ta yi haka ba sai ta fara da ambaton aikin da aka yi maimakon wanda ya yi aikin. Yin hakan ya haifar da rashin fahimtar saqon yadda ya kamata. Ga yadda ya kamata a gabatar da jimlolin:

- “Lokacin da gwamnan jihar John Yahaya Madaki yake jawabi yayin da ya ziyarci babban asibitin Funtuwa ...”
- “Lokacin da manajan gudanarwa na kamfanin Mista Amechi yake miqa cek xin kuxin ga mataimakin shugaban jami’ar ya bayyana cewa ...”
- “A lokacin da Alhaji Yahaya yake tsokaci dangane da aikace-aikacen gwamnatin jiha kuwa, ya bayyana Gwamna Rabi’u Musa Kwankwaso a matsayin shugaba mai hangen nesa ...”

Ka ga haka ya kamata jimlolin su kasance bisa dokar nahawun Hausa. Halima (2009) da Mamman (1985) sun gano irin waxannan kurakuren a gidajen rediyo. Irin wannan kuskuren ya zama ruwan dare a gidajen rediyo faxin Nijeriya.

Har ila yau, misali na (8b) ya danganci kuskuren fassara ta fuskar ginin jimla. A wannan fassarar wajen jera sunayen mutane sai aka bi tsari irin na Ingilishi a Hausa yin haka shi ya haifar da matsala. A tsari na nahawun Hausa ana yin amfani da mahaxi ‘da’ba alamar waqafi ba (kamar yadda yake a Ingilishi) wajen jera ko lissafa abubuwa ko mutane. Ga yadda ya kamata a gabatar da labarin:

- “Waxanda aka bai wa takardun yabon kuwa su ne: Sufeto Aliyu Asboka da ASP Jonathan Barde da Sajant Garba Haruna da Sajan Salisu Yahaya da Bashir Shu’aibu da kuma Baba Alhaji”

Kuskuren amfani da waqafi maimakon ‘da’ a fassara daga Ingilishi zuwa Hausa matsala ce da ta zama gama-gari a gidajen rediyo na Nijeriya.

3.4.4 Kurakuren Fassara Na Ma’ana

Yanzu kuma sai kurakuren fassara da suka danganci ma’ana wajen isar da saqo. Mamman (1985) ya bayyana misali na (9) a matsayin kuskuren fassara da ya danganci ma’ana. Ga misalin kamar haka:

- 9a. Ingilishi: “The Kaduna State Commissioner of Police Alhaji Hamza Katsina has warned the public not to take law into their hands ...”
- b. Hausa: “Kwamishinan ’yan sanda na jihar Kaduna Alhaji Hamza Katsina ya yi kira ga jama’a da kada su xauki doka a cikin hannunsu ...” (FRCN Kaduna, 13/05/1983).

Wannan misali da Mamman (1985) ya kawo yana nuni da cewa akwai matsala wajen fassara adon harshe daga Ingilishi zuwa Hausa. Shi ya sa aka sami kuskuren fassara wajen isar da saqo a (9b). Saqon da ake son isarwa bai fita yadda ake so ba. Kalmomin adon harshe idan suka zo a fassara ba a fassara su ta kallon ma’anarsu ta zahiri, idan an yi haka dole a sami matsala ta fuskar ma’ana, musamman wajen isar da saqo. Ya kamata ka sani cewa ‘adon harshe’ maganganu ne na hikima a harshe masu xauke da ma’ana ta musamman, kamar a karin magana da sauran zantukan hikima. Kalmomin adon harshe a koyaushe ana duba ma’anoninsu na baxini ko na musamman. Ka ga a misali na (9a) kalmomin da aka ja wa layi kalmomi ne na adon harshe suna xauke da ma’ana ta musamman. Mamman (1985 da 2012) ya bayyana yadda ya kamata fassarar ta kasance kamar haka:

- “Kwamishinan ’yan sanda na jihar Kaduna Alhaji Hamza Katsina ya yi kira ga jama’a da **kada su yanke hukunci da kansu ...**”

Newmark (1987) da Nord (1992) sun bayyana cewa kalmomin adon harshe sun kasance nau'in kalmomin da suke haifar da matsala ta musamman a fassara. Abin da nake so ka gane a nan shi ne kalmomin adon harshe suna da nasu dabarun da ake bi wajen fassara su. Ka ga fassarar da Mamman (1985 da 2012) ya gyara dangane da misali na (9b) ya yi amfani da kalmomin da suke ba na adon harshe ba. Ka ga wannan hanya xaya ke nan, za ka iya samun adon harshe a Ingilishi amma a Hausa sai a fassara ba tare da an yi amfani da adon harshe ba. Dangane da hanyoyin da ake bi wajen fassara maganganun adon harshe daga Ingilishi zuwa Hausa sai ka duba Yakasai (1994) don samun cikakken bayani.

Wani batu da ya shafi ma'ana shi ne na rashin samun daidaito wajen fassara wasu baqin kalmomi ko wasu kalmomi na yau da kullum. Misali, ana samun fassara daban-daban a gidajen rediyo na Nijeriya kan *Acquired Immune Deficiency Syndrome* (AIDS). Ana fassara AIDS da:

- Cutar alaqaqai
- Cuta mai karya garkuwar jiki
- Cutar kabari sakamu alaikum
- Qanjamau
- Cutar AIDS

Wani misalin shi ne yadda ake fassara *monkey pox*, za ka ji wani gidan rediyon yana cewa **farankamar birrai**, wani gidan rediyon kuma ya ce **masassarar birrai**. Wannan yana nuni da cewa wata fassarar ba daidai ba ce ko kuma tana da matsala. Wannan ma matsala ce da ta zama gama-gari a gidajen rediyon Nijeriya. Za ka samu wasu misalan da suka danganci kurakuren fassara ta fuskar ma'ana da na rashin daidaito idan ka duba ayyukan Labaran (2003) da Wasila (2020).

3.4.5 Kurakuren Fassara Na Al'ada

Bunza (2006: xxxii) ya bayyana al'ada da cewa "Al'ada tana nufin dukkanin rayuwar xan'adam tun daga haihuwarsa har zuwa kabarinsa. A ko'ina mutum ya samu kansa duk wata xabi'a da ya tashi da ita tun farkon rayuwa ya tarar a wurin da ya rayu, ko yake rayuwa ita ce al'adarsa da za a yi masa hukunci a kai. Babu wata al'umma da za ta rayu a doron qasa face tana da al'adar da take bi, kuma da ita ake iya rarrabe ta da wata da ba ita ba". Wannan ma'ana ta nuna maka cewa kowace fa al'umma tana da al'adunta na rayuwa kuma da su ake gane ta. To, yaya lamarin yake ta fuskar fassara? A aikin fassara al'ada ita ce ginshiqi, domin fassara gaba xaya al'ada ce. Wato al'adar wani harshe ake juyawa zuwa wani harshe.

Halima (2017: 74) ta bayyana cewa "Babbar matsalar da ake fuskanta a yayin fassara ita ce cin karo da kalmomin ko vangaren jimla da ke tattare da abubuwan al'ada, waxanda da wuya a iya fassara su kai tsaye". Waxanne irin kurakuren

fassara ake samu ta fuskar al'ada? Ka ga kalmar *professor* ana fassara ta a Hausa da **Farfesa** ko **Furofesa**, amma duk da haka za ka ji wasu gidajen rediyo suna fassara kalmar da **Shaihun Malami**. Ba daidai ba ne a fassara kalmar *professor* da shaihun malami saboda bambancin al'ada. *Professor* shi ne wanda ya kai kololuwa wajen ilimin zamani, ya kai matsayi na qarshe a harkar koyo da koyarwa sai a kira shi da wannan suna. Amma **shaihun malami** matsayi ne da yake da alaqa da addinin musulunci. Wannan ita ce ma'anar da take qunshe a cikin al'adar Bahaushe. Ka ga kuskure ne mai fassara ya fassara *professor* da **shaihun malami**, domin yin haka zai kawo raunin fahimta ga masu sauraro. Abin da ya kamata a yi shi ne a yi aro na kaikaice a ce **Farfesa** ko aro na kai tsaye, a ce **Furofesa**. Labarin da ya zo ta fuskar addinin musulunci wajen ambaton wani malami kuwa sai a yi amfani da **shaihun malami**. Bari na sake kawo maka wani misalin don ka gane rawar da al'ada take takawa a fassara. Ka ga idan aka ce da Ingilishi "*Your father is calling you*", sai aka fassara da cewa "Ubanka yana kiran ka". Ka ga a harshen Ingilishi babu wata matsala, amma a Hausa akwai matsala. Saboda kalmar 'ubanka' zagi ne kai tsaye, to harshen Hausa yana da al'adar saye, sai a yi amfani da kalmar **mahaifinka** a maimakon 'ubanka'. Ka ga bambancin al'ada shi ya kawo haka. Yanzu bari na kawo maka misalai daga Labaran (2003: 69-70):

10a. Ingilishi: "More than seven people died and many sustained injuries in a ghastrly motor accident which occurred along Kano to Zaria road ..."

b. Hausa: "Fiye da mutum bakwai ne suka mutu. Mutane da yawa kuma suka samu raunuka a wani mummunan hatsarin mota da ya a kan titin Kano zuwa Zaria ..." (Rediyo Kano, 02/01/2003).

11a. Ingilishi "Dr. Mansur Kabir further said that the present administration had since been treating pregnant women free of charge"

b. Hausa: "Dakta Mansur Kabir ya ci-gaba da cewa wannan gwamnatin ta daxe tana kula da lafiyar mata masu ciki kyauta" (Rediyo Kano, 10/12/2002).

Kamar yadda na sanar da kai tun da farko, harshen Hausa cike yake da al'adar nan ta yin saye. Wato, saya wani abu da faxin sa kai tsaye zai sa a ji bawai ko rashin jin dakin abin da aka faha. A dalilin haka sai a saya wannan abin. Wannan ma wani batu ne da ya danganci al'adar Bahaushe. Ka ga a misali na (10b) an yi amfani da kalmar *mutu*, kalmar da ta fi dacewa ita ce **rasu**. Haka ma a misali na (11b), *mata masu ciki* babu dakin faha, idan aka yi amfani da **mata masu juna biyu** zai zama an yi ladabi a maganar.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan ma'anar fassara da muhimmancinta da wasu batutuwa da suka kamata a kiyaye da su yayin yin fassara da yadda ake yin fassara a gidajen rediyo na Nijeriya da kuma kurakuren fassara a gidajen rediyo Nijeriya. Na kuma bayyana maka kurakuren da suka zama gama-gari.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Ma'anar fassara da muhimmancinta.
- Batutuwan dubawa dangane da fassara daga Ingilishi zuwa Hausa.
- Yadda ake yin fassara a gidan rediyo Nijeriya.
- Kurakuran fassara a gidajen rediyo Nijeriya.
- Kurakuren fassara da suka zama ruwan dare.

Auna Fahimta

1. Kawo misalai guda biyar na rashin daidaito wajen fassara baqin kalmomi a gidajen rediyo Nijeriya.
2. Bayyana ra'ayinka kan yadda za a taqaita kurakuren fassara a gidajen rediyo.

6.0 Jingar Aiki

1. Xauki gidan rediyo xaya ka fito da kurakuren fassara ta fuskar ginin jimla.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Bunza, Aliyu Muhammad. Gadon Fexe Al'ada. Lagos: Tiwal Nigeria Ltd, 2006.

Delisle, Jean and Woodsworth, Judith. Translators through History. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.

Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.

Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.

Halima, Umar Sani. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu

- Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano). Kano: Jami'ar Bayero, 2009.
- Halima, Umar Sani. Tasirin Al'ada da Muhallin Magana cikin Fassarar Ingilishi zuwa Hausa a Wasu Shirye-Shiryen Hausa na Gidan Rediyon BBC, London. Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 2017.
- Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary, 3rd Edition. London: Oxford, 1974.
- Labaran, Muftahu Usman. A Critical Study on English-Hausa Translation of Radio Kano. B.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 2003.
- Ladan, Wsilah Ibrahim. An Analysis of Translated English Technical Terms in Hausa News of Selected Radio Stations in Kano. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 2020.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Xalibai Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Mamman, Munir. Problems in English-Hausa News Translation in Media Establishments. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1985.
- Mamman, Munir. Essays on Hausa Grammar and Linguistics. Zaria: Ahmadu Bello University Press, 2012.
- Misau, Abdullahi, S. Matsalolin Fassara Bakin Kalmomi a Kafofin Yaxa Labaru. Kundin Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero, 1987.
- Nida, E. A. and Taber, C. The Theory and Practice of Translation. Leiden: E. J. Brill, 1974.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Plc, 1999.
- Sani, Mu'azu Alhaji Zaria. Siffofin Daidaitacciyar Hausa. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, Abdullahi Garba Imam. Mu San Kare-Karenmu. Kano: Rurum Printing & Publishing Company, 2009.
- Yakasai, Hafizu Miko. Mechanisms of Adjustment in English-Hausa Translation: A Case Study of Semantic and Structural Adjustments. B.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1990.
- Yakasai, Hafizu Miko. Figurative Language in English-Hausa Translation: A Communicative Approach. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1994.
- Yakasai, Salisu Ahmad. Sanin Makamar Fassara. Nigeria: Amal Printing Press, 2019.

Kashi Na 4 Fassara A Gidajen Rediyo II

Abubuwan Da Suke Ciki

1.0 Gabatarwa

- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
- 3.1 Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje
- 3.2 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje
- 3.2.1 Kurakuren Fassara Na Ginin Jimla
- 3.2.2 Kurakuren Fassara Na Ma'ana
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Taqaitawa
- Auna Fahimta
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Qarin Nazari

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi zan yi maka bayani a kan fassara a gidajen rediyo na qasashen waje. Wannan kashi ke nan zai yi duba ne kan yadda ake yin fassara daga Ingilishi zuwa Hausa a gidajen rediyo na qasashen qetare. Fassara tana taka muhimmiyar rawa a kafofin watsa labarai, musamman ma a gidajen rediyo. Gabatar da labarai shi ne shirin da aka fi gudanarwa a gidajen rediyo na qasashen waje, ana yin labarai aqalla sau uku. Kuma kaso sama da sittin na labaran da ake yi fassara shi ake yi daga wani harshen, musamman Ingilishi zuwa Hausa. Saboda haka bayanin da zan gabatar maka ya danganci fassara daga harshen Ingilishi zuwa Hausa. Wannan hanya ta fassara ita aka fi yi gidajen rediyon qasashen waje. Fassara tana da matuqar amfani wajen isar da saqo ga al'umma cikin harshensu na uwa ko na farko, ko harshen da al'umma take ji. Fassara kamar yadda ka ji a baya aiki ne na qwararru kamar aikin likita ko aikin lauya ko na injiniya. Aikin fassara, aiki ne da ake yin sa a ko'ina a fadin duniya. Wannan yana nuna maka cewa fassara tana taka rawa wajen kawo ci-gaba a tsarin zamantakewa da ilmantarwa. Wannan kashi zai amsa tambayoyi kamar haka:

- Yaya ake yin fassara a gidajen rediyo na qasashen waje?
- Waxanne kurakuren fassara ne ake yi a gidajen rediyo na qasashen waje?
- Waxanne kurakuren fassara ne a gidajen rediyon qasashen qetare suka zama gama gari?

Wannan kashi zai kawo maka amsoshin waxannan tambayoyi da ma wasu qarin bayanai dangane da fassara a gidajen rediyo na qasashen qetare. Zan yi amfani da kundin digiri na Halima (2017) domin amsa waxannan tambayoyi.

2.0 Manufar Darasi

A farshen wannan kashi za ka san:

- Yadda ake yin fassara a gidan rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuran fassara a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren ginin jimla ko nahawu a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren ma'ana a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren fassara da suka zama ruwan dare a gidajen rediyo na qasashen waje.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

Fassara a wasu gidajen rediyo na qasashen waje ana yin ta ne a tsari na Ingilishi zuwa Hausa. Wanda shi ne maqasudin wannan kashi. Domin duk misalin da zan kawo maka zan nuna maka yadda misalin yake a harshen Ingilishi da kuma yadda misalin yake a harshen Hausa. Ana yin fassara a tsari na yanayin kawo labari cikin Ingilishi sannan a fassara shi cikin Hausa. Kowane gidan rediyo na qetare yana da irin nasa tsarin na gudanar da fassara. Amma dai duk tsarin da gidajen rediyon suke bi yana nuna cewa ana juya wani saqo ko batu ko labari daga wani harshe zuwa Hausa. Zan karkata ga yi maka bayanin fassara a gidan rediyon BBC London. Na zavi gidan rediyon saboda an yi bincike mai zurfi na neman digiri na uku dangane da yadda gidan rediyon yake yin fassara. Wannan kundin bincike da za mu dogara da shi, shi ne na Halima (2017). Aikin da Halima (2017) ta yi shi ne kundin digirin dakta (PhD) na farko da aka yi a kan fassarar Ingilishi zuwa Hausa, musamman a gidan rediyon BBC London.

Haqiqua, gidajen rediyo na qasashen waje sun taka rawa wajen amfani da Hausa yadda ya kamata da kuma ciyar da harshen gaba. Kuma mafi rinjaye dai kwalliya tana biyan kuxin sabulu. Babbar matsalar da ake samu dangane da fassara a gidajen rediyon qasashen waje ita ce ta karya dokokin fassara. Wannan shi ya sa yanzu zan gabatar maka da wasu kurakuren da ake yi a gidajen rediyo na qasashen waje a tsarin fassara daga Ingilishi zuwa Hausa.

3.2 Kurakuren Fassara A Gidajen Rediyo Na Qasashen Waje

Kurakuren fassara a gidajen rediyo na qasashen waje sun fi karkata ga ilimin ginin jimla da ilimin ma'ana. Saboda a aikin fassara daga wani harshen zuwa wani an fi mayar da hankali a kan yadda aka gina jimloli wajen isar da saqo da kuma yadda juya saqon wajen isar da shi a wani harshen. A nan ina nufin yadda aka juya ma'anar. Masu yin fassara a gidajen rediyo suna yin qoqari wajen yin fassara mai inganci, amma duk da haka ana samun wasu kurakurai da suka danganci ginshiqan rassan ilimin kimiyyar harshe. Halima (2017) ta gano kurakuren fassara da suka

danganci nahawu ko ginin jimla da kuma ma'ana. Yanzu za mu bibiyi waxannan kurakurai kamar yadda Halima (2017) ta gabatar kamar haka:

3.2.1 Kurakuren Ginin Jimla / Nahawu

Kurakuren ginin jimla a fassara suna faruwa ne yayin da mai fassara ya karya qa'idar nahawun harshen karva ko kuma idan mai fassara ya kwaikwayi wani tsari ko salo da ya dace da nahawun harshen bayarwa ya yi amfani da shi a harshen karva. To wane irin kuskure aka samu na ginin jimla? Ga wasu kurakurai da Halima (2017: 174-175) ta bayyana kamar haka:

- 1a. Ingilishi “The Ukrainian Parliament has voted to send the former president to the international Criminal Court over the killing of protesters”
- b. Hausa “A quri’ar da ta kaxa, majalisar dokokin qasar ta Ukraine ta amince a tura Viktor Yamukoyvich zuwa kotun duniya mai shari’ar mugayen laifuffuka, a kan batun kisan masu zanga-zanga” (BBC London, 25/02/2014).
- 2a. Ingilishi “Flanked by relatives of the twenty six children and adults shot dead last month in Connecticut, Mr. Obama said some nine hundred Americans had been killed by guns since the school massacre ...”
- b. Hausa “Da yake tare da iyalan yaran nan ashirin da shida da aka kasha da malamansu a watan da ya gabata a Connecticut, Mr. Obama ya ce an kasha wasu Amurkawa xari tara da bindiga tun kisan gillar da aka yi a makarantu ...” (BBC London, 17/01/2013).
- 3a. Ingilishi “Two of the victims were aged six and twelve, and displayed signs of strangulation”
- b. Hausa “Biyu daga cikin waxanda aka kashen ’yan kimanin shekaru

shida da goma sha biyu ne wanda aka alamar an maqure su”
(BBC London, 17/01/2013).

- 4a. Ingilishi of “... as they keep up their demand for immediate resignation of the government they see as corrupt”
- b. Hausa “... inda suka nanata buqatarsu na saukar gwamnatin da suke_ wa kallo mai tattare da ayyukan cin hanci” (BBC London, 16/01/2013).
- 5a. Ingilishi: “Police in Pakistan say at least nine people have been killed in two successive bomb blasts outside a snooker club in the south west city of Quetta”
- b. Hausa: “Yan sanda a Pakistan sun ce an kashe aqalla mutane tara bayan wasu tashin wasu bama bama biyu a jere a wajen wani wasan snooker a garin Quetta da ke kudu maso yammacin qasar” (BBC London, 10/01/2013).
- 6a. Ingilishi: “Mr. Obama said some nine-hundred Americans had been killed by guns since the school massacre, and said the bloodshed had to stop”
- b. Hausa: “Mr. Obama ya ce an kashe wasu Amurkawa xari tara da bindiga tun kisan gillar da aka yi a makarantu, inda ya bayyana wannan kisa” cewa dole ne a kawo qarshen wannan aikata (BBC London, 17/01/2013).
- 7a. Ingilishi: “Crowds of Pakistani protesters have braved bitter cold conditions overnight in the capital Islamabad”
- b. Hausa: “Cuncurundon masu zanga-zanga ’yan qasar Pakistan ne suka jurewa hunturun sanyin da ake a daren jiya a babban birnin qasar Islamabad” (BBC London, 16/01/2013).

Idan ka duba misalai na Hausa a (1b-7b) an karya dokar ginin jimlar Hausa a kalmomin da aka ja wa layi. Ka ga dai a misalai na (1-2) ba a bi tsarin nahawun Hausa ba, sai aka bi tsarin nahawun Ingilishi a kan jimlar Hausa. A qa’idar nahawun Hausa, kowace jimla mai xauke da aikatau dole ta fara da gabatar da wanda ya yi aiki, wato aikau. To, ita wannan jimlar ba ta yi haka ba sai ta fara da

ambaton aikin da aka yi maimakon wanda ya yi aikin. Yin hakan ya haifar da rashin fahimtar saƙon yadda ya kamata. Ga yadda ya kamata a gabatar da jimlolin:

- “Majalisar dokokin qasar Ukraine ta kaxa quri’ar amincewa da gurfanar da tsohon shugaban qasar a gaban kotun hukunta laifukan yaqi ta duniya, a kan batun kisan masu zanga-zanga”
- “Lokacin da shugaba Barak Obama yake tare da iyalan yaran nan ashirin da shida da aka kasha da malamansu a watan da ya gabata a Connecticut...”

Ka ga haka ya kamata jimlolin su kasance bisa dokar nahawun Hausa. Halima (2017) ta kawo misalai masu yawa dangane da irin wannan kuskure. Irin wannan kuskuren ya zama ruwan dare a gidajen rediyon qasashen waje.

Har ila yau, misali na (3b da 4b) kurakuren nahawu ne a fassarar Ingilishi zuwa Hausa da suka shafi samuwar givi a jimla. Irin wannan kuskure yana haifar da matsala wajen fahimtar saƙon da ake son isarwa. Ga yadda ya kamata a gabatar da labarin:

- “Biyu daga cikin waxanda aka kashe ’yan kimanin shekaru shida da goma sha biyu ne, **waxanda** aka **ga** alamun maqura a wuyansu”
- “...inda suka nanata buqatarsu ta saukar da gwamnatin da suke **yi** wa kallon mai tattare da ayyukan cin hanci”.

Kuskuren givi a jimla yakan shafi rashin kawo wasu kalmomi da suke ginshiqai a zubin jimla. Ko kuma a kawo kalmar da ba ta dace ba. Ka ga gyaran da aka yi a (3b) ya nuna cewa an samu givi na rashin kawo kalmar ‘aikatau’ **ga**. Haka kuma kalmar **waxanda** ita ta fi dacewa tunda dai yara ne ba yaro xaya ba.

Idan ka duba misali na (5b) da na (6b), za ka fahimci cewa an samu kuskuren maimaita wasu kalmomi wanda yin hakan ya haifar da matsala ga jimlar da kuma ma’ana. Ga yadda ya kamata su kasance:

- “Yan sanda a Pakistan sun ce an kashe aqalla mutane tara bayan tashin wasu bamabamai biyu a jere...”
- “Mista Obama ya ce an kashe wasu Amurkawan xari tara da bindiga tun kisan gillar da aka yi a makarantu, inda ya bayyana cewa dole ne a kawo qarshen aikata wannan kisa”

A misali na (7b) an samu kuskuren fassara da ya danganci ‘lokaci’ a nahawun Hausa. Wato ba a yi amfani da ‘lokacin’ da ya dace ba. Bugu da qari, ba a kawo ‘aikatau’ xin da yake a tawagar aikatau xin ba. Ga yadda ya kamata misalin ya kasance:

- “Cuncurundon masu zanga-zanga ’yan qasar Pakistan ne suka jurewa tsananin sanyi da **aka yi** a daren jiya a babban birnin qasar Islamabad”

3.2.2 Kurakuren Fassara Na Ma’ana

Yanzu kuma sai kurakuren fassara da suka danganci ma’ana wajen isar da saqo. Ilimin ma’ana dai shi ne ginshiqi wajen yin fassara. Ita kanta fassara ta kasance nau’i na ilimin ma’ana. Duk wani kuskure da ya danganci nahawu ko ginin jimla za ka ga cewa yana da alaqa da ma’ana ko saqon da ake son isarwa. Ga wasu misalai na kurakuren ma’ana a fassara da Halima (2017) ta bayyana:

8a. Ingilishi: “Dozens of international dignitaries will attend the ceremonies, but French’s justice minister has pulled out”

b. Hausa: “Manyan baqi daga qasashen duniya da dama za su halarci taron, sai dai ministar shari’a ta Faransa ta soke ziyartarta” (BBC London, 07/04/2014).

9a. Ingilishi: “Clashes have continued in Mali, where French troops are bolstering Malian army efforts to halt the southward advance of the islamist rebels who have seized control of more than half the country”

b. Hausa: Ana can ana ci-gaba da gwabza kazamin faxes a Mali inda dakarun Faransa da takwarorinsu na Mali ke qoqarin daqile faxaxa ikon masu kaifin kishin Islama a arewacin Mali” (BBC London, 17/01/2013).

10a. Ingilishi: “Crowds of Pakistani protesters have braved bitter cold conditions overnight in the capital Islamabad”

b. Hausa: “Cuncurundon masu zanga-zanga ’yan qasar Pakistan ne suka jure wa hunturun sanyin da ake a daren jiya a babban birnin qasar Islamabad” (BBC London, 16/01/2013).

11a. Ingilishi: “They then blackmailed the teenagers into visiting them inside the (Tacumbu) jail, where they were sexually abused, photographed and filmed”

b. Hausa: “Daga bisani ne kuma suka yi zabarin ’yan matan har suka

ziyarce su a kurkukun, inda suka yi musu fyaxe, tare da xaukar

hotunan bidiyo na lalatar da suka yi” (BBC London, 10/04/2014).

Halima (2017) ta bayyana cewa duk kalmomin da aka ja wa layi a (8b) zuwa (11b) ba su dace da guraban da aka yi amfani da su, kuma rashin dacewarsu ya shafi ma’anar fassarar da aka yi. Ga yadda ya kamata fassarar ta kasance:

- “Manyan baqi daga qasashen duniya da dama za su halarci taron, sai dai ministar shari’a ta Faransa ta **soke halartar taron**”
- “Ana can ana ci-gaba da gwabza kazamin faha a Mali inda dakarun Faransa da takwarorinsu na Mali ke qoqarin **hana masu zafin kishin addini ...**”
- “Cuncurundon masu zanga-zanga ’yan qasar Pakistan ne suka jure wa **tsananin sanyi** da aka yi a daren jiya a babban birnin qasar Islamabad”
- “Daga bisani ne kuma suka yi **qoqarin yaudarar** ’yan matan har suka ziyarce su a kurkukun, inda suka yi musu fyaxe, tare da xaukar hotunan bidiyo ...”

Misalan da na gabatar maka daga (8-11), duk misalai ne da suka danganci matsalar ko kuskuren zaven kalmomi. Wato dai, an yi fassara wadda ba ta isar da saqo daidai ba. A dalilin rashin dacewar kalmomin a guraben da aka yi amfani da su. Yanzu kuma zan kawo maka kurakuren ma’ana a inda fassarar da aka yi ba ta fito da ma’anar da take a harshen bayarwa ba. Maimakon fassarar ta fito da ma’anar da take a Ingilishin sai ta sauya ma’anar da take a matanin Ingilishi. Ga wasu daga cikin misalan da Halima (2017) ta kawo:

12a. Ingilishi: “Armoured French Columns have been massing outside the town of Diabalay with Malian troops alongside them”

b. Hausa: “Tankokin yaqin Faransa sun kewaye wajen garin Jabali tare da sojojin Mali” (BBC London, 10/01/2013).

13a. Ingilishi: “The militant group, the PKK, says the killing of three Kurdish

activist in Paris was carried out by those who did ‘nt want the Kurdish question in Turkey resolved”

Hausa: “Qungiyar ’yan aware ta PKK ta ce waxanda ba sa son a warware batun matsalar Qurdawa a Turkiyya ne suka kashe waxannan mata masu fafutuka uku a Paris”

14a. Ingilishi: “Dutch officials say he left a suicide note giving personal reasons for taking his own life, rather than the refusal of his asylum application”

Hausa: “Jami’an sun ce ya kashe kansa ne ba tare da faxin dalili ba”
(BBC London, 18/01/2013).

Duk misalan da na kawo maka na (12) zuwa na (14) sun nuna cewa an sauya ma’anar da take a harshen Ingilishi. Bayanan da Halima (2017) ta yi ya nuna cewa a misali na (12b), fassarar tana nuna cewa *tankokin yaqin Faransa sun zagaye garin ne da kuma sojojin*. Wato dai fassarar ta kasance mai harshen damo. Ka ga an samu matsala wajen isar da saqo. Bugu da qari, a misali na (14b) kuwa gaba xaya ma fassarar da aka yi ta sava da matanin Ingilishi. To haka kuskuren ma’ana yake, a misali na (13b). Ga yadda ya kamata fassarar ta kasance kamar yadda Halima (2017) ta nuna:

- “**Tankokin yaqin Faransa tare da sojojin Mali** sun kewaye garin Jabali”
- “Qungiyar ’yan aware ta PKK ta ce waxanda ba sa son a warware batun matsalar Qurdawa a Turkiyya ne suka kashe **waxannan mata uku masu fafutuka a Paris**”
- “Jami’an Netherlands sun ce ya bar takarda xauke da dalilan da suka sa ya zavi ya kashe kansa fiye da a ce an qi amincewa da buqatarsa ta neman matsayin xan gudun hijira“

Kurakuren fassara ta fuskar ma’ana kurakurai ne da suke zuwa lokaci-lokaci. Ba kurakurai ne na gama gari ba.

Kurakuren fassara ta fuskar ginin jimla da kuma ma’ana ba su kaxai ne kurakuren da za a iya samu ba. Domin shi kuskure a fassara zuwa-zuwa ne. Wani lokaci za a iya samun kuskuren fassara ta fuskar tsarin sauti ko ginin kalma ko kuma ta fuskar bambancin al’ada. Misalai da ka gani na kurakuren ginin jimla da ma’ana a gidan rediyon BBC London za a iya samun irinsu a sauran gidajen rediyo na qasashen qetare. Jama’a suna ganin cewa gidan rediyon BBC yana da qwararrun ma’aikata amma duk da haka sai ga shi ana samun kurakuren fassara da ba su kamata ba. To yaya kake ganin sauran gidajen rediyo na qasashen qetare? Ka ga su ma za a iya samun kurakurai masu tarin yawa. Muhimmin abu dai a fassara shi ne a isar da saqo daidai. Kuskure ko yaya yake zai iya shafar saqon da ake son isarwa. Buqata a nan ita ce masu yin fassara su kiyaye dokokin fassara da kuma dokokin harsunan fassara. Bin haka zai sa a samu fassara mai inganci.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi na kawo maka bayani kan yadda ake yin fassara a gidajen rediyo na qasashen waje. Na bayyana maka kurakuren da ake samu a gidajen rediyo na qasashen waje, musamman waxanda suka danganci ginin jimla da kuma ma'ana. Na kawo maka misalai daga kundayen bincike na neman digiri da aka yi a kan gidajen rediyo na qasashen waje.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ka fahimci:

- Yadda ake yin fassara a gidan rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuran fassara a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren ginin jimla ko nahawu a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren ma'ana a gidajen rediyo na qasashen qetare.
- Kurakuren fassara da suka zama ruwan dare a gidajen rediyo na qasashen waje.

Auna Fahimta

1. Kawo misalai guda biyar na rashin daidaito wajen fassara baqin kalmomi a gidajen rediyo na qasashen waje.
2. Bayyana ra'ayinka kan yadda za a taqaita kurakuren fassara a gidajen rediyo na qasashen waje.

6.0 Jingar Aiki

1. Xauki gidan rediyo xaya na qasashen qetare ka fito da kurakuren fassara ta fuskar ginin jimla.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Don Qarin Nazari

Delisle, Jean and Woodsworth, Judith. Translators through History. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.

Garba, Sabi'u Alhaji. "A Survey of Radio Stations Broadcasting in Hausa in Nigeria". Harsunan Nijeriya Journal of Nigerian Languages and Folklore. Vol. XXIV. 112-140, 2014.

Garba, Sabi'u Alhaji. Language Use in Hausa Radio: The Case Study of Programmes of Some International Hausa Radio Stations. PhD Thesis. Sokoto: Usmanu Xanfodiyo University, 2018.

Halima, Umar Sani. Amfani da Hausa a Kafofin Watsa Labarai: Nazari a kan Wasu

Shirye-Shirye na Gidan Radiyo Muryar Jama'a (Freedom Radio Kano).
Kano: Jami'ar Bayero, 2009.

Halima, Umar Sani. Tasirin Al'ada da Muhallin Magana cikin Fassarar Ingilishi
zuwa Hausa a Wasu Shirye-Shiryen Hausa na Gidan Rediyon BBC,
London.

Kundin Digiri na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 2017.

Ladan, Wsilah Ibrahim. An Analysis of Translated English Technical Terms in
Hausa News of Selected Radio Stations in Kano. M.A. Dissertation. Kano:
Bayero University, 2020.

Mamman, Munir. Problems in English-Hausa News Translation in Media
Establishments. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University, 1985.

Mamman, Munir. Essays on Hausa Grammar and Linguistics. Zaria: Ahmadu
Bello University Press, 2012.

Misau, Abdullahi, S. Matsalolin Fassara Bakin Kalmomi a Kafofin Yaxa Labaru.
Kundin Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero, 1987.

Nida, E. A. and Taber, C. The Theory and Practice of Translation. Leiden: E. J.
Brill, 1974.

Yakasai, Hafizu Miko. Mechanisms of Adjustment in English-Hausa Translation:
A Case Study of Semantic and Structural Adjustments. B.A. Dissertation.
Kano: Bayero University, 1990.

Yakasai, Hafizu Miko. Figurative Language in English-Hausa Translation: A
Communicative Approach. M.A. Dissertation. Kano: Bayero University,
1994.

Yakasai, Salisu Ahmad. Sanin Makamar Fassara. Nigeria: Amal Printing Press,
2019.